

สัมมนาวิชาการประจำปี 2565
สถาบันวิจัยทางสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ก้าวไปข้างหน้า บอกลาโควิด ชวนคิดย้อนหลัง

SOCIAL REFLEXIVITY FROM COVID-19 AND ITS [RE] NORMALIZATION

เรื่อง “ก้าวไปข้างหน้า บอกลาโควิด ชวนคิดย้อนหลัง” (Social Reflexivity from COVID-19 and its [Re] Normalization)

หลักการและเหตุผล

เกือบสามปีมาแล้วที่สังคมไทยและสังคมโลก ได้เผชิญหน้ากับสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (โควิด-19) ตั้งแต่ปลายปี 2562 เป็นต้นมา จาก การป้องกันการแพร่ระบาดแบบเข้มงวดผ่านมาตรการล็อกดาวน์ ปิดเมือง ปิดประเทศ การ สร้างระยะห่างทางสังคม (social distancing) และการสร้างแบบแผนพฤติกรรมใหม่ๆ (new normal) ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการป้องกันโรคระบาด วิกฤติทางเศรษฐกิจและ มาตรการการเยียวยาทางเศรษฐกิจสังคมหลายๆ มาตรการ จนในที่สุด เมื่อรัฐบาลพิจารณา ว่าสามารถควบคุมการแพร่ระบาดของโรคได้ และวางแผนจะประกาศให้โควิด-19 เป็น “โรคติดต่อเฝ้าระวัง” ในวันที่ 1 ตุลาคม 2565 นี้ นอกจากความสูญเสีย ผลกระทบทาง สุขภาพ เศรษฐกิจและสังคมแล้ว สถานการณ์โรคโควิด-19 ในช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมา แสดงให้ เห็นถึงวงจรหรือพัฒนาการของสังคมในการป้องกันการแพร่ระบาดของโรคอุบัติใหม่ เริ่มต้น จากความหวาดกลัวในระดับสูงสุด จนถึงสภาวะการปรับตัวและการกลับมาใช้ชีวิตปกติ (re-normalization) ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล สังคมและรัฐ

สถานการณ์โควิด-19 เป็นสถานการณ์ระดับโลก ด้วยลักษณะการปรับตัวของเชื้อ โรคและสถานการณ์การแพร่ระบาด ทำให้ควบคุมการแพร่ระบาดได้ยาก สร้างผลกระทบ รุนแรง แทรกซึมไปยังวิถีชีวิตของทุกคนในสังคม ในสถานการณ์ที่ทุกคนในสังคมต่างก็ เป็นประจักษ์พยานในทุกขั้นตอนการแพร่ระบาด¹ การหันกลับมาสะท้อนคิดในระดับสังคม (social reflexive) ถึงสถานการณ์ที่ผ่านมา จะทำให้สังคมสามารถสร้างทางเลือกการปรับ ตัว การพัฒนาเพื่อให้พร้อมรับกับสถานการณ์ความไม่แน่นอนในอนาคต

1 Slavoj Žižek เสนอว่าอาจทำความเข้าใจสถานการณ์โควิดผ่าน 5 ขั้นตอนของการแพร่ระบาด ซึ่งประกอบด้วย การปฏิเสธ (denial) ความโกรธแค้น (anger) การต่อรอง (bargaining) ความหดหู่ (depression) และการยอมรับ (acceptance) ได้ โดยเขา ปรึษาจาก 5 ขั้นตอนของการรับมือกับความ ตายเมื่อประสบภาวะเจ็บป่วยถึงชีวิตซึ่ง Elisabeth Kübler-Ross เสนอไว้ใน On Death and Dying (ŽIŽEK 2020)

การสัมมนาวิชาการใน 2 ปีที่ผ่านมาของสถาบันวิจัยสังคม อยู่ในสถานการณ์โควิด-19 โดยปี 2563 หัวข้อหลัก (theme) เป็นเรื่อง “สังคมหลังโควิด-19 : ผลกระทบและการฟื้นฟูอย่างยั่งยืน” และหัวข้อหลัก “ใครถูกทิ้งไว้ข้างหลัง ในอนาคตที่ยั่งยืน” ในปี 2564 ดังนั้น ในสถานการณ์ที่โรคโควิด-19 กำลังจะกลายเป็นโรคติดต่อเฝ้าระวัง หรือโรคประจำถิ่น สถาบันฯ จึงกำหนดหัวข้อสำคัญของการสัมมนาวิชาการประจำปี 2565 เป็นเรื่อง “ก้าวไปข้างหน้า บอกลาโควิด ชวนคิดย้อนหลัง” (Social Reflexivity from COVID-19 and It's [re] Normalization) กระตุ้นให้เกิดกระบวนการไตร่ตรอง สะท้อนคิดในระดับสังคม (social reflexive) โดยมีคำถามสำคัญคือ บทเรียนจากโควิด-19 ทำให้สังคมไทยและสังคมโลกได้เรียนรู้อะไรบ้าง มีความจำเป็นต้องปรับตัวอย่างไร ทั้งในภาคปฏิบัติและในเชิงกระบวนการทัศน์และวิธีคิด

ในวาระที่สถาบันวิจัยสังคม ดำเนินงานมาครบ 48 ปี การสร้างกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม (social learning) ถือเป็นบทบาทที่สถาบันให้ความสำคัญและดำเนินการมาตลอด สถาบันฯ การไตร่ตรองสะท้อนคิดจากบทเรียนของสังคมในสถานการณ์โควิด-19 จะทำให้เห็นทั้งช่องว่างและนวัตกรรมทางนโยบาย มุมมองทางวิชาการ และบทเรียนจากการปฏิบัติเพื่อรับมือกับสถานการณ์ที่ไม่แน่นอนและรุนแรงในอนาคต

วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมจากขั้นตอนการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19
- 2) เพื่อวิเคราะห์ช่องว่าง โอกาส และนวัตกรรมทางทฤษฎี และการปฏิบัติ รวมถึงนโยบายในการรับมือกับสถานการณ์โควิด-19 ที่ผ่านมา

กำหนดการ วันพฤหัสบดีที่ 1 กันยายน 2565

เวลา/สถานที่	หัวข้อ
09.00 – 10.00 น.	<p>ปาฐกถา เรื่อง “ประเทศไทยกับการเปลี่ยนผ่านที่เป็นธรรม: แง่มุมจากการสะท้อนย้อนคิด” โดย ศาสตราจารย์สุรัชชัย หวันแก้ว จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p>
10.15 – 12.00 น.	<p>เสวนาวิชาการ เรื่อง “ก้าวไปข้างหน้า บอกลาโควิด-19: จากภาคปฏิบัติสู่มุมมองข้ามศาสตร์”</p> <p>ผู้ร่วมเสวนา</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. รองศาสตราจารย์ ดร.นพ.บวรศม สิริระพันธ์ คณะแพทยศาสตร์ โรงพยาบาลรามาธิบดี มหาวิทยาลัยมหิดล 2. คุณอนุกุล ทรายเพชร ผู้อำนวยการมูลนิธิเส้นด้าย 3. อาจารย์ ดร.เบ๊งค์ งามอรุณโชติ สถาบันนโยบายวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและนวัตกรรม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี 4. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปิยะพงษ์ บุชบงก์ สถาบันนโยบายสาธารณะ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 5. รองศาสตราจารย์ ดร.วริตดา ศรีรัตนนา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย <p>ดำเนินการเสวนาโดย ดร.เอกพันธุ์ ปิณฑวณิช สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p>
13.00 – 15.00 น. ห้องที่ 1	<p>กิจกรรมคู่ขนาน 4 ห้องย่อย</p> <p>เสวนาวิชาการ เรื่อง “โควิด-19 กับการทบทวนทฤษฎีสังคมศาสตร์ (COVID-19 and the Social Theory)”</p> <p>ผู้ร่วมเสวนา</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เนื่องจำนงค์ ภาควิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร 2. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ฐานิดา บุญวรรณ ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร 3. ดร.บุชบงก์ วิเศษพลชัย ผู้จัดการฝ่ายพัฒนาศักยภาพ สถาบันการเรียนรู้การสร้างเสริมสุขภาพ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

	<p>4. นาวาเอก อาจารย์ ดร.หัสไชยญู มั่งคั่ง ภาควิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p> <p>5. อาจารย์ สมพร เฟ็งคำ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p> <p>ดำเนินการเสวนาโดย ดร.สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p>
<p>ห้องที่ 2 13.00 – 15.00 น.</p>	<p>ปาฐกถาพิเศษ เรื่อง “ความฝันและความปรารถนาของคนรุ่นใหม่” โดย คุณกฤตภาส เชษฐเจริญรัตน์ นายกสิโมสรณีสติรัฐศาสตร์ จุฬาฯ</p> <p>เสวนาวิชาการ หัวข้อ “โควิด-19 และความเป็นธรรมทางสังคม: จากจินตนาการสู่วิสัยทัศน์ใหม่” (COVID-19 and Social Justice: From Imagination toward Vision)”</p> <p>ผู้ร่วมเสวนา</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. คุณพริ้ม มณีโชติ ผู้รณรงค์แคมเปญเรียนฟรีมีเงินเดือนล้านนี้ กยศ. 2. ดร.พิชญา สุรพลชัย สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 3. คุณอรศมภ์ วันทนะสมบัติ สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 4. ดร.ศยามล เจริญรัตน์ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย <p>ดำเนินการเสวนาโดย คุณชลนภา อนุกุล มูลนิธิเครือข่ายเพื่อสังคมเป็นธรรม และนักวิจัยสมทบ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p>
<p>ห้องที่ 3 13.00 – 15.00 น.</p>	<p>การนำเสนอ หัวข้อ “อนาคตของแรงงาน และสวัสดิการหลังโควิด-19”</p> <p>วิทยากร</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. คุณนาวัน ธาราแสง ผู้อำนวยการสำนักนโยบายแรงงานนอกระบบ กระทรวงแรงงาน 2. ดร.บุญสม น้ำสมบุรณ์ มูลนิธิเพื่อการพัฒนาแรงงานและอาชีพ <p>ดำเนินรายการโดย ดร.กิงกามญจน์ จงสุขไกล นักวิจัยประจำสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p> <p>เสวนาสาธารณะ เรื่อง “ความท้าทายใหม่และความคาดหวังของคนทำงาน”</p> <p>ผู้ร่วมเสวนา</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. คุณกชพร กลักทองคำ อุปนายกสมาคมเครือข่ายแรงงานนอกระบบ (ประเทศไทย) 2. คุณปรีชา ไทยสงเคราะห์ ประธานสหพันธ์ผู้ค้าหาบเร่แผงลอยกรุงเทพมหานคร

	<p>3. คุณเฉลิม ชั่งทองมะดัน นายกสมาคมผู้ขับขี่รถจักรยานยนต์รับจ้างแห่งประเทศไทย</p> <p>4. คุณกัญญา ประสพสุข ประธานเครือข่ายลูกจ้างทำงานบ้านในประเทศไทย</p> <p>5. คุณพิทักษ์ โยธา นายกสมาคมจารวีเพื่ออนุรักษ์แพทย์แผนไทย</p> <p>ดำเนินการเสวนาโดย ดร.บวร ทรัพย์สิงห์ นักวิจัยประจำสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p>
ห้องที่ 4 13.00 – 15.00 น.	<p>ภาพยนตร์สั้นเกี่ยวกับชาติพันธุ์ ผู้อพยพย้ายถิ่น และผู้ลี้ภัย</p> <p>เรื่อง “วิถีชีวิต (Way of lives)” และ “Last year in a refugee camp”</p> <p>ร่วมแลกเปลี่ยนและถอดบทเรียนโดย</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. อาจารย์ งามศุภร์ รัตนเสถียร สถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล 2. คุณปกรณ์ เลิศเสถียรชัย สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย <p>ดำเนินรายการโดย ดร.เอกพันธ์ ปิณฑวณิช สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p>
15.15 – 16.30 น.	<p>สังเคราะห์ประเด็นสำคัญและข้อเสนอต่อกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม</p>

กำหนดการ วันศุกร์ที่ 2 กันยายน 2565

เวลา/สถานที่	หัวข้อ
ห้องที่ 1	<p>เสวนาวิชาการ</p> <p>เรื่อง “บทบาทของสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และศิลปกรรมศาสตร์ ต่อการเปลี่ยนผ่านสู่อนาคตที่ยั่งยืนในมนุษย์สมัย”</p>
10.00-12.15 น.	<p>เสวนาวิชาการ</p> <p>เรื่อง “มนุษย์สมัย จากมุมมองของสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และศิลปกรรมศาสตร์”</p> <p>ผู้ร่วมเสวนา</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กุลวดี แก่นสันติสุขมงคล คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล 2. รองศาสตราจารย์ ดร.เก่งกิจ กิติเรียงลาภ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 3. รองศาสตราจารย์ ดร.ดารินทร์ ประดิษฐ์ทัศนีย์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

	<p>4. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุวิธาน พัฒนาไพรวัลย์ วิทยาลัยโพธิษศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ แม่แจ่ม</p> <p>5. รองศาสตราจารย์ ดร.กนกวรรณ มะโนรมย์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี</p> <p>ดำเนินการเสวนาโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรยุทธ์ สินธุพันธุ์ รองผู้อำนวยการ สถาบันเอเชียศึกษา</p>
13.00 – 17.00 น.	<p>เสวนาหัวข้อ “กลไกการบริหารจัดการความรู้ในแนวคิด ‘มนุษย์สมัย’ เพื่อการเปลี่ยนผ่านสู่อนาคตที่ยั่งยืน”</p> <p>ผู้ร่วมเสวนา</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. รองศาสตราจารย์ ดร.กนกวรรณ มะโนรมย์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี 2. อาจารย์ ดร.กฤษฎา บุญชัย มูลนิธิชุมชนท้องถิ่นพัฒนา 3. รองศาสตราจารย์ ดร.สุจิต คุณธนกุลวงศ์ ภาควิชาวิศวกรรมแหล่งน้ำ คณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 4. รองศาสตราจารย์ ดร.ณัฐมา พงศ์ไพโรจน์ ผู้อำนวยการภารกิจเครือข่ายหน่วยงานในระบบวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) 5. ดร.กาญจนา วานิชกร สำนักงานสภานโยบายการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรมแห่งชาติ (สอวช.) <p>ดำเนินรายการโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรยุทธ์ สินธุพันธุ์ รองผู้อำนวยการ สถาบันเอเชียศึกษา คุณปรกรณ์ เลิศเสถียรชัย นักวิจัยประจำสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย</p>
ห้องที่ 2 09.00 - 09.10 น.	<p>เสวนาวิชาการ เรื่อง “การเสริมพลังการขับเคลื่อน BCG Model ในระดับชุมชนเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงสู่สังคมคาร์บอนต่ำ”</p> <p>กล่าวต้อนรับและกล่าวรายงานโดย ดร.พรพจน์ ศรีตัน หัวหน้าหน่วยปฏิบัติการวิจัยการขับเคลื่อน BCG สู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน</p> <p>ผู้ร่วมเสวนา</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. คุณพีรพงษ์ สุนทรเดชะ นักวิชาการสิ่งแวดล้อมชำนาญการพิเศษกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม 2. คุณปฐม ชัยพุกษทล ผู้จัดการสำนักส่งเสริมตลาดคาร์บอน และนวัตกรรม องค์การบริหารจัดการก๊าซ

	<ol style="list-style-type: none"> 3. คุณวิษชุดดา ปันทรานวงค์ ศิลปินผู้สร้างสรรค์ผลงานศิลปะจากวัสดุเหลือใช้และผู้ก่อตั้งบริษัทเทิร์นทิวาร์ตจำกัด 4. คุณธันวัฒน์ ทั้งตระกูล ผู้ร่วมก่อตั้งบจก.ฮาอีส อีโคเลทเธอร์ ผู้ผลิตนวัตกรรมเครื่องหนังรีไซเคิล แบรินด์ THAIS 5. คุณมานิตา วิวัฒน์เศรษฐชัย ผู้ร่วมก่อตั้งกิจการเพื่อสังคมในนาม ผักDone
<p>13.30 – 15.30 น.</p>	<p>การนำเสนอรายงานวิจัยภายใต้กรอบการขับเคลื่อน BCG Model</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. งานวิจัย “ผลิตภัณฑ์จากกระบวนการโฟโตไลซิสของซากอวนประมงที่เก็บกู้ได้จากอ่าวไทย” โดย ดร.ยศวดี ฮะวังจู นักวิจัย สถาบันวิจัยทรัพยากรทางน้ำ 2. หัวข้อ “ถ่านชีวภาพกับการแก้ปัญหาผลกระทบจากภัยแล้งของข้าว” โดย ดร.บัวหลวง ฝ่ายเยื่อ นักวิจัย สถาบันสภาวะแวดล้อม 3. งานวิจัย “การผลิตพลังงานสะอาดคุณภาพสูงจากพลังงานชีวภาพด้วยกระบวนการใหม่เพื่อบรรลุเป้าหมาย carbon neutrality และ net zero emissions” โดย ดร.พิชาวีร์ เอี่ยมสำอางค์ นักวิจัย สถาบันวิจัยพลังงาน 4. งานวิจัย “โครงการวิเคราะห์ต้นทุนและผลตอบแทนผลผลิตทางการเกษตรจากการปรับปรุงคุณภาพน้ำให้เกิดความยั่งยืนในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา” โดย อภิญญา ทันเยี่ยม และธิดาศิลป์ เปลี่ยนละออ ผู้ช่วยนักวิจัยหน่วยปฏิบัติการวิจัยเพื่อการขับเคลื่อน BCG สู่อุตสาหกรรมอย่างยั่งยืน <p>ดำเนินรายการ และร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นโดย ดร.ศรณีย์ สิงห์ทอง ผู้เชี่ยวชาญนโยบาย กลุ่มยุทธศาสตร์การอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม</p>

รองศาสตราจารย์ ดร.นฤมล อรุโณทัย ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้กล่าวต้อนรับผู้เข้าร่วมสัมมนาวิชาการประจำปี 2565 โดยระบุว่า

หลายปีที่ผ่านมาในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 สถาบันวิจัยสังคมไม่สามารถจัดประชุมเสวนา-สัมมนาในสถานที่จริงได้ แต่มีการจัดผ่านระบบออนไลน์อย่างต่อเนื่อง ครั้งนี้จึงถือเป็นงานสัมมนาใหญ่ครั้งแรกที่ได้จัดในสถานที่จริง ภายใต้หัวข้อหลัก “ก้าวไปข้างหน้า บอกลาโควิด ชวนคิดย้อนหลัง”

เนื่องจากปัจจุบันสังคมกำลังก้าวเข้าสู่ยุคหลังโควิด (Post-COVID) ซึ่งเต็มไปด้วยความปั่นป่วนและไม่แน่นอน จึงสมควรแก่การกลับมาย้อนคิดว่าสถานการณ์ทางสังคมก่อนโควิดเป็นอย่างไร หลังจากเผชิญเหตุการณ์ทำให้เราถูกคิดหรือได้รับบทเรียนอะไรบ้าง รวมถึงแนวทางการทำงานและการพัฒนาทางสังคมศาสตร์จะต้องเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางใด จึงเป็นที่มาของชื่อหัวข้อหลักในปีนี้

นอกจากนั้นในช่วงเดือนเมษายน 2565 ซึ่งเป็นวาระครบรอบ 48 ปีสถาบันวิจัยสังคม สถาบันฯ ได้จัดงานเสวนาโดยมีคำว่า “วูก้า (VUCA)” เป็นหนึ่งในประเด็นหลัก ซึ่งเป็นคำที่สะท้อนถึงความผันผวนและไม่แน่นอนในสังคมยุคปัจจุบันได้เป็นอย่างดี ได้แก่ V-Volatility ความผันผวน U-Uncertainty ความไม่แน่นอน C-Complexity ความซับซ้อน และ A-Ambiguity ความคลุมเครือ

ดังนั้น การสัมมนาวิชาการประจำปีนี้จึงเรียนเชิญวิทยากรจากหลายภาคส่วน และข้ามศาสตร์มาพูดคุยกัน เพื่อทบทวนย้อนหลังถึงความผันผวนและไม่แน่นอนของโลก ทั้งจากสถานการณ์โควิด สงคราม และสภาพภูมิอากาศเปลี่ยนแปลง พร้อมทั้งถอดบทเรียนในแง่วิชาการและปฏิบัติการเพื่อก้าวต่อไปข้างหน้าอย่างมั่นคง จึงขอต้อนรับผู้เข้าร่วมการสัมมนาทุกท่านทั้งที่อยู่ในห้องประชุมและทางออนไลน์ และหวังว่าการสัมมนาตลอดทั้ง 2 วันจะเป็นประโยชน์ต่อการกระตุ้นให้ถูกคิดย้อนหลังและวางแผนต่อไปข้างหน้า

สารบัญ

1

ปาฐกถา

เรื่อง “ประเทศไทยกับการเปลี่ยนผ่านที่เป็นธรรม: แง่มุมจากการสะท้อนย้อนคิด”

7

เสวนาวิชาการ

เรื่อง “ก้าวไปข้างหน้า บอกลาโควิด-19: จากภาคปฏิบัติสู่มุมมองข้ามศาสตร์”

27

เสวนาวิชาการ

เรื่อง “โควิด-19 กับการทบทวนทฤษฎีสังคมศาสตร์ (COVID-19 and the Social Theory)”

43

ปาฐกถา

เรื่อง “ความฝันและความปรารถนาของคนรุ่นใหม่”

และการเสวนาวิชาการ

เรื่อง “โควิด-19 และความเป็นธรรมทางสังคม: จากจินตนาการสู่วิสัยทัศน์ใหม่
(COVID-19 and Social Justice: From Imagination toward Vision)”

59

การนำเสนอ

เรื่อง “แรงงานนอกระบบกับโจทย์หลังโควิด-19”

และเสวนาสาธารณะ เรื่อง “ความท้าทายใหม่และความคาดหวังของคนทำงาน”

80

สรุปประเด็นเสวนาวิชาการวันที่ 1

และข้อเสนอต่อกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม

86

เสวนาวิชาการ

เรื่อง “บทบาทของสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์

และศิลปกรรมศาสตร์ต่อการเปลี่ยนผ่านสู่อนาคตที่ยั่งยืนในมนุษยสมัย”

128

เสวนาวิชาการ

เรื่อง “การเสริมพลังการขับเคลื่อน BCG Model ในระดับชุมชน
เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงสู่สังคมคาร์บอนต่ำ”

1

ปาฐกถา

เรื่อง “ประเทศไทยกับการเปลี่ยนผ่านที่เป็นธรรม:
แง่มุมจากการสะท้อนย้อนคิด”

โดย ศาสตราจารย์ สุรัชัย หวันแก้ว

ปาฐกถา

เรื่อง “ประเทศไทยกับการเปลี่ยนผ่านที่เป็นธรรม: แง่มุมมองจากการสะท้อนย้อนคิด”

โดย ศาสตราจารย์ สุรัชย์ หวันแก้ว

ท่ามกลางความทุกข์ ความกังวล และความหวั่นไหวในช่วงสถานการณ์โควิด-19 สถาบันวิจัยสังคมขอเชิญทุกท่านร่วมกันสะท้อนย้อนคิดว่าประเทศไทยควรจะเปลี่ยนผ่านจากสถานการณ์นี้ไปอย่างไร บนพื้นฐานของความเป็นธรรมทางสังคม เพราะคำว่า “การสะท้อนย้อนคิด (Reflexivity)” มีความเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ทางสังคม เป็นกระบวนการที่คนทั้งสังคมต้องมาร่วมกันคิด ร่วมกันถอดบทเรียน ไม่สามารถคิดอย่างเบ็ดเสร็จด้วยตัวคนเดียวได้ จึงต้องอาศัยผู้มีส่วนร่วมจากหลายภาคส่วนและข้ามศาสตร์มาช่วยกันสะท้อนและถอดบทเรียนผ่านการสัมมนาครั้งนี้

ในโลกยุคโลกาภิวัตน์ที่การเปลี่ยนแปลงและความผันผวนเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วเป็นอัตราเร่ง หลายฝ่ายอาจมองว่าเป็นเรื่องดีที่ทำให้สังคมโลกพัฒนาไปอย่างรวดเร็ว แต่ปัจจุบันเห็นได้ชัดแล้วว่า เมื่อเกิดการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19 การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเป็นอัตราเร่งนั้นได้ทำให้โลกเกิดภาวะชะงักงัน และการสะดุดของการพัฒนาครั้งสำคัญประเทศไทยซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของระบบห่วงโซ่อุปทาน ระบบการขนส่ง และระบบเศรษฐกิจโลก จึงย่อมหลีกเลี่ยงหนีจากภาวะชะงักงันนี้ไปไม่ได้ จึงเป็นโอกาสที่ระบบทางสังคมหลายระดับ ซึ่งเคยถูกใช้งานอย่างย่ำยีโดยไม่คิดถึงความยั่งยืนจะได้ถูกนำกลับมาทบทวนกันใหม่อีกครั้ง นักมานุษยวิทยาหลายคนใช้คำว่า “Anthropause” เพื่อสื่อถึงการที่มนุษย์หยุดทำอะไรที่เคยทำ และหันกลับมามองถึงผลกระทบที่เกิดขึ้น

ที่ผ่านมาเมื่อพูดถึง “ประเทศไทย” เรามักแยกไม่ออกระหว่าง “รัฐไทย” กับ “สังคมไทย” แต่โควิด-19 ทำให้เราเห็นความจำเป็นที่จะต้องแยกให้ออกว่ารัฐไทยอยู่ส่วนใด สังคมไทยอยู่ส่วนใด เพราะโควิด-19 ไม่ใช่เรื่องของ การรวบอำนาจทางการเมืองและสาธารณสุขเพื่อควบคุมและจำกัดพื้นที่ของการระบาดเท่านั้น แต่ยังมีอาณาบริเวณมาถึงการควบคุมพื้นที่และกิจกรรมของผู้คนในสังคมด้วย ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ได้รับการตรวจสอบหรือพิจารณาร่วมกันจากภาควิชาการเท่าที่ควร ส่งผลให้ในท่ามกลางวิกฤตการณ์ โอกาสจะเป็นของคนที่มองเห็นเท่านั้น และที่คนส่วนใหญ่ไว้ข้างหลัง เราจึงต้องพิจารณาวิกฤตโควิด-19 ให้ครอบคลุมทุกระดับ ทั้งรัฐ สังคม และคนชายขอบที่มักได้รับผลกระทบหนักกว่าภาคส่วนอื่น

นอกจากนั้นในประเทศไทย โควิด-19 เป็นปรากฏการณ์ที่ต่อเนื่องมาจากการเมืองหลังรัฐประหาร ซึ่งถือเป็นความชะงักงันที่ไม่ปกติในระบบการเมือง จนเกิดเป็นคำถามขึ้นว่า ความชะงักงันจากโควิด-19 ที่เกิดขึ้นซ้อนทับกับการเมืองหลังรัฐประหารได้ทำให้สังคมไทยมีกระบวนการเรียนรู้ต่อปรากฏการณ์รอบตัวเปลี่ยนแปลงไปบ้างหรือไม่ เราจะยังคงก้าวไปข้างหน้าด้วยกรอบยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปีที่ถูกตั้งคำถามถึงประสิทธิภาพในช่วงวิกฤตโควิด-19 หรือมีความพยายามที่จะทบทวนและมองไปให้ไกลกว่าเงื่อนไขที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

ประสบการณ์จากโควิด-19 ทำให้สังคมไทยได้ประสบและเผชิญกับความเสี่ยงในระดับโลกอย่างแท้จริง ไม่ใช่ความเสี่ยงเฉพาะถิ่นที่เกิดขึ้นในระดับเล็ก ๆ ความเสี่ยงเช่นนี้มีโอกาสจะเกิดขึ้นในอนาคตเนื่องจากโลกาภิวัตน์ทำให้โลกเชื่อมสัมพันธ์กันอย่างแยกขาดไม่ได้ ดังนั้น การทำความเข้าใจประสบการณ์และสื่อสารถึงความเสี่ยงอันตรายเหล่านี้จึงไม่สามารถอาศัยวิธีดำเนินการแบบเดิม ๆ ได้อีกต่อไป

โดยเฉพาะการแก้ไขสถานการณ์โรคระบาดที่มีความสลับซับซ้อนไม่สามารถใช้วิธีการรวมศูนย์อำนาจ (unity of command) ได้ เพราะแต่ละชุมชน แต่ละพื้นที่ และแต่ละช่วงเวลา ย่อมต้องการแผนรับมือและการสื่อสารที่แตกต่างกันไป แต่ต้องยอมรับว่าประเทศไทยยังคงเน้นการแก้ปัญหาแบบรวมศูนย์เป็นหลัก ซึ่งเป็นมรดกที่ตกทอดมาจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่ยังไม่เข้าสู่ระบบปกติ ทำให้การแก้ไขปัญหาเกิดความชะงักงัน ติดขัด และประสบปัญหาอย่างต่อเนื่อง

การแก้ปัญหาโควิด-19 แบบรวมศูนย์ของประเทศไทยยังทำให้สังคมมองเห็นความเหลื่อมล้ำมากขึ้น จึงเกิดการเคลื่อนไหวของคนหลายกลุ่มที่ลุกขึ้นมาเรียกร้องความเป็นธรรมทางสังคมและชีวิตที่ปกติสุข ทั้งการตื่นตัวของเยาวชน (Youthquake) ในช่วงปี พ.ศ. 2563-2564 ซึ่งเปรียบเสมือนแผ่นดินไหวที่เขย่าโครงสร้างทางสังคมและการเมือง จนถูกมองว่าเป็นอาชญากรรมรุ่นใหม่และความเสี่ยงของรัฐ รวมถึงการเรียกร้องของกลุ่มคนชายขอบ

เช่น กลุ่มชาติพันธุ์บางกลอยที่ได้รับความเดือดร้อนจากโควิด-19 และการปฏิบัติอย่างไม่เป็นธรรมจากรัฐบนพื้นฐานทรัพยากร ความทุกข์ร้อนดังกล่าวทำให้สังคมเริ่มเรียนรู้ เข้าใจ และให้ความสำคัญกับความเหลื่อมล้ำที่มากเกินไปว่ามีดีเชิงกายภาพและเศรษฐกิจ แต่ยังหมายรวมถึงความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างและโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรด้วย

อย่างไรก็ตาม ภายใต้การแก้ปัญหาโควิด-19 ของรัฐแบบรวมศูนย์ ทำให้มองเห็นถึงพลังทางสังคมที่กว้างขวางไปกว่าบทบาทของรัฐ เช่น กลุ่มเส้นด้ายที่นำความร่วมมือของสังคมมาเป็นส่วนหนึ่งของการกักรับส่งผู้ป่วยโควิด-19 หรือชมรมแพทย์ชนบทที่นำแพทย์จากต่างจังหวัดเข้ามาช่วยเหลือความเจ็บป่วยและทุกข์ร้อนของคนกรุงเทพฯ นำมาสู่การทบทวนบทเรียน

ว่าระบบการแพทย์ปฐมภูมิในกรุงเทพฯ สมควรต้องรื้อและปรับปรุงไปในทิศทางใด

นอกจากนี้ยังมีอีกหลายกลุ่มพลังทางสังคมที่ผลักดันให้รัฐเปลี่ยนแปลงนโยบายเพื่อแก้ไข้ปัญหา เช่น การผลักดันให้รัฐหันมาสนใจสุขภาพของแรงงานข้ามชาติและการศึกษาของลูกหลานแรงงานข้ามชาติมากขึ้น จากเดิมที่พวกเขาถูกจัดให้เป็นคนชายขอบและอยู่ในความสำคัญลำดับท้าย ๆ โดยกระตุ้นให้ตระหนักว่าในสภาวะโรคระบาด “ถ้าเขาไม่ปลอดภัย เราก็มัไม่ปลอดภัยด้วย” เพราะโควิด-19 ทำให้สังคมเผชิญกับความทุกข์ร่วมกันโดยไม่เลือกชั้นวรรณะและชาติพันธุ์ ซึ่งหากเราใช้ชุดความคิดที่คับแคบแบบเดิมก็คงไม่สามารถรับมือกับวิกฤตครั้งนี้ได้

ขณะเดียวกันก็มีการผลักดันให้ทบทวนแก้ไข้ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปีซึ่งพิสูจน์แล้วว่ามีความปัญหาในช่วงวิกฤตโควิด-19 โดยควรปรับเปลี่ยนเป็นการให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจท้องถิ่นและวิสาหกิจทางสังคมมากขึ้น แต่กระบวนการแก้ไข้ก็ยังคงมีลักษณะรวมศูนย์ เน้นการทำต้นแบบ (model) จากส่วนกลางเพื่อนำไปประยุกต์ใช้กับทุกท้องถิ่น โดยไม่ได้เปิดพื้นที่สำหรับการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนภูมิปัญญาจากภาคสังคมมากนัก

ท่ามกลางประสบการณ์และบทเรียนที่สังคมได้เรียนรู้ในช่วงวิกฤตโควิด-19 มีสายธารความคิดที่เสนอทางเลือกและทางรอดของสังคมหลังยุคโควิดไว้ 3 สายหลัก

สายแรกมองว่าในอนาคตประเทศไทยควรปรับตัวเข้ากับระบบโลกและโลกาภิวัตน์ต่อไปอย่างเต็มกำลัง หรือที่เรียกว่า “โลกาภิวัตน์สุดขีด” โดยอาศัยระบบตลาดและประชาธิปไตยแบบเลือกตั้งเป็นหลักยึด แต่แนวคิดสายนี้ก็มีปัญหาในตัวเอง เพราะความผันผวนของโลกและการแข่งขันทางภูมิรัฐศาสตร์ที่ปะทุขึ้นบ่อยครั้งได้ส่งผลกระทบต่อประเทศต่าง ๆ อย่างรุนแรงและทั่วถึงมากขึ้น

ส่วนแนวคิดสายที่ 2 มองว่าประเทศไทยควรกลับเข้าสู่ระบบทุนนิยมแบบรัฐธรรมาธิปไตย กล่าวคือ รัฐควรเข้ามาควบคุมและกำกับเศรษฐกิจทุกภาคส่วนจากศูนย์กลาง เพื่อป้องกันความเสี่ยงจากโลกาภิวัตน์ แต่ก็ยังเป็นแนวคิดที่ถูกพิสูจน์แล้วว่ากำลังสร้างปัญหาอย่างสลับซับซ้อนในช่วงวิกฤตโควิด-19 จนไม่สามารถแก้ไข้ได้ ดังนั้น สังคมควรหันมาให้ความสำคัญกับทางเลือกที่ 3 มากขึ้น นั่นคือ การขับเคลื่อนเศรษฐกิจท้องถิ่นที่มีฐานจากทรัพยากรชีวภาพ

โดยเน้นความสำคัญของการจัดสรรทรัพยากรที่มีในแต่ละท้องถิ่นอย่างเหมาะสม และจัดความสัมพันธ์ให้สมดุลและลงตัวกับโลกาภิวัตน์ รวมถึงมองคำว่าประชาธิปไตยให้ไกลไปกว่าประชาธิปไตยทางการเมืองและระบบเลือกตั้ง โดยต้องมองถึงประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจและสังคมที่จะสร้างความเท่าเทียมและเป็นธรรมให้กับประชาชนด้วย

เพื่อนำพาสังคมให้ไปถึงทางเลือกที่ 3 ข้างต้น คนทั้งสังคมต้องร่วมด้วยช่วยกันคิดว่า จะทำอะไรให้การเดินไปข้างหน้าเป็นย่างก้าวที่กว้างขวางมากขึ้นสำหรับการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ร่วมกัน เพราะปัจจุบันเรากำลังอยู่ในช่วงแก้ไขสถานการณ์ความผกผันที่เกิดจากการใช้ อำนาจรวมศูนย์และมากเกินไปของรัฐ

ทั้งการหดตัวของพื้นที่สาธารณะและพื้นที่สิทธิเสรีภาพซึ่งถูกจำกัดจากสถานการณ์ ฉุกเฉิน จนทำให้ความเชื่อมั่นของสังคมที่มีต่อรัฐและสถาบันทางสังคมต่าง ๆ เสื่อมถอยลงไป โจทย์ที่ต้องตีกันให้แตกคือจะทำอย่างไรให้ความไม่เชื่อมั่นที่มีอยู่เดิมเปลี่ยนผ่านไปสู่การเปิด กว้างและสร้างพื้นที่แห่งการเรียนรู้ร่วมกันได้ ในการนี้ สังคมต้องทบทวนมายาคติที่มองว่าคน คิดต่างคือคนผิด เยาวชนคิดต่างคือผู้ไม่หวังดีต่อประเทศชาติ เพราะมุมมองเช่นนี้จะไม่ทำให้เกิดการเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ เพื่อสร้างนวัตกรรมในการรับมือกับความเปลี่ยนแปลง

รัฐและสังคมจำเป็นต้องเปิดพื้นที่แห่งการเรียนรู้ร่วมกันอย่างกว้างขวาง โดยไม่กีดกัน คนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งออกไปจากพื้นที่ ดังนั้น สถาบันการศึกษา มหาวิทยาลัย และภาคีเครือข่าย จึงต้องแสดงบทบาทสำคัญในการเปิดพื้นที่และเป็นส่วนระบายนความทุกข์ร้อนให้กับสังคม นำพาสังคมก้าวผ่านวิกฤตโควิด-19 ไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนกว่าเดิมให้ได้ เพราะความรู้เป็นสิ่ง สำคัญมากสำหรับการรับมือและแก้ไขปัญหา แต่สิ่งที่สำคัญยิ่งกว่าคือการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ซึ่งกันและกันเพื่อสร้างนวัตกรรมทางสังคม ซึ่งอำนาจรัฐแบบรวมศูนย์ที่เคยชินกับการแก้ ปัญหาแบบบัญชาการจะไม่สามารถรังสรรค์ให้เกิดขึ้นได้

สุดท้ายนี้ ท่ามกลางโลกาภิวัตน์ที่ผันผวนและสุ่มเสี่ยงต่อภาวะชะงักงัน ศาสตราจารย์ สุริชัยมองว่าการพัฒนาทางเศรษฐกิจ เทคโนโลยี และนวัตกรรมสามารถดำเนินควบคู่ไปการรักษา คุณค่าเชิงวัฒนธรรมและการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมภายใต้แนวคิด BCG (Bio-Circular-Green Economic Model) ได้ โดยเฉพาะในประเทศไทย ซึ่งเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม มีรากเหง้าที่หลากหลายทาง ชาติพันธุ์ และมีความหลากหลายทางชีวภาพสูง

การอ้างคุณค่าดังกล่าวให้สมดุลกับการพัฒนาจึงเป็นสิ่งที่สังคมควรมุ่งไป โดย มหาวิทยาลัยและสถาบันการศึกษาต้องแสดงบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ ระหว่างการพัฒนาและคุณค่าอันหลากหลายของสังคม หากทำได้เช่นนี้ สังคมไทยจะมีฐานตั้ง หลัที่มั่นคงและก้าวไปสู่อนาคตที่วาดหวังไว้ร่วมกันได้

2

เสวนาวิชาการ

เรื่อง “ก้าวไปข้างหน้า บอกลาโควิด-19:
จากภาคปฏิบัติสู่มุมมองข้ามศาสตร์”

เสวนาวิชาการ

เรื่อง “ก้าวไปข้างหน้า บอกลาโควิด-19: จากภาคปฏิบัติสู่มุมมองข้ามศาสตร์”

ผู้ร่วมเสวนา

รองศาสตราจารย์ ดร.นพ.บวรศม สิริพันธ์

คณะแพทยศาสตร์ โรงพยาบาลรามาธิบดี มหาวิทยาลัยมหิดล

คุณอนุกุล ทรายเพชร ผู้อำนวยการมูลนิธิเส้นด้าย

อาจารย์ ดร.แบ็งค์ จามอรุณโชติ

สถาบันนโยบายวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและนวัตกรรม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปิยะพงษ์ บุขบงก์

สถาบันนโยบายสาธารณะ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

รองศาสตราจารย์ ดร.วริตดา ศรีรัตน คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ดำเนินการเสวนาโดย

ดร.เอกพันธ์ ปิณฑกมล สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ดร.เอกพันธ์ เริ่มต้นการเสวนาโดยระบุว่า ในช่วง 2 ปีที่ผ่านมาซึ่งประเทศไทยเผชิญกับโรคโควิด-19 บุคลากรทางการแพทย์ ทั้งแพทย์ พยาบาล และนักเทคนิคการแพทย์ได้ทำหน้าที่กันอย่างมุ่งมั่นและหนักหน่วงเพื่อต่อสู้กับโรคระบาด ขณะเดียวกันก็มีบุคลากรจากหลายภาคส่วนที่เข้ามามีส่วนช่วยเหลือสังคมในช่วงวิกฤตการณ์ จนทำให้สังคมไทยดำเนินมาถึงยุคหลังโควิดได้ในที่สุด

งานเสวนาในวันนี้จึงเชิญบุคลากรจากหลายภาคส่วนและข้ามศาสตร์ ทั้งด้านการแพทย์และสาธารณสุข เศรษฐกิจ นโยบายสาธารณะ และมนุษยศาสตร์ มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันเพื่อสะท้อนถึงสถานการณ์ในช่วง 2 ปีที่ผ่านมา และถอดบทเรียนเพื่อนำพาสังคมก้าวผ่านวิกฤตการณ์และความทุกข์ร้อนครั้งนี้ไปอย่างมั่นคง

รองศาสตราจารย์ ดร.นพ.บวรศม สิริพันธ์ จากคณะแพทยศาสตร์ โรงพยาบาลรามาธิบดี มหาวิทยาลัยมหิดล ร่วมแลกเปลี่ยนบทเรียนจากวิกฤตการณ์โควิด-19 ในแง่มุมด้านระบาดวิทยาและสาธารณสุข โดยระบุว่าตั้งแต่เริ่มต้นการระบาดจนถึงปัจจุบัน ประเทศไทยมีผู้ติดเชื้อโควิด-19 ประมาณ 2 ล้านคน และเสียชีวิตประมาณ 20,000 คน

โดยมีการระบาดอยู่ 4 ระลอกใหญ่ ได้แก่ ระลอกแรกในช่วงต้นปี พ.ศ. 2563 มีที่มาจากนักท่องเที่ยวต่างชาติ มีผู้ติดเชื้อแต่ไม่ก่ือรอยคนแต่ก็เกิดการตกใจกันทั้งสังคมเพราะเป็นโรคใหม่ จนรัฐบาลต้องใช้มาตรการควบคุมที่รุนแรงด้วยการปิดเมือง

ต่อมาระลอกที่ 2 ในช่วงปลายปี พ.ศ. 2563 มีที่มาจากกลุ่มแรงงานข้ามชาติ มีผู้ติดเชื้อพุ่งสูงแต่ก็ยังอยู่ในขอบเขตที่สามารถควบคุมได้ จนกระทั่งระลอกที่ 3 ในช่วงเดือนเมษายน 2564 เกิดจากเชื้อไวรัสโคโรนาสายพันธุ์แอลฟาและเดลต้า มีผู้ติดเชื้อและผู้เสียชีวิตในระลอกนี้จำนวนมาก โดยเฉพาะในกรุงเทพฯ มีคนจำนวนมากเสียชีวิตก่อนเข้าสู่ระบบการรักษา ซึ่งถือเป็นเรื่องน่าเศร้าสำหรับระบบสาธารณสุขไทย และปัจจุบันเรากำลังอยู่ในช่วงท้ายของระลอกที่ 4 ซึ่งเกิดจากเชื้อไวรัสโคโรนาสายพันธุ์โอมิครอน แต่สถานการณ์ค่อนข้างผ่อนคลายลงเนื่องจากมีวัคซีนป้องกันโรค

ในด้านการรับมือสถานการณ์ของภาครัฐ ในช่วงระลอกแรกรัฐบาลไทยมีภาพลักษณ์ในการรับมือค่อนข้างดี โดยหากนำตัวชี้วัดการตอบสนองของรัฐบาลต่อสถานการณ์โควิด-19 (COVID-19 Government Response Tracker) ของมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดมาวัด ถือว่ารัฐบาลไทยทำตามตัวชี้วัดได้เกือบครบทุกข้อ ทั้งการปิดกั้นและจำกัดวงของการระบาด การตรวจโรค ติดตามรอยโรค และแยกตัวผู้ติดเชื้อ (Test, Trace, Isolation: TTI) รวมถึงการเยียวยาทางเศรษฐกิจและสังคม

อย่างไรก็ตาม การรับมือของรัฐบาลในช่วงแรกนี้ก็ได้รับเสียงวิจารณ์อีกแห่งหนึ่งว่าเป็นการใช้ “Dirty Bomb” หรือการปิดเมือง เศรษฐกิจ สถานศึกษา และควบคุมการเดินทางอย่างเบ็ดเสร็จ ซึ่งสามารถควบคุมโรคระบาดได้ดี แต่ก็นำมาซึ่งผลข้างเคียงทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างมหาศาลเช่นกัน นอกจากนี้ การควบคุมการระบาดได้ดีในระลอกแรกยังทำให้รัฐบาลไทยชะล่าใจ และไม่ได้วางแผนใช้ “Smart Bomb” หรือการขยายศักยภาพของระบบสาธารณสุขทั้งโรงพยาบาล ห้องผู้ป่วยฉุกเฉิน ระบบคอลเซ็นเตอร์ ข้อมูล และเทคโนโลยีอย่างประเทศอื่น ๆ มากเท่าที่ควร จนส่งผลให้เกิดปัญหาและวิกฤตกับการรับมือโรคระบาดที่หนักหน่วงขึ้นในระลอกต่อ ๆ มา

การระบาดของโรคโควิด-19 ในระลอกที่ 2 และ 3 ได้ถาโถมเข้ามาสู่สังคมไทยอย่างรุนแรงจนแทบจะตั้งตัวไม่ทัน รัฐบาลพยายามเร่งเพิ่มศักยภาพของระบบสาธารณสุข เช่น การตั้งโรงพยาบาลสนาม การออกแบระบบการกักตัวที่บ้าน (Home Isolation) และการนำเข้าวัคซีน แต่ก็ถือเป็นการปรับตัวที่ค่อนข้างช้าและไม่ทันสถานการณ์จนมีผู้เสียชีวิตจำนวนมาก

นอกจากนั้น ผู้ที่ได้รับผลกระทบหนักในช่วง 2 ระลอกนี้คือกลุ่มแรงงานข้ามชาติและชาวบ้านในชุมชนแออัดคลองเตย ซึ่งถือเป็นกลุ่มคนชายขอบที่มักได้รับการปฏิบัติทางนโยบายอย่างไม่เป็นธรรมจากรัฐ เช่น การใช้รั้วลวดหนามล้อมไม่ให้แรงงานข้ามชาติออกจากพื้นที่ หรือการระงับให้ผู้ติดเชื้อในชุมชนคลองเตยแยกตัวออกจากคนในบ้าน โดยไม่ได้พิจารณาข้อเท็จจริงว่า สภาพบ้านเรือนในละแวกนั้นไม่มีพื้นที่เพียงพอสำหรับการแยกตัวเหมือนกับบ้านของชนชั้นกลาง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำและไม่เป็นธรรมทางสังคมอย่างชัดเจน

จากสถานการณ์ข้างต้นทำให้ไทยซึ่งเคยได้รับการจัดว่าเป็นประเทศที่รับมือโควิด-19 ได้ดีเป็นอันดับต้น ๆ ของโลกในปีแรก ตกลงมาอยู่อันดับท้าย ๆ ในปีนี้ที่ 2 เพราะการจัดอันดับไม่ได้พิจารณาแค่การปรับตัวของระบบสาธารณสุขเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการตอบสนองและการเยียวยาทางด้านเศรษฐกิจและสังคมด้วย ซึ่งถือว่าไทยดำเนินการในด้านนี้ได้ค่อนข้างแยงจนได้รับคะแนนต่ำ

ดร.นพ.บวรศม กล่าวถึงงานวิจัยร่วมกับทีมวิจัยคณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ที่พัฒนาโมเดลระบอบาติวิทยาของโรคโควิด-19 เพื่อเป็นเครื่องมือที่ช่วยติดตามสถานการณ์และสนับสนุนการตัดสินใจเชิงนโยบาย โดยมีการนำเสนอข้อมูลต่อศูนย์บริหารสถานการณ์แพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (ศบค.) ของรัฐบาลเป็นระยะ เช่น ในช่วงวิกฤตระลอกที่ 3 ทีมวิจัยนำเสนอว่าประเทศไทยมีอัตราการตรวจโรคค่อนข้างน้อย จนทำให้จำนวนผู้ติดเชื้อต่ำกว่าความเป็นจริงเมื่อเทียบกับตัวเลขที่คาดการณ์ได้จากโมเดล จึงควรดำเนินการตรวจโรคให้มากขึ้นเพื่อจำกัดวงการระบาดโดยไม่ต้องใช้มาตรการปิดเมือง

นอกจากนั้นยังนำเสนอแผนจัดลำดับการฉีดวัคซีนของประชากรกลุ่มต่าง ๆ ให้เหมาะสม โดยเริ่มต้นจากประชากรกลุ่มเสี่ยงและกลุ่มที่มีความจำเป็นในการเปิดเศรษฐกิจก่อน อย่างไรก็ตาม การนำเสนอข้อมูลของทีมวิจัยบางส่วนรัฐบาลรับฟัง แต่บางส่วนก็ไม่ยอมรับฟัง ส่งผลให้ข้อมูลและตัวเลขบางส่วนที่นำเสนอผ่าน ศบค. ถูกตั้งคำถามถึงความน่าเชื่อถือ ทำให้ผลสำรวจของสถาบันเทคโนโลยีแมสซาชูเซตส์ (MIT) จัดให้ไทยเป็นประเทศที่รายงานตัวเลขผู้ติดเชื้อต่ำกว่าความเป็นจริง (Underreport) เป็นอันดับต้น ๆ ของโลก จนในปัจจุบันแทบจะไม่มีใครทราบตัวเลขผู้ติดเชื้อที่แท้จริงแล้ว

นอกจากนั้น ปัจจุบันรัฐบาลไทยยังคงใช้อำนาจความรู้เก่าทางระบาดวิทยาในการรับมือกับโรคโควิด-19 เช่น ไม่กระตุ้นให้ประชาชนไปเข้ารับวัคซีนเข็มกระตุ้นมากเท่าที่ควร แม้จะมี

ผลการศึกษาออกมาแล้วว่าวัคซีนเข็มที่ 1-2 ไม่สามารถรับมือกับสายพันธุ์โอมิครอนได้ หรือเรื่องละอองฝอยน้ำลายที่แต่เดิมเชื่อว่าโควิด-19 สามารถป้องกันได้โดยเว้นระยะห่างเพียง 1-2 เมตร แต่ปัจจุบันมีการพิสูจน์แล้วว่าเชื้อโควิด-19 สามารถล่องลอยในอากาศได้ไกล และมีความเสี่ยงอย่างทั่วถึงกันหากอยู่ในห้องที่อากาศปิดทึบ

ดังนั้น เรื่องสำคัญจึงไม่ใช่การเว้นระยะห่าง แต่ต้องเป็นการขับเคลื่อนทางวิศวกรรมในการปรับระบบระบายอากาศภายในอาคาร ซึ่งรัฐบาลไทยยังไม่ได้พูดถึงหรือให้ความสำคัญกับประเด็นนี้มากนัก แต่กลับนำองค์ความรู้เก่ามาใช้เพื่อควบคุมและข่มขู่ให้ประชาชนเกิดความกลัว

ขณะเดียวกัน ความรู้เรื่องอาการเจ็บป่วยระยะยาวจากโควิด (Long COVID) ก็ไม่ได้ได้รับการพูดถึงอย่างเป็นทางการ แม้องค์ความรู้จะยังไม่แน่นอนอยู่มาก แต่รัฐบาลควรจะคิดวางแผนเตือนประชาชนให้ตระหนักรู้ถึงอาการเบื้องต้นโดยไม่ตื่นตระหนก อีกทั้งยังมีงานวิจัยระบุว่า สถานการณ์โควิด-19 ทำให้ผู้ป่วยโรคเรื้อรังจำนวนมากประสบกับภาวะ “Missed Healthcare” หรือการเข้าถึงระบบสุขภาพและพบแพทย์ได้น้อยลง จนอาจส่งผลกระทบต่อผลลัพธ์และแนวโน้มความรุนแรงของโรคในอีก 5-10 ปีข้างหน้าได้ ซึ่งเป็นปัญหาที่หลายประเทศเริ่มแสดงความกังวล และรัฐบาลไทยก็ไม่ควรนิ่งเฉยเช่นกัน

จากบทเรียนที่บทวนข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่า รัฐบาลไทยยังขาดโครงสร้างพื้นฐานที่จะรับมือกับภาวะฉุกเฉินทางสาธารณสุข (Public Health Emergencies) ถึงแม้จะมีความพยายามบูรณาการข้ามหน่วยงานด้วยการตั้ง ศบค. แต่จากหลักฐานเชิงประจักษ์ก็เห็นได้ว่าเป็นการรวมศูนย์อำนาจที่มีประสิทธิภาพน้อย และเน้นการควบคุมประชาชนผ่านกลไกสถานการณ์ฉุกเฉินเป็นหลัก

นอกจากนั้น การสื่อสารและระบบการจัดการของ ศบค.ยังใช้รูปแบบที่ไม่เหมาะสมกับภาวะวิกฤต เช่น การทำอินโฟกราฟิกรายงานจำนวนผู้ติดเชื้อที่ดูซับซ้อนและเข้าใจยาก การใช้ตัวอย่างไม่ชัดเจนและจดจำยากในการสื่อสารมาตรการ เช่น “DMHTTA” “VUCA” หรือ “เจอ-แจก-จบ” การวางระบบคอลเซ็นเตอร์ลงทะเบียนรับยาและกักตัวที่บ้าน ซึ่งไม่เพียงพอและไม่มีประสิทธิภาพแม้กระทั่งในการระบาระลอกปัจจุบัน ทั้งที่สามารถใช้โมเดลทางระบาดวิทยาคาดการณ์จำนวนผู้ติดเชื้อที่จะเข้าสู่ระบบได้ล่วงหน้า รวมถึงการให้ข่าวที่สับสนและขัดกันเองของหน่วยงานรัฐต่าง ๆ จนก่อให้เกิดความไม่เชื่อมั่นของสาธารณสุขชนในวงกว้าง

ทั้งนี้ ปัจจุบันประเทศไทยมีคู่มือการรับมือกับภาวะฉุกเฉินทางสาธารณสุขอยู่ 2 ชุดจัดทำโดย 2 หน่วยงาน คือกรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย (ปภ.) และกระทรวงสาธารณสุข

แต่คู่มือทั้ง 2 ชุดนำต้นแบบมาจากคนละแหล่งโดยไม่ได้บูรณาการร่วมกัน

ดังนั้น ประเทศไทยควรมีการจัดประชุมโดยดึงนักวิชาการจากภาคส่วนต่าง ๆ ทั้งภาคราชการ มหาวิทยาลัย และภาคเอกชนมาร่วมกันวางแผนรับมือภาวะฉุกเฉินทางสาธารณสุขอย่างบูรณาการ และนำเสนอต่อรัฐบาลและสาธารณชนให้รับทราบร่วมกันเพื่อเตรียมพร้อมรับมือล่วงหน้าอย่างมั่นคงและยั่งยืน

สุดท้าย ประเด็นเรื่องความยุติธรรมด้านสุขภาพ (Health Justice) ได้รับความสนใจมากขึ้นในระดับนานาชาติ ซึ่งในประเทศไทย โควิด-19 ทำให้เห็นกรณีศึกษาเรื่องความเหลื่อมล้ำและไม่ยุติธรรมด้านสุขภาพเพิ่มมากขึ้น เช่น นโยบายภาครัฐที่ปฏิบัติต่อคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมไม่เท่าเทียมกัน การแจกจ่ายวัคซีนที่ล่าช้าและไม่เท่าเทียมกันในแต่ละพื้นที่ การเยียวยาทางเศรษฐกิจและสังคมที่ไม่เพียงพอ โดยเฉพาะกลุ่มผู้ประกอบการอาชีพในภาคส่วนที่ไม่เป็นทางการ (Informal Sector) ความเหลื่อมล้ำระหว่างโรงพยาบาลรัฐและเอกชน ความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาและเทคโนโลยีดิจิทัล (Digital Divide) รวมไปถึงความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารในช่วงภาวะวิกฤต

อย่างไรก็ตาม ยังไม่มีกรอบการศึกษาเรื่องความยุติธรรมด้านสุขภาพในประเทศไทยอย่างกว้างขวางมากนัก ซึ่งหากนักวิชาการและภาคีเครือข่ายจากภาคส่วนต่าง ๆ เข้ามาร่วมกันพูดคุยแลกเปลี่ยนถึงข้อกังวลที่ศาสตร์ต่าง ๆ มีต่อภาวะวิกฤต และนำเสนอเป็นชุดนโยบายต่อรัฐบาล ก็จะทำให้ประเทศไทยรับมือกับภาวะฉุกเฉินทางสาธารณสุขได้อย่างมั่นคงและลดความเหลื่อมล้ำทางสุขภาพได้ ซึ่งเวทีเสวนาของสถาบันวิจัยสังคมครั้งนี้ถือเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีในการสร้างพื้นที่แห่งการพูดคุยข้ามศาสตร์ให้เกิดขึ้นได้

คุณอนุกุล ทรายเพชร ผู้อำนวยการมูลนิธิเส้นด้าย ได้ร่วมแลกเปลี่ยนบทเรียนจากวิกฤตการณ์โควิด-19 ในแง่มุมของภาคประชาสังคมที่ลงพื้นที่ช่วยเหลือผู้ป่วย

โดยระบุว่า กลุ่มเส้นด้ายถือกำเนิดขึ้นจากการเห็นข่าวเกมเมอร์ชื่อดังท่านหนึ่งติดเชื้อโควิด-19 เขาพยายามใช้เฟซบุ๊กไลฟ์อัปเดตอาการของตนเองและขอความช่วยเหลือ แต่ระบบสาธารณสุขไทยไม่สามารถหาเตียงรักษาในโรงพยาบาลได้ทันเวลาจนเขาเสียชีวิตที่บ้านพัก ความล่าช้าของระบบสาธารณสุขไทยนำมาซึ่งความสูญเสียที่ประเมินค่าไม่ได้ เสียของประชาชนที่ร้องขอความช่วยเหลือผ่านเฟซบุ๊กไลฟ์ไม่มีใครได้ยิน ไม่มีใครให้ความสำคัญ และยังสะท้อนให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำในสังคมไทยว่าถ้าหากไม่มีเส้นสาย ก็จะไม่สามารถ

เข้ารับบริการสาธารณสุขที่ดีในช่วงภาวะวิกฤตได้ ขนาดเกมเมอร์ชื่อดังที่เป็นชนชั้นกลาง และมีช่องทางการสื่อสารในมือยังไม่สามารถเข้าถึงระบบสุขภาพได้ แล้วประชาชนทั่วไปที่ไม่มีทั้งสถานะทางสังคมและช่องทางการสื่อสารจะมีชะตากรรมเป็นอย่างไร

ความเศร้าสลดและสะเทือนใจดังกล่าวนำมาสู่การรวมตัวของกลุ่มเพื่อน 3-4 คน เพื่อช่วยเหลือสังคมตามกำลังที่มีในภาวะวิกฤต ต่อมาจึงเกิดเป็นกลุ่มเส้นด้าย โดยมีภารกิจสำคัญคือการใช้รถนำผู้ป่วยโควิด-19 ที่มีความเปราะบางและสุ่มเสี่ยงต่ออันตรายถึงชีวิตไปส่งที่โรงพยาบาล และตั้งเป้าหมายไว้ว่าจะต้องไม่มีเหตุการณ์ผู้ป่วยโควิด-19 เสียชีวิตคาบ้าน พักเกิดขึ้นอีกในสังคมไทย รวมถึงความล่าช้าและไม่เอาจริงเอาจังของระบบสาธารณสุขไทย จะต้องได้รับการแก้ไข

ในช่วงแรก ๆ รถรับส่งผู้ป่วยของกลุ่มเส้นด้ายไม่ถูกต้องตามกฎหมายและกฎระเบียบของกระทรวงสาธารณสุขเสียด้วยซ้ำ เป็นเพียงรถกระบะที่บรรทุกผู้ป่วยขึ้นด้านหลังเพื่อนำตัวไปส่งโรงพยาบาล และเมื่อไปถึงโรงพยาบาล กลุ่มฯ ต้องเผชิญกับอีกปัญหาหนึ่งคือผู้ป่วยเข้าโรงพยาบาลไม่ได้ เพราะโรงพยาบาลไม่ยอมรับเข้ารับรักษา จนต้องมีการใช้ทีมทนายความเข้าไปเจรจาและชี้แจงทางกฎหมายกับโรงพยาบาลว่าไม่สามารถปฏิเสธการรักษาผู้ป่วยโรคติดต่ออันตรายได้

จึงเกิดเป็นคำถามขึ้นว่า เหตุใดประชาชนผู้มีสิทธิได้รับการรักษาพยาบาลอย่างทั่วถึงจากรัฐต้องใช้ทนายความเข้าไปเจรจาเพื่อให้ได้รับสิทธินั้น ซึ่งสื่อให้เห็นถึงปัญหาที่ฝังรากลึกในระบบสาธารณสุขไทยมายาวนาน ปัจจุบันก็ยังคงมีชาวบ้านในต่างจังหวัดจำนวนมากที่ต้องต่อสู้เพื่อให้ได้เข้ารับการรักษาในโรงพยาบาลตามสิทธิ เพียงแต่โควิด-19 เป็นตัวกระตุ้นให้คนทั้งสังคมมองเห็นถึงปัญหาดังกล่าวได้ชัดเจนขึ้น

เมื่อทำไปสักระยะหนึ่ง กลุ่มเส้นด้ายมองว่ากลุ่มฯ ไม่มีเวลาเพียงพอที่จะไปต่อสู้ให้ทุกคนได้เข้ารับการรักษาตามสิทธิ จึงคิดว่าจะต้องหันมาขับเคลื่อนและเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างแทน โดยไปเจรจากับกระทรวงสาธารณสุขและศบค.ให้ออกนโยบายและแนวปฏิบัติต่อการรับผู้ป่วยโควิด-19 ให้ชัดเจน เพื่อพิทักษ์สิทธิของประชาชนอย่างเท่าเทียมกัน

ศักยภาพการรับมือของระบบสาธารณสุขที่ไม่เพียงพอ ทำให้กลุ่มเส้นด้ายเติบโตและเป็นที่รู้จักมากขึ้น มีผู้ป่วยและญาติโทรศัพท์ติดต่อมาขอความช่วยเหลือวันละ 2,000-3,000 สาย กลุ่มฯ จึงเริ่มรับอาสาสมัครเข้ามาช่วยจัดการสายและติดต่อกลับผู้ที่โทรเข้ามาภายใน 24 ชั่วโมง ภายใต้แนวคิดที่มีร่วมกันว่าผู้ป่วยโควิด-19 ซึ่งอยู่ในสภาวะวิกฤตต้องการคุยกับผู้ที่

ให้คำปรึกษาได้ และต้องการรับรู้ขั้นตอนการปฏิบัติตัวเมื่อติดเชื้อ จึงต้องเป็นอาสาสมัครที่สามารถสื่อสารข้อมูลได้อย่างเข้าใจและชัดเจนภายในระยะเวลาอันจำกัด

จากนั้นกลุ่มฯ จึงนำข้อมูลที่ผู้ป่วยให้มาประมวลในโปรแกรมเพื่อแยกระดับความอันตรายเป็นสีเขียว-เหลือง-แดง จนได้รับคำชื่นชมจากหลายโรงพยาบาลและศูนย์รับผู้ป่วยว่ากลุ่มเส้นด้ายสามารถคัดกรองผู้ป่วยได้ถูกต้องแม่นยำตามระดับความอันตราย ทำให้ได้รับการรักษาอย่างถูกต้องทันเวลา

ในเวลาต่อมา กลุ่มเส้นด้ายร่วมมือกับชมรมแพทย์ชนบทในการลงพื้นที่ชุมชนต่าง ๆ เพื่อตรวจคัดกรองโรคโควิด-19 ในเชิงรุกจุดละ 1,000-2,000 คน จึงเริ่มรับอาสาสมัครมากขึ้นและแบ่งเป็นทีมย่อย ๆ เพื่อลงไปทำภารกิจในชุมชนต่าง ๆ สิ่งท้าทายที่ต้องเผชิญในช่วงนั้นคือภาครัฐยังไม่อนุญาตให้คนทั่วไปใช้ชุดตรวจโควิด-19 ขนาดเล็ก (Antigen Test Kit: ATK) ผู้ใดที่ซื้อและนำมาใช้จะมีความผิดตามกฎหมาย แม้ว่าจะมีการเรียกร้องจากภาคสังคมอยู่เป็นระยะว่า ATK มีความจำเป็นในการตรวจคัดกรองและควบคุมโรค

อย่างไรก็ตาม กลุ่มเส้นด้ายและชมรมแพทย์ชนบทได้ใช้ชุดตรวจ ATK ลงพื้นที่ตรวจคัดกรองชุมชนในเชิงรุกมาโดยตลอด แม้จะยังไม่ได้รับการรับรองจากรัฐบาลก็ตาม

ระหว่างที่ชมรมแพทย์ชนบทและกลุ่มเส้นด้ายกำลังลงพื้นที่เชิงรุกชุมชนในกรุงเทพฯ จนตรวจคัดกรองไปได้กว่า 300,000 คน รัฐบาลก็กำลังเริ่มประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนเข้ามาลงทะเบียนฉีดวัคซีนผ่านแอปพลิเคชัน “หมอพร้อม” แต่ผลปรากฏว่าวัคซีนมีไม่เพียงพอต่อความต้องการจนประชาชนต้องต่อสู้กันเพื่อให้ได้มาซึ่งวัคซีนคุณภาพดี

ขณะที่ศักยภาพของระบบสาธารณสุขก็ยังไม่เพียงพอต่อผู้ป่วยเช่นเดิม เพียงในโรงพยาบาลเต็ม คอลเซ็นเตอร์ของกระทรวงสาธารณสุขติดต่อไม่ได้ ชุดตรวจ ATK ก็ยังไม่เปิดให้คนทั่วไปใช้ จึงได้เห็นภาพที่ประชาชนไปรอต่อคิวที่วัดพระศรีมหาธาตุบางเขนยาวข้ามคืนเพื่อเข้ารับการตรวจโควิด-19 กลุ่มเส้นด้ายก็ได้รับโทรศัพท์จากผู้ป่วยให้ช่วยพาไปรับคิวตรวจที่วัดพระศรีฯ ตั้งแต่เช้าเช่นกัน เพราะถ้าไม่มีผลตรวจก็จะไม่สามารถนำไปอ้างอิงเพื่อเข้ารับการรักษาในโรงพยาบาลได้ สะท้อนให้เห็นว่าประชาชนต้องวิ่งตามนโยบายของรัฐอย่างฟุ่ลทุกเล

เมื่อระบบของรัฐบาลไม่พร้อมและติดขัดปัญหาเช่นนี้ ประชาชนจึงต้องหันไปพึ่งพาภาคประชาสังคมอย่างกลุ่มเส้นด้าย กลุ่มเราต้องรอด รวมถึงบุคคลที่มีชื่อเสียงอื่น ๆ เช่น หมอริท (เรืองฤทธิ์ ศิริพานิช) หรือหมอเจี๊ยบ (ลลนา ก้องธรนินทร์) ในการประสานงานหาเตียงรักษา แม้ในเวลาต่อมารัฐบาลจะเริ่มกระจายระบบออกจากศูนย์กลาง เช่น ส่งมอบงานให้กรุงเทพมหานครเปิดคอลเซ็นเตอร์กระจายทั้ง 50 เขตเพื่อรองรับผู้ป่วย แต่ทำได้เพียงแค่

เดือนเดียวก็ยุติไปโดยระบุว่าโครงการสิ้นสุดแล้ว ซึ่งสะท้อนถึงแนวคิดและวิธีการทำงานของรัฐบาลได้เป็นอย่างดี

คุณอนุกุลสรุปบทเรียนว่า ทุก ๆ ครั้งที่ประเทศไทยเผชิญกับวิกฤต ไม่ว่าจะเป็นเหตุการณ์สึนามิ พ.ศ. 2547 มหาอุทกภัย พ.ศ. 2554 และโควิด-19 ในปัจจุบัน อุปสรรคหลักคือแต่ละหน่วยงานรัฐต่างมีวิธีการจัดการกับวิกฤตต่างกัน ทำงานแยกขาดจากกัน โดยไม่มีการออกแบบโครงสร้างให้ทุกฝ่ายเข้ามามีบูรณาการสถานการณ์ร่วมกัน เมื่อภาคสังคมหรือนักวิชาการนำเสนอทางเลือกใหม่ ๆ จึงผลักดันให้เกิดขึ้นจริงได้ยาก เพราะติดขัดโครงสร้างเดิมที่ตั้งอยู่อย่างแข็งทื่อและไม่ยอมปรับตัว

ตัวอย่างเช่นในพื้นที่กรุงเทพฯ มีโรงพยาบาลและศูนย์บริการสาธารณสุขกระจายอยู่ทุกเขต แต่อยู่ภายใต้สังกัดที่แตกต่างกัน ทั้งกรุงเทพมหานคร กระทรวงสาธารณสุข กองทัพ และเอกชน โดยไม่มีการประสานงานร่วมกัน เมื่อเกิดวิกฤตจึงเกิดสภาวะคอขวดและรองรับผู้ป่วยไม่ทัน ดังนั้น การพูดคุยประสานงานอย่างรอบด้านจึงเป็นสิ่งสำคัญที่สุดที่รัฐบาลต้องวางแผนและดำเนินการในช่วงสถานการณ์วิกฤต

อาจารย์ ดร.เบ๊จ๊ก งามอรุณโชติ จากสถาบันนโยบายวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และนวัตกรรม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี ได้ร่วมแลกเปลี่ยนบทเรียนจากวิกฤตการณ์โควิด-19 ในผ่านมุมมองเศรษฐศาสตร์

โดยระบุว่า เศรษฐกิจไทยก่อนเกิดวิกฤตโควิด-19 มีลักษณะเป็น “ทุนนิยมแบบช่วงชั้น (Hierarchical Capitalism)” ตามที่ประจักษ์ ก้องกีรติ และวิระยุทธ กาญจน์ชูฉัตร (2561) นิยามไว้ กล่าวคือ เป็นเศรษฐกิจทุนนิยมที่ถูกครอบงำโดยกลุ่มทุนขนาดใหญ่ ผู้ขาดสินทรัพย์และเทคโนโลยีข้ามอุตสาหกรรม และกดทับทุนขนาดเล็กอย่างเป็นช่วงชั้นจนไม่มีศักยภาพเพียงพอจะลุกขึ้นมาแข่งขันได้

ดังจะเห็นจากมหาเศรษฐีของไทย 5 อันดับแรกครองสัดส่วนความมั่งคั่งรวมร้อยละ 56.9 ของประเทศ ขณะที่ภาคแรงงานส่วนใหญ่มีสภาวะการจ้างงานแบบไม่เป็นทางการ ไม่มีสัญญาจ้างที่มั่นคงต่อเนื่อง เข้าถึงสวัสดิการอย่างยากลำบาก และมีรายได้น้อย ทว่าพวกเขาไม่ได้ขี้เกียจ เพราะกว่าร้อยละ 80 ของแรงงานรายได้น้อยเหล่านี้ทำงานเกิน 48 ชั่วโมงต่อสัปดาห์แล้ว เพียงแต่โครงสร้างเศรษฐกิจให้ค่าตอบแทนคนกลุ่มนี้อย่างไม่ได้สัดส่วน ภายใต้ระบบเช่นนี้ เศรษฐกิจไทยยังคงเติบโตได้ แต่จะเป็นไปอย่างช้า ๆ โดยมีความเหลื่อมล้ำระหว่างทุนขนาดใหญ่และเล็กสูง ไม่มีแรงจูงใจให้พัฒนานวัตกรรมใหม่ ๆ เพราะทุนขนาดใหญ่ใช้อำนาจ

เหนือตลาดหากำไรได้ง่ายกว่าการลงทุนทางเทคโนโลยี

อีกทั้งภาคแรงงานยังมีทักษะต่ำ เพราะการจ้างงานที่ไม่มั่นคงทำให้แรงงานไม่มีเวลา แรงจูงใจ และทรัพยากรในการพัฒนาทักษะของตนเอง ถึงแม้ภาวะเช่นนี้จะไม่ได้ทำให้เศรษฐกิจไทยถึงขั้นหยุดนิ่งอยู่กับที่ แต่ก็ติดกับดักและเติบโตช้ากว่าที่ควรจะเป็นมาก

การระบาดของโรคโควิด-19 ซึ่งอุบัติขึ้นในช่วงต้นปี ค.ศ. 2020 ได้นำมาสู่ความถดถอยทางเศรษฐกิจในระดับโลกอย่างรุนแรงที่สุดนับตั้งแต่เหตุการณ์ The Great Depression ในช่วงปี ค.ศ. 1929-1939 โดยกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) ประเมินมูลค่าความเสียหายอย่างน้อย 160 ล้านล้านบาท ซึ่งถือเป็นความสูญเสียระดับมหาศาล เศรษฐกิจไทยซึ่งเกี่ยวพันกับเศรษฐกิจโลกอย่างแนบแน่นย่อมหลีกเลี่ยงหนีจากแรงสะท้อนไปไม่พ้น

โดยโควิด-19 ทำให้การเติบโตทางเศรษฐกิจของไทยหดตัวลงร้อยละ 6.5 ในปี พ.ศ. 2563 ใกล้เคียงกับเมื่อครั้งเผชิญวิกฤตเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540 อีกทั้งยังทำให้หนี้ครัวเรือนไทยเพิ่มสูงขึ้นเป็นอันดับ 2 ของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียง และทำให้คนไทย 1.5 ล้านคนตกไปอยู่ใต้เส้นความยากจน

อย่างไรก็ตาม ในขณะที่หลายประเทศมองว่าโควิด-19 เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญ (Critical Juncture) ที่เขย่าโครงสร้างทางเศรษฐกิจจนทำให้ต้องกลับมาทบทวนนโยบาย ทิศทาง และพิมพ์เขียวของประเทศใหม่อีกครั้ง โควิด-19 ถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของเศรษฐกิจไทยหรือไม่ และเป็นเหตุการณ์ที่จะทำให้เราหลุดพ้นจากระบบทุนนิยมแบบช่วงชั้นได้หรือไม่ อย่างไร

ดร.แบ็งค์มองว่า วิกฤตโควิด-19 ไม่ได้สั่นคลอนระบบทุนนิยมแบบช่วงชั้นของไทยมากนัก ดังจะเห็นจากทำเนียบมหาเศรษฐีของไทย 50 อันดับแรกมีการเปลี่ยนแปลงจากช่วงก่อนโควิด-19 น้อยมาก นอกจากนั้น งานวิจัยของธนาธิก เจนมานะ (2563) ยังพบว่ามหาเศรษฐีกลุ่มบนสุดของไทย (ร้อยละ 1) ได้รับผลกระทบจากโควิด-19 น้อยที่สุด เพราะแหล่งรายได้ของคนกลุ่มนี้มาจากฐานทรัพย์สินที่ตนมี เช่น ค่าเช่า ดอกเบี้ย เงินปันผล และยังถือครองสินทรัพย์ในตลาดทุนที่ถึงแม้จะมีมูลค่าลดลงในช่วงแรกของการระบาด แต่ก็ติดตัวกลับมาขึ้นในระดับที่สูงเช่นเดิมในเวลาไม่นาน

ดังนั้นในภาพรวมถึงแม้วิกฤตโควิด-19 จะทำให้เศรษฐกิจไทยถดถอยไปช่วงหนึ่ง แต่โครงสร้างเศรษฐกิจส่วนบนยังสามารถงอกงามเติบโตได้ดี และเกิดภาวะผันผวน น้อยมากเมื่อเทียบกับประเทศอื่นน้อยมากเมื่อเทียบกับประเทศอื่น

เหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น ดร.แบ็งค์ตั้งสมมติฐานไว้ 3 ข้อ ได้แก่

1) หน่วยงานด้านเศรษฐกิจของประเทศไทยมีความสามารถในการรักษาเสถียรภาพ (Stability) สูง จึงสามารถรักษาโครงสร้างทางเศรษฐกิจของประเทศไม่ให้ล้มได้ แต่ในทางกลับกัน การรักษาเสถียรภาพได้ดีเยี่ยมเช่นนี้ก็ทำให้ความสามารถในการเติบโต (Growth) ทางเศรษฐกิจต่ำเช่นกัน หรือพูดอีกแง่หนึ่งคือ “เลี้ยงไข้เก่ง ไม่ปล่อยคนไข้ตาย แต่ทำให้สุขภาพดีไม่ได้”

2) ระบบทุนนิยมแบบช่วงชั้นของไทยไม่ได้ขึ้นอยู่กับสถาบันใดสถาบันหนึ่งอย่างโดดเดี่ยว แต่เกิดจากหลาย ๆ สถาบันทางสังคมมาสานถักทอกันไปมาจนซับซ้อนและแน่นหนา (Institutional Complementarities) ดังนั้น ผลกระทบจากโควิด-19 ที่ทำให้สถาบันบางแขนงอ่อนแอลงจึงไม่สามารถเข้ามาเขย่าถึงระดับโครงสร้างของเศรษฐกิจไทยได้

3) ลักษณะวิกฤตเศรษฐกิจที่เกิดจากโควิด-19 มีความแตกต่างจากวิกฤตรอบอื่น ๆ ที่ผ่านมา เช่น วิกฤตเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540 เป็นลักษณะจากบนลงล่าง (Top-down Crisis) โดยเริ่มต้นจากภาคการเงินและกระตุนายทุนก่อน แล้วจึงลุกลามไปสู่ภาคส่วนอื่น ๆ ต่างจากวิกฤตในรอบนี้ที่เป็นลักษณะจากล่างขึ้นบน (Fountaining Up Crisis) โดยกระทบที่ภาคการผลิตและการจ้างงาน (Real Sectors) เป็นลำดับแรก ร้านค้าต้องปิด แรงงานตกงาน ส่วนกลุ่มทุนและโครงสร้างเศรษฐกิจส่วนบนได้รับผลกระทบน้อยกว่า จึงยังคงสามารถรักษาสถานะทุนนิยมแบบช่วงชั้นไว้ได้เช่นเดิม

สุดท้าย ดร.แบ็งค์สรุปบทเรียนสำหรับการก้าวต่อไปข้างหน้าว่า วิกฤตโควิด-19 ไม่ได้กระทบต่อเศรษฐกิจไทยอย่างรุนแรงจนถึงขั้นเปิดโอกาสให้มีการปรับพิมพ์เขียวหรือโครงสร้างครั้งใหญ่ แต่สิ่งที่นักวิชาการและภาคสังคมจะสามารถร่วมกันขับเคลื่อนได้คือการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจจากระบบย่อย ๆ แบบค่อยเป็นค่อยไป (Gradual Changes) กล่าวคือ ไม่มองระบบทุนนิยมไทยเป็นก้อนใหญ่รวม ๆ แต่ต้องมองให้เห็นระบบย่อยภายใน และวางกลยุทธ์ในการจัดการแต่ละส่วนให้แตกต่างกันไปตามเงื่อนไขของระบบย่อยนั้น

เช่น ระบบบางส่วนที่มีความแข็งตัวน้อยอาจสามารถเปลี่ยนแปลงกฎเกณฑ์ที่มีอยู่เดิมได้ทันที แต่บางส่วนที่มีโครงสร้างซับซ้อนและแข็งตัวอาจต้องใช้วิธีเจรจาต่อรองและเปลี่ยนแปลงจากภายในอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยมีเป้าหมายสุดท้ายคือการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจในภาพรวม วิธีการดังกล่าวอาจเป็นความหวังในการปรับโครงสร้างเศรษฐกิจไทยได้ โดยไม่ต้องรอให้เกิดวิกฤตหรือจุดเปลี่ยนครั้งสำคัญก่อน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปิยะพงษ์ บุษบงก์ จากสถาบันนโยบายสาธารณะ มหาวิทยาลัย เชียงใหม่ ได้ร่วมแลกเปลี่ยนบทเรียนจากวิกฤตการณ์โควิด-19

โดยระบุว่าโควิด-19 เปิดแผลให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำและไม่เป็นธรรมในสังคมไทยอย่าง ชัดเจนที่สุด ซึ่งเกิดจากการออกแบบนโยบายสาธารณะของรัฐไทยที่นำเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs) 17 ข้อขององค์การสหประชาชาติมาเป็นหลักยึด แต่กลับกระทำ “แบบไทย ๆ” จนไม่สามารถพัฒนาไปสู่ความยั่งยืนและเป็นธรรมได้จริง โดย ดร.ปิยะพงษ์ ชี้ให้เห็นถึงปัญหาของกระบวนการออกแบบนโยบายสาธารณะของรัฐไทย 7 ข้อ พร้อมเสนอแนะทางออกไปสู่ความยั่งยืนและเป็นธรรม ดังนี้

1) นโยบายต่าง ๆ ของรัฐไทย ทั้งในระดับยุทธศาสตร์ชาติและระดับกระทรวง มักนำ เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนมาจัดทำเป็นมาตรฐานหรือตัวชี้วัดเพื่อประเมินผลงาน แต่เป็นเพียง การประเมินเพื่อนำผลงานไปอวดกันระหว่างหน่วยงานเท่านั้น โดยไม่ได้ตั้งเป้าจะนำพาสังคมไปสู่ ความยั่งยืนที่แท้จริงและเป็นธรรม

จึงควรแก้ไขกระบวนการออกแบบนโยบายให้อ้างอิงกับบริบทมากขึ้น ลดการตั้งตัวชี้วัด หรือมาตรฐานจากส่วนกลาง และเชื่อมโยงนโยบายเข้ากับทุนต่าง ๆ ที่แต่ละพื้นที่มี เช่น ทุนทาง เศรษฐกิจ ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม ทุนมนุษย์ ทุนทางกายภาพ และทุนทางสิ่งแวดล้อม

2) การออกแบบนโยบายของรัฐไทยมักสนใจเป้าหมายเป็นหลัก โดยไม่คำนึงถึง กระบวนการได้มาซึ่งเป้าหมายนั้น ดังจะเห็นจากในช่วงวิกฤตโควิด-19 ซึ่งรัฐเน้นการรวบ อำนาจบัญชาการแบบแนวดิ่งไว้ที่ ศบค. โดยอ้างว่าจะทำให้การควบคุมโรคระบาดเป็นไปอย่าง คล่องตัวและฉับไว แต่นักวิชาการหลายท่านบนเวทีนี้ได้อภิปรายไปแล้วว่าระบบโครงสร้างที่ แข็งตัวและกระบวนการที่เป็นอำนาจนิยมเช่นนี้นำไปสู่ความไม่มีประสิทธิภาพและความไม่ เป็นธรรมต่อสังคมในหลายมิติ

ดังนั้น ในยุคหลังโควิด-19 การออกแบบนโยบายควรให้ความสำคัญกับที่มาและ กระบวนการด้วย โดยเน้นการทำงานแบบแนวราบ กระบวนการประชาธิปไตย การมีส่วนร่วม ของคนทุกภาคส่วน (Inclusive) และการเสริมอำนาจประชาชน

3) รัฐมีกวางเป้าหมายของนโยบายที่ขัดกันไว้ในระนาบเดียวกัน เช่น ตั้งเป้าหมาย ด้านความมั่นคงปลอดภัยควบคู่ไปกับการส่งเสริมสิทธิเสรีภาพของประชาชน หรือตั้งเป้าหมาย

ด้านการกระตุ้นเศรษฐกิจ ด้วยการช่วยผู้ประกอบการรายใหญ่ควบคู่ไปกับส่งเสริมความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งเป็นสองข้อที่ไม่สามารถบรรลุไปพร้อม ๆ กันในระนาบเดียวได้

“ดังนั้น การออกแบบนโยบายต่อจากนี้ จึงควรยึดถือความเป็นธรรมไว้เป็นหลักสำคัญ

แลกเปลี่ยนกับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่อาจจะลดน้อยลงไปบ้าง เพื่อเร่งคืนความเป็นธรรมให้กับสังคมซึ่งบอบช้ำอย่างหนักจากโควิด-19”

4) หน่วยงานรัฐมักออกแบบนโยบายแบบแผน ๆ เป็นเส้นตรง และเน้นเฉพาะแค่ส่วนที่หน่วยงานของตนพอจะปฏิบัติได้ โดยไม่มีการบูรณาการข้ามหน่วยงานเพื่อแก้ปัญหาเรื่องหนึ่ง ๆ ในเชิงโครงสร้างและเชิงระบบ

ดังนั้น การออกแบบนโยบายหลังโควิด-19 ควรมองเห็นถึงเงื่อนไขในเชิงโครงสร้างและเชิงระบบมากขึ้น เช่น นำประเด็นความเหลื่อมล้ำหรือความยากจนเชิงโครงสร้างมาเป็นตัวนำมุ่งสู่การปฏิรูปเชิงระบบ และไม่ละเลยมิติเชิงการเมือง/อำนาจที่เกี่ยวข้องกับประเด็นนั้น ๆ

5) รัฐมักออกแบบนโยบายโดยนำตนเองเป็นศูนย์กลาง แต่ไม่เข้าใจความต้องการที่แท้จริงของแต่ละภาคส่วนในสังคม ดังจะเห็นจากตัวอย่างนโยบายมากมายในช่วงโควิด-19 ที่ไม่สอดคล้องกับบริบททางสังคมของแต่ละพื้นที่ และก่อให้เกิดปัญหาอย่างซับซ้อน

ดังนั้น หลังวิกฤตโควิด-19 จึงมีการถกเถียงและพูดถึงการกระจายอำนาจลงไปสู่ท้องถิ่นอย่างกว้างขวางมากขึ้น โดยต้องเป็นการกระจาย “อำนาจ” ในการตัดสินใจที่แท้จริง ไม่ใช่เป็นเพียงการ “มอบภารกิจ” ไปให้ทำแต่ไม่กระจายอำนาจตามลงไปด้วย

6) รัฐมักออกแบบนโยบายโดยแยกเป้าหมายเป็นส่วน ๆ ที่ไม่เชื่อมโยงกัน ทั้งที่ปัญหาส่วนใหญ่มักต้องพิจารณาหลายมิติร่วมกัน เช่น วิกฤตโควิด-19 เกี่ยวพันกับทั้งมิติดสุขภาพ เศรษฐกิจ การเมือง และประชาธิปไตย ไม่สามารถละเลยมิติใดมิติหนึ่งในกระบวนการคิดและออกแบบนโยบายได้

ดังนั้น ถึงแม้มิติทางสุขภาพดูเหมือนจะเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในช่วงวิกฤตโรคระบาด แต่ก็ไม่สามารถนำมาใช้เป็นข้ออ้างในการละเมิดสิทธิเสรีภาพของประชาชนภายใต้สถานการณ์ฉุกเฉินอย่างยาวนานได้

7) การออกแบบนโยบายของรัฐมักเน้นการสร้างต้นแบบ (model) หรือแนวปฏิบัติที่โดดเด่นเพื่อให้สังคมโลกหันมาชื่นชม แต่ไม่เน้นกระบวนการเรียนรู้ทั้งส่วนที่สำเร็จและไม่สำเร็จ เพื่อขับเคลื่อนสังคมไปข้างหน้าอย่างยั่งยืนร่วมกัน

ซึ่งหากรัฐและสังคมร่วมกันผลักดันและปรับเปลี่ยนกระบวนการออกแบบนโยบายสาธารณะไปตามข้อเสนอแนะทั้ง 7 ข้อข้างต้น สังคมไทยหลังยุคโควิด-19 ก็มีแนวโน้มจะพัฒนาไปสู่ความยั่งยืนและเป็นธรรมได้

รองศาสตราจารย์ ดร.วริตตา ศรีรัตน จากคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้ร่วมแลกเปลี่ยนบทเรียนจากวิกฤตการณ์โควิด-19 ผ่านมุมมองด้านมนุษยศาสตร์และวรรณคดีศึกษา โดยระบุว่าถึงแม้สถานการณ์โควิด-19 ในไทยดูเหมือนกำลังจะสิ้นสุดลงและเปลี่ยนผ่านไปสู่ยุคหลังการระบาด แต่ความบอบช้ำและทุกข์ระทมของผู้คนยังคงพบเห็นได้ทั่วไปในสังคม ความตายและความเจ็บปวดเช่นนี้เกิดขึ้นมาหลายระลอกตลอดห่วงประวัติศาสตร์การเผชิญโรคระบาดใหญ่ของมนุษย์

โดยได้รับการนำมาแปลและแปลงเป็นอุปมานิทัศน์ (Allegory)¹ ผ่านวรรณกรรมและบทละครหลายเรื่องในประวัติศาสตร์ เช่น “กาฬวิบัติ (The Plague)” ของ Albert Camus เป็นวรรณกรรมที่ตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 1947 โดยอ้างอิงจากเหตุการณ์การระบาดของอหิวาตกโรคที่คร่าชีวิตผู้คนในประเทศแอลจีเรียในช่วงศตวรรษที่ 19 เพื่อชวนให้สังคมใคร่ครวญและตั้งคำถามถึงมาตรการควบคุมโรคระบาดของรัฐและปัจเจกบุคคล ซึ่งมีทั้งประเด็นการปิดข่าว การบิดเบือนข้อมูล และการปกปิดของทรราชย์ที่เน้นการรักษาอำนาจโดยไม่คำนึงถึงชีวิตประชาชนส่วนรวม

รวมถึงนวนิยายเรื่อง “โลกเป็นเช่นนี้ (Such Is This World@sars.come)” ของ Hu Fayun นักเขียนชาวจีน เริ่มเผยแพร่ผ่านช่องทางออนไลน์ครั้งแรกในปี ค.ศ. 2003 โดยมีบริบทจากการระบาดของโรคซาร์ส (SARS) ซึ่งพบครั้งแรกในประเทศจีนเมื่อปลายปี ค.ศ. 2002 ก่อนจะแพร่กระจายไปทั่วโลก นวนิยายใช้สัญลักษณ์เปรียบเทียบเพื่อสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นเผด็จการของรัฐบาลจีนแผ่นดินใหญ่ที่ปิดปากและควบคุมข้อมูลข่าวสารของประชาชนอย่างรุนแรง จึงเป็นอีกหนึ่งเรื่องที่ถูกรัฐบาลจีนสั่งห้ามเผยแพร่ในประเทศ

นอกจากนี้ยังมีบทละครอีกหลายเรื่องที่เกี่ยวข้องกับโรคระบาด เช่น “The White Disease”

1 หมายถึง การสร้างภาพ สัญลักษณ์ หรือเรื่องราวที่สามารถนำมาตีความถึงความหมายที่ซ่อนอยู่ได้ โดยเฉพาะความหมายในเชิงศีลธรรมและการเมือง

ของ Karel Capek เมื่อปี ค.ศ. 1937 ซึ่งอุปมาโรคร้ายไข้เจ็บเป็นสัญลักษณ์ของระบอบการปกครองที่กดขี่ประชาชน

วรรณกรรมอีกเรื่องหนึ่งที่มีความคลาสสิกและชวนให้ใคร่ครวญถึงประเด็นชนชั้นและความเหลื่อมล้ำในสถานการณ์โรคระบาด คือ “หน้ากากแห่งความตาย (The Masque of The Red Death)” ของ Edgar Allan Poe ที่ตีพิมพ์เมื่อปี ค.ศ. 1842 ภายใต้บริบทการระบาดของวัณโรคในช่วงศตวรรษที่ 19 เป็นเรื่องของเจ้าชาย Prospero ผู้สูงศักดิ์ซึ่งคิดว่าตนสามารถหลีกเลี่ยงจากโรคระบาดที่มีชื่อว่า Red Death ได้ จึงปล่อยให้ประชาชนล้มตายและเลือกที่จะจัดงานเลี้ยงแฟนซีหน้ากากหรรษาให้ผองเพื่อนสูงศักดิ์กว่า 1,000 คน ปรากฏว่าในวันงานมีคนที่แปลกหน้าคนหนึ่งสวมหน้ากากสีแดงคล้ายกับติดโรค Red Death เดินเข้าไปในงานเลี้ยงและมุ่งตรงไปหาเจ้าชาย เจ้าชายจึงกล่าวว่า “ใครกันช่างบังอาจเย้ยความทุกข์ระทมของเราเยี่ยงนี้ (Who dares thus to make mockery of our woes?)” หรือหมายความว่า ใครกันที่บังอาจใส่หน้ากากสีแดงเพื่อมาเย้ยหยันเจ้าชายถึงในงานเลี้ยงได้

เจ้าชายจึงสั่งให้ประหารบุคคลคนนั้นทันที แต่ปรากฏว่าเมื่อประจันหน้ากัน เจ้าชายและบริวารกลับสู้บุคคลใตหน้ากากผู้นั้นไม่ได้และเสียชีวิตไป ซึ่งสุดท้ายพบว่าภายใต้หน้ากากนั้นไม่มีใครอยู่เลย เป็นเพียงแค่วิญญาณที่ตามมาเย้ยหยันและหลอกหลอนเจ้าชายเท่านั้น จึงสามารถตีความได้ว่า ความตายจากโรคร้ายเป็นสิ่งน่ากลัว แต่ก็ไม่น่ากลัวเท่ากับความถือดีและเห็นแก่ตัวของเจ้าชายและผองเพื่อนซึ่งถือเป็นภทภัยที่แท้จริงของสังคม

บทเรียนเรื่องทรราชย์และโรคระบาดในวรรณกรรมของ Edgar Allan Poe ชวนให้นึกถึงงานเสวนาในวันนี้ เพราะในหลักการและเหตุผลได้ระบุถึงหนังสือเล่มหนึ่งที่มีชื่อว่า “Pandemic: COVID-19 Shakes the World” ของ Slavoj Zizek นักคิดชาวสโลวีเนีย ซึ่งกล่าวถึงสภาวะของผู้คนในช่วงการระบาดโควิด-19 ที่กลายเป็นวิญญาณที่เหนื่อยอ่อน (Tired Soul) เพราะต้องทำงานที่บ้าน (Work from Home) ต้องแบกรับภาระค่าใช้จ่ายมากมายสำหรับอุปกรณ์การทำงานที่บ้าน และต้องจัดการวิถีชีวิตใหม่ให้ลงตัวทั้งการทำงานและการพักผ่อนไปพร้อม ๆ กัน

อย่างไรก็ตาม หนังสือเล่มนี้พยายามชี้ให้เห็นว่าผู้ที่สามารถมีภาวะหมดไฟ (Burnout) จากการทำงานที่บ้านได้คือผู้มีอภิสิทธิ์แล้ว เพราะยังมีคนอีกจำนวนมากที่ไม่สามารถทำงานจากที่บ้านได้ ต้องออกไปฝ่าฟันกับการทำงานนอกบ้านอย่างยากลำบากท่ามกลางโรคระบาด

“คนเหล่านี้ล้วนเป็นฐานรากของสังคม
ที่ทำให้คนบางส่วนสามารถทำงานจากที่บ้านและกดดันถึงความเหนื่อยหน่ายได้
ทำให้คนส่วนหนึ่งโดยเฉพาะชนชั้นกลางใช้ชีวิต
เสมือนเป็นเจ้าของ Prospero ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง

โดยบอกให้ทุกคนตั้งการ์ดสูง อยู่บ้าน และดูแลตัวเอง แต่ไม่เคยพิจารณาถึงการจัดการที่ผิดพลาดของรัฐ

ในขณะที่กลุ่มคนชายขอบ

ทั้งแรงงานนอกระบบ คนจนเมือง และแรงงานข้ามชาติ
มักจะถูกมองโทษอย่างหนักหน่วง หากทำผิดกฎที่ชนชั้นปกครองตั้งไว้
จึงสะท้อนให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำและชนชั้นทางสังคมที่กดขี่ต่อกันเป็นทอด ๆ”

การลงโทษกลุ่มคนชายขอบอย่างหนักหน่วงเปรียบได้กับพิธีบูชายัญสะเดาะเคราะห์
ในสมัยกรีกโบราณ โดยเมื่อเกิดโรคระบาดใหญ่ ชาวกรีกจะเลือกคนชายขอบที่ถูกสังคมตรา
หน้าว่าเป็นผู้ไม่พึงประสงค์ เช่น นักโทษ หรือทาส มาเป็น “ฟาร์มากอส (Pharmakos)” เพื่อ
บูชายัญและถอนพิษให้โรคระบาดหายไปจากสังคม

ไม่แตกต่างจากในยุคโควิด-19 ที่การเมืองตั้งอยู่บนฐานของอำนาจบัญชาว่าใครควร
อยู่ ใครควรตาย ใครควรได้รับวัคซีนแบบใด ใครควรได้รับหรือไม่ได้รับสวัสดิการแบบใด ใคร
ควรถูกจับขังคุก ใครควรถูกตราหน้าว่าเป็นตัวแพร่เชื้อ สิ่งเหล่านี้คือความเหลื่อมล้ำและอำนาจ
นิยมที่ถูกทำให้เป็น “ความปกติใหม่ (New Normal)”

ทั้งที่ไม่ควรมองว่าเป็นเรื่องปกติมาตั้งแต่ต้น รัฐได้ฉีดยา “โรค” ของความไม่มีสิทธิเสรีภาพ
และไม่เป็นประชาธิปไตยเข้าไปในความคิดและห้วงคำนึงของผู้คนในสังคมมาเป็นเวลานาน เรา
จึงไม่ควรกลับไปสู่ความไม่ปกติที่รัฐพยายามสร้างขึ้นให้เป็นเรื่องปกติเช่นนี้อีก โดยต้องตั้งคำถาม
ว่าอะไรคือปัญหาที่อยู่ในระบบและโครงสร้างสังคมปัจจุบัน และร่วมกันสร้างภูมิคุ้มกันไม่ให้สังคม
กลับไปป่วยเป็น “โรค” ที่รัฐฉีดยาแบบเดิมอีก

ในช่วงสุดท้ายของการเสวนา ผู้ร่วมเสวนาทั้ง 5 ท่าน แลกเปลี่ยนความคิดเห็นเพิ่มเติม
ในประเด็นโครงสร้างสังคม ระบบราชการ และการจัดการแบบรวมศูนย์ของรัฐในช่วงโควิด-19
ที่สร้างปัญหาต่อสังคมในหลายมิติ และต้องการการแลกเปลี่ยนแบบข้ามศาสตร์เพื่อสร้างความ
ร่วมมือและหาทางออกร่วมกัน

รองศาสตราจารย์ ดร.นพ.บวรศม ลีระพันธ์ จากคณะแพทยศาสตร์ โรงพยาบาลรามาธิบดี มหาวิทยาลัยมหิดล กล่าวว่า เป็นเรื่องปกติที่ระบบราชการไทยมักแยกหน่วยงานเป็นส่วน ๆ โดยไม่ได้ประสานความร่วมมือกันในการออกแบบนโยบายหรือการปฏิบัติงาน แต่ก็มีบางนโยบายที่มีการประสานงานข้ามหน่วยงานจนประสบความสำเร็จ เช่น นโยบายเครือข่ายสุขภาพมารดาและทารกที่ทำให้ลูกเกิดรอดแม่ปลอดภัยในช่วงปี พ.ศ. 2510-2520 ซึ่งเกิดจากจุดเริ่มต้นที่นโยบายไม่ได้สังกัดกระทรวงใดกระทรวงหนึ่งเป็นพื้นฐาน แต่มีการสร้างความร่วมมือระหว่างกระทรวงสาธารณสุขและกระทรวงมหาดไทยมาตั้งแต่ต้น จึงบูรณาการร่วมกันได้อย่างสำเร็จ

นอกจากนั้นในระดับโลกยังมีตัวอย่างของการจัดการกับโรคไม่ติดต่อเรื้อรัง (Non-communicable Diseases: NCDs) เช่น โรคเบาหวาน โรคความดัน ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับหลายหน่วยงานนอกเหนือไปจากองค์การอนามัยโลก (WHO) เช่น ต้องมีการควบคุมปริมาณน้ำตาลในสินค้าต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับหน่วยงานด้านการค้าและพาณิชย์ จึงมีการบูรณาการร่วมกันมาตั้งแต่เริ่มต้น จนออกแบบนโยบายได้อย่างประสบความสำเร็จ

อย่างไรก็ตาม การบูรณาการข้ามหน่วยงานภายใต้สถานการณ์ฉุกเฉินทางโรคระบาด อาจมีความแตกต่างไปจากตัวอย่างข้างต้น เพราะการรวบรวมอำนาจการบัญชาการไว้ที่ศูนย์กลาง อาจมีความจำเป็นในช่วงแรก ๆ ที่ภาวะวิกฤตมีความเข้มข้น แต่คงไม่มีประเทศใดที่คงสถานการณ์ฉุกเฉินไว้ยาวนานถึงเพียงนี้ โดยไม่พยายามบรรเทาสถานการณ์ด้วยการบูรณาการความร่วมมือแบบข้ามศาสตร์ข้ามหน่วยงาน

ถ้าถามถึงวิธีการแก้ไขก็คงจะเกิดขึ้นยากหากคนในสังคมยังมองไม่เห็นถึงปัญหาการจัดการเช่นนี้ของรัฐ และภาคภูมิใจกับเสียงชื่นชมจากต่างชาติว่าประเทศไทยสามารถจัดการกับโควิด-19 ได้ดีในปีแรก ๆ

ดังนั้น การถอดบทเรียนและการสื่อสารสาธารณะจากภาคประชาสังคมจึงเป็นส่วนสำคัญที่จะขับเคลื่อนความคิดเห็นสาธารณะ เพื่อผลักดันให้ภาคการเมืองเปลี่ยนแปลงระบบการบริหารที่ไม่ปกติเช่นนี้ได้

นอกจากนั้น การจัดเวทีเสวนาข้ามศาสตร์อย่างเช่นวันนี้ถือเป็นโอกาสที่ดีในการมองปัญหาอันซับซ้อนของโควิด-19 และเห็นประเด็นที่แต่ละศาสตร์อาจมองข้ามไป ซึ่งจะทำให้การตัดสินใจนโยบายต่าง ๆ เป็นไปอย่างรอบด้านมากขึ้นและมีผลกระทบน้อยลง จึงควรส่งเสริมให้เกิดขึ้นอย่างแพร่หลายเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายและสังคมได้จริง

คุณอนุกุล ทรายเพชร ผู้อำนวยการมูลนิธิเส้นด้าย ร่วมแลกเปลี่ยนว่า

ในช่วงแรก ๆ โควิด-19 เป็นภัยพิบัติทางโรคระบาดใหม่ที่เข้ามาอย่างฉับพลันทันที จึงเป็นเรื่องที่เข้าใจได้หากหน่วยงานรัฐจะตั้งรับไม่ทัน

แต่ปัจจุบันเรายู่กับโควิด-19 มาเกือบ 3 ปีแล้ว แต่ภาครัฐก็ยังไม่ได้ปรับโครงสร้างเพื่อเตรียมรับมือกับภัยพิบัติที่อาจเกิดขึ้นได้อีกในระลอกใหม่ ๆ และต้องใช้สถานการณ์ฉุกเฉินในการรวบอำนาจ

จึงสะท้อนให้เห็นว่า ภาครัฐไม่ได้เรียนรู้อะไรเลยจากโควิด-19 ถึงแม้จะเริ่มมีการเสนอแผนงานปรับปรุงระบบสาธารณสุขครั้งใหญ่ โดยเฉพาะในกรุงเทพฯ และเริ่มเชิญภาคส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมถึงกลุ่มเส้นด้ายเข้าไปพูดคุย แต่ก็ยังไม่สามารถหาข้อสรุปที่เชื่อมโยงกันได้เพราะติดกฎระเบียบราชการที่ซับซ้อน

มีข้าราชการคนหนึ่งเล่าให้คุณอนุกุลฟังว่า เขาารู้สึกว่าสิ่งที่เกิดขึ้นกับสังคมไทย แต่เขาทำงานช่วยเหลือสังคมภายใต้หมวกของหน่วยงานรัฐไม่ได้ เพราะไม่มีคำสั่งหรือกฎระเบียบที่อนุญาตให้ทำ ข้าราชการบางส่วนจึงเลือกมาทำงานเป็นอาสาสมัครให้กับกลุ่มเส้นด้ายในวันเสาร์-อาทิตย์แทน นี่คือปัญหาหลักของระบบราชการไทยที่ยังคงไม่ได้รับการปรับปรุงแก้ไขจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปิยะพงษ์ บุซบงก์ จากสถาบันนโยบายสาธารณะ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ร่วมแลกเปลี่ยนว่า

แม้ว่ารัฐจะพยายามบ่งบอกว่าตนได้เปิดพื้นที่ให้ภาคส่วนต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการรับมือสถานการณ์โควิด-19 แล้ว แต่ต้องไม่ลืมว่าความร่วมมือนั้นยังคงอยู่ในลักษณะเป็นแนวตั้งอย่างเข้มข้นอยู่

ดังนั้น พื้นฐานสำคัญของความร่วมมือคือต้องมีการกระจายอำนาจและทรัพยากรให้มากกว่านี้ และประสานงานกับภาคส่วนต่าง ๆ ในลักษณะแนบประนาบ นอกจากนั้น รัฐต้องจัดลำดับความสำคัญของนโยบายสาธารณะให้เหมาะสม เพราะโควิด-19 สอนบทเรียนให้รู้ว่าประเทศไทยมีอะไรที่ต้องคำนึงถึงมากกว่าการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะความยั่งยืนและเป็นธรรมทางสังคม ซึ่งควรตั้งคำถามว่าเมื่อมีบทเรียนแล้ว เหตุใดรัฐจึงไม่ยอมเข้าใจและปรับตัวไปตามบทเรียนนั้น

รองศาสตราจารย์ ดร.วริตตา ศรีรัตนา จากคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมแลกเปลี่ยนว่า

การใช้ภาษาในการสื่อสารมีความสำคัญมากในภาวะวิกฤต แต่รัฐไทยมักไม่ค่อยละเอียดอ่อนต่อประเด็นนี้ ดังที่ ดร.นพ.วรศม กล่าวถึงการใช้ตัวย่อที่เป็นภาษาอังกฤษและจดจำยากเพื่อสื่อสารถึงมาตรการ รวมถึงการแทนบุคลากรทางการแพทย์ด้วยศัพท์ทางการแพทย์สงคราม เช่น บุคลากรด่านหน้า หรือนักรบเสื้อกาวน ซึ่งเป็นสิ่งที่ควรระมัดระวังก่อนรับมาใช้ เพราะอาจเป็นวาทกรรมที่แฝงเร้นอุดมการณ์หรือเจตนาารมณ์บางอย่างของรัฐ

เช่น ต้องการให้สังคมเสมือนอยู่ในสภาวะสงครามกับโรคระบาดอย่างยาวนานเพื่อง่ายต่อการสืบทอดอำนาจ ซึ่งมนุษยศาสตร์จะเข้ามามีส่วนช่วยให้สังคมรู้เท่าทันวาทกรรมต่าง ๆ ที่รัฐแฝงเร้นมาเช่นนี้ได้

อาจารย์ ดร.แบ็งค์ งามอรุณโชติ จากสถาบันนโยบายวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและนวัตกรรม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี ร่วมแลกเปลี่ยนว่า

เป็นเรื่องน่าประหลาดใจว่าวิกฤตขนาดใหญ่ระดับโลกอย่างโควิด-19 ไม่สามารถเขย่าโครงสร้างทางเศรษฐกิจไทยได้มากอย่างที่ควรจะเป็น จึงต้องมาร่วมกันคิดว่าจะทำอย่างไรให้โครงสร้างดังกล่าวขยับตัวเปลี่ยนแปลงไปได้ในอนาคต ซึ่งการเปิดประตูแห่งการเปลี่ยนแปลงบานแรกอาจจะต้องช่วยกันยับยั้งเจ้าชาย Prospero หรือโครงสร้างที่เป็นอยู่ในปัจจุบันให้มากกว่านี้ เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนถกเถียงในสังคมกันมากขึ้น และค่อย ๆ เปลี่ยนไปที่ละส่วนจนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงภาพใหญ่ในท้ายที่สุด

ดร.เอกพันธ์ ปินทวนิช ผู้ดำเนินการเสวนาได้กล่าวสรุปว่า

วิกฤตการณ์โควิด-19 ไม่ได้กระทบกระเทือนเฉพาะวงการแพทย์และระบบสาธารณสุขเท่านั้น แต่กระทบกับทุกมิติทางสังคมอย่างกว้างขวาง ดังนั้น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้ามศาสตร์จึงเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะช่วยผลักดันให้สังคมเกิดการเปลี่ยนแปลง และก้าวผ่านวิกฤตครั้งนี้ไปได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน ขอขอบคุณผู้ร่วมเสวนาทุกท่านที่ได้ร่วมแลกเปลี่ยนแง่มุมที่เป็นประโยชน์ และหวังว่าผู้ชมผู้ฟังทั้งในห้องประชุมและออนไลน์จะได้นำข้อมูลไปขบคิดและร่วมกันผลักดันเปลี่ยนแปลงสังคมต่อไป

3

เสวนาวิชาการ

เรื่อง “โควิด-19 กับการทบทวนทฤษฎีสังคมศาสตร์
(COVID-19 and the Social Theory)”

เสวนาวิชาการ

เรื่อง “โควิด-19 กับการทบทวนทฤษฎีสังคมศาสตร์ (COVID-19 and the Social Theory)”

ผู้ร่วมเสวนา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เนื่องจันทน์

ภาควิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชานิดา บุญวรรณ

ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

ดร.บุษบงก์ วิเศษพลชัย

ผู้จัดการฝ่ายพัฒนาศักยภาพ สถาบันการเรียนรู้การสร้างเสริมสุขภาพ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

บาวาเอก อาจารย์ ดร.หัสไชยญู มั่งคั่ง

ภาควิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อาจารย์ สมพร เพ็งคำ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ดำเนินการเสวนาโดย

ดร.สุรางค์รัตน์ จำเนียรสวา สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เนื่องจันทน์ จากภาควิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร ร่วมแลกเปลี่ยนผ่านมุมมองรัฐศาสตร์ว่า

โควิด-19 ไม่ได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในการศึกษาทางรัฐศาสตร์มากนัก เพราะทุกสาขาย่อยของรัฐศาสตร์ ทั้งการเมืองเปรียบเทียบ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ และรัฐประศาสนศาสตร์ ล้วนตั้งต้นมาจากฐานคิดเดียวกันคือ “รัฐชาติสมัยใหม่ (Methodological Nationalism)” ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับทุกมิติในการศึกษาสถานการณ์โควิด-19

เช่น สาขาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างการจัดการโรคระบาดในระดับโลก (Liberal World Order) และระดับรัฐชาติ (State-centered) สาขาการเมืองเปรียบเทียบศึกษาการทำงานเชิงสถาบันและโครงสร้างทางการเมือง โดยเฉพาะบทบาทของสถาบันรัฐชาติสมัยใหม่ในการจัดการกับโรคระบาด และสาขารัฐประศาสนศาสตร์ศึกษาถึงการทำหน้าที่ให้บริการสาธารณะของระบบราชการในช่วงสถานการณ์โรคระบาด

ทั้งหมดนี้คือฐานคิดตั้งต้นของทุกสาขาย่อยในรัฐศาสตร์ และยากที่จะเปลี่ยนแปลง แม้ต้องเผชิญกับภัยโควิด-19 ก็ตาม

เหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น ดร.นิธิตั้งข้อสังเกตว่าเดิมโควิด-19 ถูกมองเป็นโอกาสในการทำให้การศึกษาด้านความมั่นคงของมนุษย์ (Human Security) กลายเป็นกระแสหลักทางรัฐศาสตร์ แต่สุดท้ายรัฐศาสตร์ก็ยังคงไม่หลุดจากฐานคิดรัฐชาติสมัยใหม่ เพราะในการจัดการกับโรคระบาด ถึงแม้จะมีความร่วมมือในระดับโลกและการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่นมาช่วยเสริม แต่คนส่วนใหญ่ก็ยังคงเรียกร้องให้รัฐชาติแสดงบทบาทนำในช่วงภาวะวิกฤต จนกลายเป็นการนำรัฐชาติกลับมาเป็นตัวแสดงสำคัญอีกครั้ง (Bringing the State Back In) ทั้งในแง่ของกรอบการวิเคราะห์และการจัดการกับปัญหาโรคระบาด

นอกจากนั้น โควิด-19 ยังบังเอิญเกิดขึ้นพร้อมกับความตึงเครียดจากสงครามรัสเซีย-ยูเครน ซึ่งยิ่งขบเน้นฐานคิดเรื่องรัฐชาติและความมั่นคงของรัฐให้มีความสำคัญกว่าความมั่นคงของมนุษย์ จึงสะท้อนได้ว่าวิกฤตการณ์ลักษณะต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตลอดห้วงประวัติศาสตร์ ทั้งปัญหาสิ่งแวดล้อม ผู้อพยพ หรือโรคระบาด ทำได้แค่เพียงเปิดพื้นที่ใหม่ ๆ ในการศึกษาทางรัฐศาสตร์เท่านั้น แต่ยังไม่สามารถเคลื่อนกระบวนทัศน์ออกจากฐานคิดตั้งต้นคือรัฐชาติสมัยใหม่ได้

ความตึงมั่นในฐานคิดดังกล่าวสะท้อนจากงานศึกษาเกี่ยวกับอนาคตหลังโควิด-19 ของนักวิชาการทางรัฐศาสตร์ที่ยังคงเกี่ยวโยงอย่างแนบแน่นกับความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่

เช่น Slavoj Zizek เสนอว่ารัฐชาติต่าง ๆ ต้องสร้างความร่วมมือระดับโลกในประเด็นด้านสาธารณสุขอย่างเข้มข้นมากขึ้น Joseph Nye เสนอว่าถึงแม้จีนและสหรัฐอเมริกาจะมีความขัดแย้งกันหลายด้าน แต่ในประเด็นปัญหาที่มีลักษณะข้ามพรมแดนอย่างโรคระบาด ทั้งสองฝ่ายควรเป็น “คู่แข่งที่ร่วมมือกัน (Cooperative Rivalry)” หรือ Pascal Lamy เสนอว่าโควิด-19 เป็นศัตรูร่วมกันของโลก ถึงแม้จะมีบางประเทศที่รับมือโรคระบาดได้อย่างประสบความสำเร็จ

แต่ตราบดีที่ยังไม่มีความร่วมมือในระดับโลก ทุกประเทศก็ยังคงตกอยู่ภายใต้ความเสี่ยง ดังนั้นจึงเห็นได้อย่างชัดเจนว่าแนวทางการศึกษารัฐศาสตร์ยังคงมีความโน้มเอียงไปตามฐานคิดรัฐชาติสมัยใหม่ โดยเน้นที่ความร่วมมือกันระหว่างรัฐต่าง ๆ ในการแก้ปัญหาในระดับโลกอย่างโควิด-19

ในประเด็นด้านระบอบการปกครองของรัฐกับการจัดการโควิด-19 พบว่าในช่วงแรก ๆ ของการระบาด ประเทศไทย เวียดนาม และจีนได้รับการยกย่องว่าสามารถควบคุมจำนวนผู้ติดเชื้อได้ดีกว่าประเทศที่เป็นประชาธิปไตยทั้งในยุโรปและสหรัฐอเมริกา จนถึงขั้นมีคำกล่าวที่ว่าโควิด-19 เป็น “ตัวพิฆาตประชาธิปไตย” ทำให้หลายประเทศเริ่มรวมศูนย์อำนาจและใช้อำนาจพิเศษในการจัดการกับโรคระบาด มีการรัฐประหาร เกิดขึ้นทั่วโลกถึง 6 ครั้งในปี พ.ศ. 2564 และมีการเลื่อนหรือยกเลิก

การเลือกตั้งในอีก 79 ประเทศ จึงเกิดเป็นข้อถกเถียงทางทฤษฎีในช่วงเวลานั้นว่าโควิด-19 ส่งผลอย่างไรต่อระบอบการปกครอง และระบอบการปกครองแบบใดส่งผลดีต่อการรับมือกับโควิด-19 มากกว่ากัน

อย่างไรก็ตาม จากการระบาดในระลอกหลัง ๆ กลับพบว่าประเทศที่เป็นประชาธิปไตย มีความยืดหยุ่นและปรับตัวไปตามสถานการณ์และองค์ความรู้ที่เพิ่มขึ้นได้ดีกว่า และยิ่งองค์ความรู้เกี่ยวกับโรครีมีมากขึ้นเท่าใด การใช้อำนาจกดขี่และกดทับประชาชนก็ยิ่งลดทอนความสำคัญลงเท่านั้น ดังที่ได้พิสูจน์กันทางวิทยาศาสตร์แล้วว่า การล็อกดาวน์และปิดเมืองไม่สามารถควบคุมโรคโควิด-19 ได้อย่างเบ็ดเสร็จ อีกทั้งยังส่งผลกระทบในทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างมหาศาล ปัจจุบันจึงมีประเทศเผด็จการเพียงไม่กี่ประเทศที่ยังคงใช้นโยบายการล็อกดาวน์อยู่ ส่วนประเทศประชาธิปไตยส่วนใหญ่มักปรับตัวอยู่กับโรคระบาดได้แล้ว

งานศึกษาพบว่า ระบอบประชาธิปไตยจะเอื้อต่อการจัดการกับสถานการณ์โควิด-19 หากมี 3 องค์ประกอบสำคัญ ได้แก่

- 1)ใช้อำนาจในสถานการณ์ฉุกเฉินเฉพาะเมื่อเผชิญเหตุการณ์วิกฤตคับขันเท่านั้น และรีบยกเลิกทันทีเมื่อเหตุการณ์คลี่คลาย
- 2) เน้นการกระจายอำนาจการจัดการโรคระบาดลงไปสู่ท้องถิ่นต่าง ๆ
- 3) รัฐมีศักยภาพ (State Capacity) มั่นคง และพร้อมปรับตัวสำหรับการรับมือสถานการณ์ในระยะยาว

จึงยิ่งตอกย้ำว่าในสถานการณ์โควิด-19 งานศึกษาทางรัฐศาสตร์ยังคงให้ความสำคัญกับฐานคิดด้านระบอบการปกครองและรัฐชาติสมัยใหม่อย่างไม่เสื่อมคลาย

ถึงแม้ฐานคิดจะยังคงหนักแน่น แต่โควิด-19 ก็สร้างความเปลี่ยนแปลงบางประการในการศึกษาทางรัฐศาสตร์ โดย ดร.นิธิเรียกว่า “COVIDization of Political Studies”

กล่าวคือ ในปัจจุบันหัวข้องานศึกษาทางรัฐศาสตร์ส่วนใหญ่โน้มเอียงไปตามเทรนด์โควิด-19 ดังจะเห็นจากบทความและหนังสือวิชาการทางรัฐศาสตร์ในช่วง 1-2 ปีนี้ส่วนใหญ่ล้วนเกี่ยวพันกับโควิด-19 ทั้งสิ้น เพราะเป็นสิ่งที่ทั้งวงวิชาการ แหล่งทุน และสาธารณชนกำลังให้ความสนใจ จนอาจส่งผลให้ประเด็นอื่น ๆ ถูกลดทอนความสำคัญลงไป เช่น การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ หรือความเหลื่อมล้ำ ซึ่งเป็นความท้าทายของยุคสมัยเช่นกัน แต่ในทางกลับกันก็อาจเป็นโอกาสให้นักวิจัยใช้โควิด-19 เป็นตัวเชื่อมโยงกลับมาพูดถึงปัญหาเหล่านี้ได้เช่นกัน ซึ่งมีผู้ริเริ่มทำมากขึ้นในปัจจุบัน

นอกจากนั้นหากมองในแง่มุมมองทางวิทยาศาสตร์และการแพทย์ การพุ่งเป้าการวิจัยไปที่โควิด-19 อาจทำให้วงการสาธารณสุขหลายโรคอื่น ๆ ที่คร่าชีวิตประชากรโลกมากกว่าโควิดกล่าวคือ การวิจัยวัคซีนและยาพุ่งเป้าไปที่การรักษาโควิด-19 เพราะทำกำไรได้มากกว่า ส่วนโรคอื่น ๆ ที่คร่าชีวิตประชากรโลกต่อปีเป็นจำนวนมากกลับมีสัดส่วนการวิจัยรวมกันเพียงร้อยละ 10 เท่านั้น จนทำให้เกิดช่องว่างทางนวัตกรรมที่ขยายใหญ่ขึ้น

สุดท้าย ในด้านอนาคตการศึกษาทางรัฐศาสตร์ ดร.นิธิมองว่าโควิด-19 จะนำไปสู่ทิศทางการศึกษาใหม่ 3 ประการคือ

1) ทฤษฎีระดับกลาง (Middle Range Theory) หรือทฤษฎีที่อาศัยข้อมูลเชิงประจักษ์ (Empirical Theory) จะได้รับการให้ความสำคัญมากยิ่งขึ้น ส่วนทฤษฎีระดับกว้าง (Grand Theory) ที่พัฒนามาตั้งแต่ยุคสงครามเย็นจะถือกำเนิดใหม่ยากขึ้นหรือไม่มีการเปลี่ยนแปลง

2) อาจมีการหยาบย้อมแนวการศึกษาหรือทฤษฎีจากวิชาการสายอื่น ๆ มากขึ้น เช่น เดียวกับการขยายตัวของรัฐศาสตร์ในอดีตที่มีการหยาบย้อมทฤษฎีจากทั้งสังคมวิทยา จิตวิทยา และเศรษฐศาสตร์มาร่วมวิเคราะห์ ต่อจากนี้จึงอาจมีการหยาบย้อมทฤษฎีด้านสาธารณสุขศาสตร์มากขึ้น แต่ยังคงไว้ซึ่งฐานคิดเดิมคือรัฐชาติสมัยใหม่

3) อาจมีการใช้วิกฤตโควิด-19 เป็นโอกาสในการเปิดพื้นที่เชื่อมโยงไปยังปัญหาเชิงโครงสร้างที่หมักหมมมายาวนาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือปัญหาความเหลื่อมล้ำ หากทำได้เช่นนี้ โควิด-19 จะนำไปสู่การเปิดแผลเก่าทางสังคม เพื่อนำมาร่วมกันคิดและหาทางแก้ไขเยียวยาได้

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ฐานิดา บุญวรรณ จากภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร ร่วมแลกเปลี่ยนจากมุมมองเชิงมุมสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาว่า

ปรากฏการณ์โควิด-19 มีความเกี่ยวข้องอย่างยิ่งกับกรอบการศึกษาด้านสังคมวิทยา เวลา (Sociology of Time) โดยสามารถนำมิติเวลามาวิเคราะห์ปรากฏการณ์ได้ทั้งในเชิงวัตถุวิสัย (Objectivity) เช่น เวลาและค่าแรงที่สูญเสียไปเมื่อต้องเข้าสู่ระบบการรักษาพยาบาล และในเชิงอัตวิสัย (Subjectivity) เช่น ความซึมเศร้า ความเศร้าหมอง และความทุกข์ระทมของผู้คนในช่วงการระบาด

ซึ่งสามารถนำไปตั้งเป็นสมมติฐานและออกแบบระเบียบวิธีวิจัยได้หลายแนวทาง นอกจากนั้นยังสามารถใช้มิติเวลาเป็นเส้นในการเล่าเรื่องสถานการณ์โควิด-19 ได้ โดยหากเริ่ม

ศึกษาตั้งแต่ช่วงเริ่มต้นการระบาด (Outbreak) นักวิจัยจะเห็นมิติด้านเวลาตั้งแต่ช่วงเวลาที่ผู้ป่วยเข้ารับการรักษาในโรงพยาบาล ช่วงเวลาที่ผู้คนต้องทำงานจากที่บ้าน (Work from Home) ระยะเวลาการกักตัวเมื่อเป็นกลุ่มเสี่ยง ระยะเวลาการรอผลตรวจ ระยะเวลาการรอวัคซีน ระยะเวลาการรอเตียงรักษา รวมถึงวินาทีชีวิตของผู้ป่วยอาการหนักที่รอรพพยาบาลมารับท่ามกลางระบบสาธารณสุขที่ตึงตัว

หรือหากข้ามจากพื้นที่ทางกายภาพมาสู่พื้นที่ออนไลน์ นักวิจัยสามารถศึกษาได้ว่าการทำงานจากที่บ้านทำให้เวลาเร่งรัดขึ้นหรือไม่ และเวลาที่เร่งรัดนั้นทำให้คนต้องทำงานหนักขึ้นหรือไม่ อย่างไร ซึ่งมีประเด็นให้ศึกษาในทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยามากมาย โดยเฉพาะประสบการณ์และความทุกข์ระทมที่ผู้คนในสังคมต้องเผชิญจากโควิด-19

ส่วนหากนักวิจัยต้องการศึกษาสถานการณ์ในช่วงหลังโควิด-19 (Post-COVID) และมองไปสู่นาคต สามารถนำมิติด้านเวลามาคิดทบทวนได้ตั้งแต่เรื่องคนตกงาน คนที่เปลี่ยนสถานภาพทางเศรษฐกิจกลายเป็นคนจนอย่างเฉียบพลัน เด็กที่หลุดออกจากระบบการศึกษา เนื่องจากครอบครัวตกงาน ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมแบบใหม่ที่เกิดขึ้นจากการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลในการสื่อสารและทำงาน รวมถึงช่วงเวลาการรักษาพยาบาลจากอาการโควิด-19 ระยะยาว (Long COVID) ซึ่งสามารถใช้กรอบสังคมวิทยาเวลามาวิเคราะห์ได้ทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตาม ดร.ฐานิตามองว่าปัจจุบันนักวิจัยส่วนใหญ่จะเน้นศึกษามิติด้านเวลาในช่วงเริ่มต้นและช่วงหลังการระบาดเป็นหลัก แต่อีกหนึ่งช่วงเวลาที่ไม่ควรละเลยคือช่วงก่อนเกิดการระบาด (Pre-COVID) เพื่อสะท้อนย้อนคิดว่าผลกระทบที่เกิดขึ้นอย่างหนักหน่วงในช่วงการระบาดและส่งผลยืดยาวมาจนถึงปัจจุบันนั้นมีพื้นฐานมาจากโครงสร้างทางสังคมและกลไกรัฐแบบใด

เช่น ปัญหาความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างสังคมมีความรุนแรงมากน้อยเพียงใด ระบบสวัสดิการของรัฐครอบคลุมประชากรแค่ไหน ศักยภาพและการเตรียมความพร้อมรับมือกับโรคระบาดของรัฐมีมากน้อยเพียงใด ทั้งในด้านระบบสาธารณสุขและระบบการสื่อสารในภาวะวิกฤต รวมถึงแผนการพัฒนารัฐบาลดิจิทัลมีความคืบหน้าแค่ไหนก่อนเกิดสถานการณ์โควิด-19 ซึ่งสามารถใช้กรอบสังคมวิทยาเวลาย้อนกลับไปศึกษาได้ และจะทำให้เห็นถึงต้นสายปลายเหตุของความทุกข์ระทมที่เกิดขึ้นกับผู้คนในสังคมได้อย่างชัดเจนขึ้น

กรอบการศึกษาด้านเวลาที่น่าสนใจอีกกรอบหนึ่งคือ “การเมืองเรื่องเวลา (Chronopolitics)” หรือ “เวลาธิปไตย (Chronocracy)” ซึ่งเกี่ยวข้องกับรัฐศาสตร์ โดยเป็นการศึกษาถึงอำนาจ

การบริหารจัดการเวลา เช่น อำนาจในการจัดการว่าใครควรได้รับการรักษาพยาบาลก่อน ใครควรได้รับเงินเยียวยาาก่อน หรือใครควรได้รับวัคซีนก่อน ซึ่งเป็นอำนาจที่เกิดจากโครงสร้างทางสังคมที่มีความเหลื่อมล้ำ ไม่เป็นธรรม และไม่เป็นประชาธิปไตย ทำให้ชนชั้นปกครองมีอำนาจในการออกนโยบายเพื่อบริหารจัดการเวลา และส่งผลให้คนตัวเล็กตัวน้อยในสังคมเผชิญกับความทุกข์ระทมจากนโยบายดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม นักวิจัยไม่จำเป็นต้องใช้กรอบข้างต้นในแง่มุมมองที่ไร้ความหวังต่อประชาชนเท่า นั้น แต่อาจศึกษาถึงทางเลือกกว่าประชาชนจะสามารถต่อรองหรือเรียกร้องให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างที่ไม่เป็นธรรมเหล่านั้นได้อย่างไรบ้าง

ดร.บุษบงก์ วิเศษพลชัย ผู้จัดการฝ่ายพัฒนาศักยภาพ สถาบันการเรียนรู้การสร้างเสริมสุขภาพ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ร่วมแลกเปลี่ยนในผ่านมุมมองสังคมวิทยาการระบาดว่า

ถึงแม้สังคมจะเผชิญกับโรคโควิด-19 มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2562 แต่ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโรคและแนวทางการปรับตัวให้คนอยู่กับโรคได้อาจจะยังไม่เพียงพอ ซึ่งอาจต้องใช้เวลาอีก 5-10 ปีถึงจะเข้าใจโรคนี้อย่างแท้จริงเช่นเดียวกับโรคอุบัติใหม่อื่น ๆ ในประวัติศาสตร์ นักวิจัยจึงต้องศึกษาวิจัยกันต่อไป

ในระยะยาว จากการทำงานวิจัยหลายชิ้นเกี่ยวกับโควิด-19 ในช่วง 2 ปีที่ผ่านมา ดร.บุษบงก์พบว่า วิธีวิทยาการวิจัย (Research Methodology) ทางสังคมศาสตร์ต้องมีการปรับเปลี่ยนให้เข้าสถานการณ์ โดยเฉพาะการเข้าไปเก็บข้อมูลกลุ่มเปราะบางในพื้นที่การระบาด ซึ่งองค์ความรู้ทางการแพทย์และสาธารณสุขทรงอำนาจอย่างยิ่ง นักสังคมศาสตร์จะเจรจาต่อรองกับบุคลากรทางการแพทย์เพื่อให้สามารถเข้าไปเก็บข้อมูลในพื้นที่สุ่มเสี่ยงนั้นได้อย่างไร ซึ่งเป็นความท้าทายของนักวิจัยที่ต้องดัดแปลงและคิดค้นวิธีวิทยาการวิจัยใหม่ ๆ

โควิด-19 ยังก่อให้เกิดปรากฏการณ์การผสานองค์ความรู้แบบข้ามศาสตร์อย่างเข้มข้นและทรงพลัง โดยสายสาธารณสุขศาสตร์เมื่อสามารถควบคุมโรคระบาดได้แล้วก็จำเป็นต้องใช้สายสังคมศาสตร์เข้ามาบูรณาการเพื่อเยียวยาความทุกข์ร้อนของสังคม

ส่วนสายสังคมศาสตร์ก็จำเป็นต้องทำความเข้าใจระบดวิทยาและสาธารณสุขศาสตร์เพื่อร่วมกันออกแบบกลไกป้องกันวิกฤตและเยียวยาสังคมได้อย่างยั่งยืน ซึ่งหลังจบวิกฤตครั้งนี้ควรสังเคราะห์บทเรียนร่วมกันว่ามีการข้ามศาสตร์ในลักษณะใดบ้าง และการข้ามศาสตร์เหล่านั้น

ได้เสริมสร้างอะไรให้กับวงวิชาการของแต่ละศาสตร์บ้าง

ภายใต้สถานการณ์โรคระบาด นักมานุษยวิทยาที่ลงพื้นที่ไปศึกษาควรคำนึงถึง 3 ประเด็นหลัก ได้แก่

1) ตำแหน่งแห่งที่ของนักวิจัยภายในบริบทที่ตั้งใจจะศึกษา กล่าวคือ ต้องตระหนักว่าเราเป็นใคร มาทำวิจัยในฐานะใด มีอคติหรือความเห็นใจต่อบริบทที่จะศึกษาหรือไม่

2) ความสัมพันธ์กับองค์กรหรือสถาบันในเชิงบทบาทและกรอบจริยธรรม เช่น การลงพื้นที่ของนักวิจัยจากกรุงเทพฯ จะเพิ่มความเสี่ยงการระบาดให้กับพื้นที่ต่างจังหวัดหรือไม่ หรือข้อมูลการวิจัยที่เผยแพร่ออกไปจะกระทบต่อสถาบันใดสถาบันหนึ่งจนทำให้การควบคุมการระบาดในพื้นที่นั้น ๆ ย่ำแย่ลงหรือไม่

หากมีความเสี่ยงข้างต้น นักวิจัยก็จำเป็นต้องหลีกเลี่ยงและเปลี่ยนวิธีการวิจัยใหม่ เช่น ใช้การโทรศัพท์หรือวิดีโอคอลแทนการลงพื้นที่

3) การผสมผสานระหว่างทฤษฎี วิธีการ และแนวปฏิบัติที่ผู้วิจัยต้องทำเพื่อความปลอดภัย กล่าวคือ ต้องมีการผสมองค์ความรู้แบบข้ามศาสตร์ในการออกแบบการวิจัย เช่น นักมานุษยวิทยาต้องมีความรู้เรื่องการป้องกันโรคและระบาดวิทยา เพื่อลดความเสี่ยงและสร้างความปลอดภัยในการลงพื้นที่ อีกทั้งยังทำให้นักวิจัยมีกรอบการวิเคราะห์ที่กว้างขวางและข้ามศาสตร์ด้วย

**"การศึกษาสังคมในสถานการณ์โรคระบาดจะต้องมองให้เห็น
3 องค์ประกอบหลัก คือ
โรค (Disease)
อาการเจ็บป่วย (Illness)
และความทุกข์ใจ (Suffering)"**

อย่างเช่นในสถานการณ์โควิด-19 โรคคือเชื้อโควิด-19 อาการเจ็บป่วยคือไอ เจ็บคอ มีไข้ ส่วนความทุกข์ใจของผู้คนในสังคมนั้นมีมหาศาล ทั้งคนที่รักเสียชีวิต ซึมเศร้า ตกงาน ไม่มีรายได้ ซึ่งนักวิจัยต้องมองให้เห็นทั้ง 3 องค์ประกอบนี้อย่างครบถ้วน

โดยเฉพาะองค์ประกอบด้านความทุกข์ใจที่นักวิจัยสังคมศาสตร์ต้องทำความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง เพื่อช่วยผ่อนคลายและบรรเทาความทุกข์ระทมของผู้คนในสังคม มิฉะนั้นก็

จะเป็นเพียงแค่งานวิจัยที่นำข้อมูล/สถิติของโรคและอาการเจ็บป่วยมาเผยแพร่ต่อเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม การรับรู้ความทุกข์และเห็นผู้คนบาดเจ็บล้มตายต่อหน้าต่อตาทุกวัน อาจทำให้นักวิจัย “จม” ลงไปกับความทุกข์เหล่านั้น จนอาจไม่สามารถทำงานวิจัยได้จบและไม่สามารถช่วยเหลือสังคมได้ ดังนั้น นักวิจัยจึงต้องพึงระมัดระวังไม่นำตัว “จม” ลงไปกับความทุกข์ แต่ทำหน้าที่เพียง “จุ่ม” ตัวลงไปรับรู้ความทุกข์เหล่านั้น และยกตัวขึ้นมาศึกษาและสื่อสารงานวิจัยออกไปในวงกว้าง จึงจะเกิดประโยชน์ต่อสังคมอย่างแท้จริง

สุดท้าย กรอบทฤษฎีหนึ่งที่น่าสนใจและควรนำมาประยุกต์ใช้ในช่วงสถานการณ์โควิด-19 คือทฤษฎี “เครือข่าย-ผู้กระทำ (Actor-network Theory: ANT)” ซึ่งให้ความสำคัญกับสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ และให้คุณค่าต่อสถานะความเป็นจริงของสิ่งต่าง ๆ อย่างเท่าเทียม

เช่น ศึกษาสถานการณ์โควิด-19 ผ่านชุดตรวจโควิด-19 ขนาดเล็ก (Antigen Test Kit: ATK) ว่าเป็นสิ่งที่ถูกให้ความหมาย ให้คุณค่า หรือสร้างปฏิบัติการที่มีผลต่อชีวิตผู้คนอย่างไรบ้าง เช่น หลายกิจกรรมระบุให้ดำเนินการตรวจ ATK ก่อนเข้าร่วม หรือวัฒนธรรมการโพสต์ผลตรวจ ATK ลงบนสื่อสังคมออนไลน์ จึงเป็นอีกหนึ่งกรอบทฤษฎีที่น่านำมาศึกษาต่อยอดในอนาคต มากกว่าการลงพื้นที่สังเกตมนุษย์ซึ่งเป็นสิ่งที่นักมานุษยวิทยาทำกันมาเนิ่นนานแล้ว

นาวาเอก อาจารย์ ดร.หัสไชยญ์ มั่งคั่ง จากภาควิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมแลกเปลี่ยนในมุมมองด้านรัฐศาสตร์และความมั่นคงระหว่างประเทศว่า

เมื่อกล่าวถึงคำว่า “ความมั่นคง” จะต้องพิจารณาทั้งความมั่นคงแบบดั้งเดิม เช่น การรักษาอำนาจอธิปไตยของประเทศ และความมั่นคงแบบใหม่ เช่น ความมั่นคงของมนุษย์ และสิ่งแวดล้อม ซึ่งการระบาดของโควิด-19 จัดอยู่ในประเภทวิกฤตที่สุ่มเสี่ยงต่อความมั่นคงของมนุษย์มากกว่าอธิปไตยของประเทศ ดังจะเห็นจากในช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมาประเทศต่าง ๆ สูญเสียประชากรจากโรคโควิด-19 ไปแล้วกว่า 6 ล้านคน ถึงแม้ตัวเลขความสูญเสียจะน้อยกว่าเมื่อครั้งสงครามโลกครั้งที่ 1 (เสียชีวิตกว่า 15 ล้านคน) และครั้งที่ 2 (เสียชีวิตกว่า 70 ล้านคน) แต่ก็ถือเป็นความสูญเสียครั้งสำคัญในยุคร่วมสมัยที่ทำให้ประชากรโลกลดลง เกิดความถดถอยทางเศรษฐกิจ และกระทบต่อความมั่นคงของมนุษย์ในหลากหลายมิติ

ขณะเดียวกัน หากมองในแง่ความมั่นคงแบบดั้งเดิม โควิด-19 ยังทำให้โลกหันกลับมาให้ความสำคัญกับ “รัฐ” มากขึ้นกว่าที่เคยเป็นมา ในฐานะผู้ที่ปกป้องชีวิตของประชาชนโดยตรงจากวิกฤตการณ์ครั้งนี้ สอดคล้องกับข้อเสนอของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เนื่องจำนงค์ ที่ระบุว่า

รัฐจะกลับเข้ามามีบทบาทสำคัญในการศึกษาด้านรัฐศาสตร์

ซึ่งในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ Fareed Zakaria วิเคราะห์ไว้ในหนังสือเรื่อง “10 บทเรียนเพื่อโลกหลังการระบาด (Ten Lessons for a Post-Pandemic World)” ว่าโลกจะย้อนกลับไปสู่ยุคที่รัฐเป็นศูนย์กลางอีกครั้งหนึ่ง โดยการเมืองระหว่างประเทศจะเข้าสู่ความเป็น 2 ขั้วอำนาจมากขึ้นระหว่างสหรัฐอเมริกาและจีน เพราะโควิด-19 ทำให้สหรัฐฯ อ่อนแอลงทั้งในเชิงเศรษฐกิจและการสูญเสียชีวิตประชากร ในขณะที่จีนสูญเสียน้อยกว่า ส่งผลให้ช่องว่างความยิ่งใหญ่ของ 2 ขั้วมหาอำนาจแคบลง และจะนำมาสู่การเผชิญหน้าที่รุนแรงมากขึ้นเรื่อย ๆ จนหลายฝ่ายเรียกว่าเป็นสงครามเย็นใหม่ (New Cold War)

ดังจะเห็นจากการที่จีนไม่ยอมรับความช่วยเหลือด้านเทคโนโลยีวัคซีนและการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารทางระบาดวิทยาจากโลกตะวันตก ซึ่งสะท้อนถึงการแข่งขันระหว่าง 2 ขั้วอำนาจมากกว่าความร่วมมือ

จากปัจจัยข้างต้น Zakaria วิเคราะห์ว่าระเบียบโลกเสรีกำลังจะเสื่อมถอยลงจากวิกฤตโรคระบาด เนื่องจากผู้นำโลกเสรีอย่างสหรัฐอเมริกาอ่อนแอลงจนมีประเทศมหาอำนาจอื่น ๆ ลุกขึ้นมาท้าทายมากขึ้น โดยเฉพาะจีนและรัสเซีย อีกทั้งการล็อกดาวน์ ปิดเมือง และปิดพรมแดนยังส่งผลให้ระเบียบโลกเสรีที่ชะตากรรมแขวนอยู่กับโลกาภิวัตน์และการเปิดเศรษฐกิจข้ามพรมแดนก็เกิดภาวะชะงักงันและเสื่อมถอยตามไปด้วย

ดังนั้น Zakaria คาดการณ์ว่าหลังวิกฤตโควิด-19 ประเทศต่าง ๆ จะกลับไปให้ความสำคัญกับความมั่นคงของตนเองมากกว่าการสร้างความร่วมมือระหว่างประเทศ กล่าวคือ “ตนมาก่อน โลกมาทีหลัง”

นอกจากนั้น ความมั่นคงของมนุษย์ที่สั่นคลอนอย่างรุนแรงจากวิกฤตโควิด-19 ทั้งการสูญเสียชีวิต สภาพเศรษฐกิจตกต่ำ ประชาชนตกงานและมีกำลังซื้อลดลง ยังเพิ่มโอกาสให้รัฐรวมศูนย์อำนาจและเข้มแข็งมากขึ้น เพราะคนในสังคมหวาดระแวงซึ่งกันและกันจากความตื่นกลัวโรคระบาด จนมองว่ารัฐเป็นตัวแสดงเดียวที่จะสามารถจัดการและควบคุมวิกฤตโรคระบาดขนาดใหญ่เช่นนี้ได้

รัฐจึงลดบทบาทในเวทีความร่วมมือระหว่างประเทศและกลับมาแสดงบทบาทสำคัญในประเทศของตน โดยเฉพาะการแสดงอำนาจในการจัดสรรปันส่วนทรัพยากรให้เหมาะสมกับการฟื้นฟูประเทศจากวิกฤต ตัวอย่างเช่นในประเทศไทย รัฐบาลได้ใช้โควิด-19 เป็นข้ออ้างในการรวมศูนย์อำนาจ สร้างความหวาดกลัวต่อโรคระบาดไปทั่วสังคม ลดทอนกระบวนการประชาธิปไตย และสิทธิเสรีภาพของประชาชน จนกลายเป็นรัฐบาลขว้างจัดที่ไม่รับฟังเสียงประชาชน

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้รัฐจะแสดงบทบาทสำคัญในประเทศของตนมากขึ้น แต่ก็ยังคงต้องการความช่วยเหลือบางด้านจากพันธมิตรระหว่างประเทศ ถึงกระนั้น จะไม่ใช่ความร่วมมือในระดับโลกแบบเดิม แต่จะเป็นพันธมิตรแบบแยก 2 ขั้วอำนาจระหว่างสหรัฐอเมริกาและจีน

อย่างเช่นประเทศไทยก็ถูกบีบคั้นให้แสดงความชัดเจนในการต่างประเทศมากขึ้นว่า จะเป็นพันธมิตรกับฝ่ายใด ซึ่งขึ้นอยู่กับนโยบายการต่างประเทศของไทยว่าจะรับมือได้อย่างเท่าทัน และฉลาดเฉลียวเพียงพอหรือไม่

ดังนั้น ทฤษฎีทางรัฐศาสตร์ที่ให้ความสำคัญกับรัฐและการเมืองระหว่างประเทศแบบแบ่งขั้วอำนาจจะได้รับความสนใจมากขึ้นกว่าเดิม หลังจากถูกลดทอนความสำคัญมายาวนาน ตั้งแต่ช่วงที่สังคมก้าวเข้าสู่ยุคโลกาภิวัตน์สมัยใหม่

อาจารย์ สมพร เพ็งคำ นักวิจัยประจำสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมแลกเปลี่ยนผ่านมุมมองวิทยาศาสตร์ภาคพลเมือง (Citizen Science) ว่า

ที่ผ่านมาสังคมมักให้อำนาจเต็มแก่รัฐบาลและกลุ่มผู้เชี่ยวชาญทางการแพทย์ในการกำหนดนโยบายเพื่อจัดการกับโรคโควิด-19 ทั้งการกำหนดลำดับความสำคัญของการรักษาผู้ป่วย มาตรการรับมือการระบาด ยาและวัคซีนที่จะใช้รักษาโรค รวมถึงหนทางที่จะต้องดำเนินไปเพื่อให้ก้าวผ่านพ้นวิกฤต จนกลายเป็นเครื่องมือของรัฐในการรวบอำนาจ และองค์ความรู้ทั้งหมดไว้ที่ศูนย์กลางเพื่อสร้างความหวาดกลัวต่อประชาชน

ดังนั้น เพื่อหลีกเลี่ยงจากระบบอำนาจรวมศูนย์ข้างต้น ทุกภาคส่วนของสังคมควรร่วมกันคิดว่าจะทำอย่างไรให้ประชาชนมีความรู้เท่าทันโรคอย่างรอบด้าน

โดยมีองค์ประกอบ 4 ส่วน ได้แก่

1) **สร้างชุดความรู้ (Knowledge)** หลากหลายมิติให้กับประชาชนมากกว่าชุดความรู้จากผู้เชี่ยวชาญทางการแพทย์ เช่น ความรู้ด้านวิศวกรรมศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ สังคมศาสตร์ และมานุษยวิทยา เพื่อให้ประชาชนมีความรู้เกี่ยวกับโรคอย่างรอบด้านทุกมิติ

2) **นำชุดความรู้ที่มีมาสร้างให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ (Learning)** ร่วมกันในสังคม โดยกระตุ้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนถกเถียงในเชิงองค์ความรู้

3) **นำผลจากกระบวนการเรียนรู้มาสังเคราะห์ให้เกิดวิทยาศาสตร์ภาคพลเมือง (Citizen Science)** เพื่อทำให้ประชาชนมีทักษะและกระบวนการคิดในเชิงวิทยาศาสตร์ ทั้งการตั้งคำถาม การตั้งสมมติฐาน การแสวงหาคำตอบ และการสรุปผลร่วมกัน ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญที่ผลักดันภาคประชาชนรับมือกับโรคอุบัติใหม่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

4) **นำวิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองที่ตักผลึกร่วมกันมาสร้างความร่วมมือ (Co-production)** ระหว่างรัฐ เอกชน และสังคม เพื่อรับมือกับโรคระบาดอย่างมีองค์ความรู้และผลักดันไปสู่การตัดสินใจทางนโยบายอย่างครอบคลุมทุกมิติ

ตัวอย่างการใช้ประโยชน์จากองค์ความรู้ที่เพิ่มพูนขึ้นในสังคม เช่น ในช่วงแรกของการระบาด ผู้ป่วยต้องตระเวนหาห้องปฏิบัติการตรวจโรคเพื่อนำผลไปยื่นเข้ารับการรักษาในโรงพยาบาล ซึ่งเป็นการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่รัฐและวงการแพทย์ แต่ต่อมาเมื่อมีการคิดค้นชุดตรวจโควิด-19 ขนาดเล็ก (ATK) ทำให้ประชาชนเข้าถึงการตรวจและคัดกรองโรคในเบื้องต้นได้ง่ายมากขึ้น จึงกลายเป็นการเพิ่มอำนาจให้ประชาชนมีทางเลือกในการประเมินสุขภาพและจัดการวิธีการควบคุมโรคของตนเองได้ โดยไม่ต้องพึ่งพาอำนาจรัฐและวงการแพทย์เพียงฝ่ายเดียว

องค์ความรู้ที่เพิ่มพูนขึ้นเป็นระยะในเรื่องวิธีการแพร่ระบาดและความรุนแรงของโรคได้นำมาสู่การสร้างแพลตฟอร์มกลางของภาคประชาสังคมเพื่อจัดสรรเตียงรักษาในโรงพยาบาลจนสามารถจัดลำดับให้ผู้ป่วยเข้ารับการรักษาได้อย่างทันท่วงทีตามระดับความรุนแรงของโรค

รวมทั้งยังมีอีกหลายชุมชนที่ร่วมกันออกแบบมาตรการและรูปแบบการรักษาพยาบาลให้เหมาะสมกับแต่ละชุมชนด้วย ซึ่งเกิดจากการตักผลึกองค์ความรู้ของภาคสังคมเพื่อนำมาถ่วงดุลกับอำนาจรัฐส่วนกลาง

จากตัวอย่างข้างต้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ถึงแม้หลายฝ่ายจะมองว่าปรากฏการณ์โควิด-19 ทำให้รัฐมีอำนาจมากขึ้นในการรวมศูนย์และควบคุมประชาชน แต่ถ้ามองอีกมุมหนึ่ง หากภาคสังคมมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับโรคระบาดกันอย่างแพร่หลายโดยนำวิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองมาใช้ และตักผลึกจนกลายเป็นองค์ความรู้ร่วมกันของสังคม โควิด-19 ก็อาจจะเป็นโอกาสสำคัญในการเพิ่มความเข้มแข็งให้กับภาคประชาชน เพื่อถ่วงดุลกับอำนาจรัฐและอำนาจทางการแพทย์ และต่อรองให้เกิดการออกนโยบายที่ตอบสนองคนในสังคมอย่างเป็นธรรมมากขึ้นได้

ในช่วงสุดท้าย ผู้ร่วมเสวนาได้แลกเปลี่ยนและเสนอความเห็นเพิ่มเติม โดย ดร.สุรางค์รัตน์ ผู้ดำเนินการเสวนาได้ตั้งคำถามนำว่า เมื่อโควิด-19 ก่อให้เกิดการรวมศูนย์อำนาจของรัฐ และทำให้องค์ความรู้ทางการแพทย์กลายเป็นวาทกรรมหลักของสังคม แต่ก็มี การขับเคลื่อนจากภาคประชาชนเพื่อท้าทายองค์ความรู้และวาทกรรมหลักของสังคมอยู่เป็นระยะ แล้วนักวิชาการทางสังคมศาสตร์จะมีส่วนช่วยเหลือสังคมในแง่ภูมิได้บ้าง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ฐานิตา บุญวรรณ จากภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร ร่วมแลกเปลี่ยนว่า

ปัจจุบันมีการเผยแพร่ชุดความรู้เกี่ยวกับโควิด-19 จากหลากหลายสาขาเพื่อพยายาม ทำทนายาทกรรมหลักของรัฐ แต่อาจจะยังไม่มีพลังหรือความน่าเชื่อถือมากพอที่จะมาทดแทนชุด ความรู้ทางการแพทย์ได้ จึงเป็นหน้าที่ของนักสังคมศาสตร์ที่ต้องช่วยกันคิดว่าจะเสริมพลังให้กับ ชุดความรู้อื่น ๆ เพื่อเพิ่มอำนาจถ่วงดุลของภาคประชาชนได้อย่างไร

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เนื่องจำนงค์ จากภาควิชารัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร ให้ความเห็นว่า

ในช่วงแรก ๆ ประเทศไทยพยายามออกแบบระบบการจัดการโรคโควิด-19 ด้วยวิถีทาง สาธารณสุขของตนเอง โดยไม่รับแนวคิดบางอย่างจากโลกตะวันตก เช่น ไม่เชื่อในทฤษฎีการ ปลดปล่อยให้ประชาชนติดเชื่อเป็นวงกว้างเพื่อกระตุ้นภูมิคุ้มกันหมู่ (Herd Immunity) ไม่ยอมรับวิธ การตรวจโรคแบบ ATK และไม่ยอมรับวิธีการกักตัวเพื่อรักษาโรคที่บ้าน (Home Isolation)

แต่ต่อมา เมื่อสังคมรับรู้ถึงความเป็นไปของโลก และเริ่มเรียกร้อง ทำทนาย และกดดัน รัฐมากขึ้น รัฐจึงยอมให้เกิดการถ่ายโอนความรู้และรับนโยบายบางอย่าง (Knowledge and Policy Transfer) มาใช้งานในท้ายที่สุด ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพลังของภาคประชาชนที่ร่วมกัน ทำทนายาทกรรมหลักของรัฐและวงการแพทย์

นอกจากนั้น ดร.นิธิ มองว่าปัจจัยด้านวัฒนธรรมการเมืองมีผลต่อรูปแบบการตอบสนอง ของภาคประชาชนเช่นกัน อย่างเช่นในสังคมตะวันตกที่เน้นหลักการสิทธิเสรีภาพ ประชาชนจะ เรียกร้องให้รัฐปล่อยเสรีและให้อิสระต่อการเลือกวิถีการป้องกันโรคของตนเองมาตั้งแต่แรกเริ่ม ต่างจากสังคมเอเชียที่มีแนวโน้มจะเชื่อฟังและยอมทำตามรัฐเป็นพื้นฐาน การทำทนายาทกรรมหลัก ของรัฐจึงอาจจะเกิดขึ้นได้ยากกว่า

นาวาเอก อาจารย์ ดร.หัสไชยญู มั่งคั่ง จากภาควิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมแลกเปลี่ยนว่า

ในช่วงแรก ๆ ของโควิด-19 รัฐพยายามควบคุมสังคมด้วยการสร้างความหวาดกลัว ต่อโรคระบาด ซึ่งสามารถทำได้สำเร็จเนื่องจากสังคมยังมีองค์ความรู้เกี่ยวกับโรคไม่มากนัก แต่ เมื่อเวลาผ่านไป สังคมมีองค์ความรู้เกี่ยวกับโรคเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ได้รับรู้ว่าการของโรคไม่ ได้น่ากลัวและรุนแรงอย่างที่เคียดคาดคิด จึงเริ่มเกิดการท้าทายาทกรรมความกลัวของรัฐและ

ปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตไปตามความเหมาะสม

ดังนั้น องค์ความรู้จึงเป็นสิ่งสำคัญในการเพิ่มอำนาจและความเข้มแข็งให้กับภาคประชาชน ซึ่งประเทศไทยยังถือว่าโชคดีที่สามารถเปิดรับข้อมูลข่าวสารผ่านโลกอินเทอร์เน็ตและสื่อสังคมออนไลน์ได้ จึงหลีกเลี่ยงหนีจากวัฒนธรรมการสยบยอมและเชื่อฟังรัฐไปได้บ้าง ต่างจากประเทศเผด็จการอีกหลายประเทศที่ยังคงอยู่ภายใต้วาทกรรมความกลัวของรัฐต่อไป

อาจารย์ สมพร เพ็งคำ นักวิจัยประจำสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมแลกเปลี่ยนว่า

โควิด-19 เป็นปรากฏการณ์ที่สะท้อนให้เห็นว่าภาคประชาชนสามารถรวมพลังเพื่อท้าทายองค์ความรู้และวาทกรรมหลักของรัฐได้ ดังจะเห็นจากในช่วงแรกเริ่มที่องค์ความรู้ทางการแพทย์ทรงอำนาจมาก การวินิจฉัยและวางแผนรักษาโรคโควิด-19 ต้องกระทำโดยแพทย์ทั้งหมด

แต่ในเวลาต่อมาเมื่อภาคประชาชนมีองค์ความรู้เกี่ยวกับโรคเพิ่มขึ้น รัฐจึงยอมเปิดให้ประชาชนใช้ชุดตรวจ ATK เพื่อบริหารจัดการสุขภาพของตนเองได้ รวมถึงอนุญาตให้แต่ละชุมชนจัดการระบบการกักตัวของตนเอง (Community Isolation)

ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึง แนวโน้มการยอมรับความรู้แบบผสมผสานข้ามศาสตร์มากขึ้น และผลักดันให้รัฐถอยตนเองออกไปก้าวหนึ่งเพื่อทำหน้าที่เป็นเพียงผู้สนับสนุนให้ประชาชนสามารถบริหารจัดการชีวิตของตนเองได้ ถึงแม้ว่าจะยังไม่เกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์แบบ แต่หากภาคประชาชนมีการรวมตัวและตกผลึกองค์ความรู้กันอย่างเข้มแข็งเช่นนี้ต่อไป การรวมศูนย์อำนาจและองค์ความรู้ของรัฐก็มีแนวโน้มจะเกิดยากขึ้น

ดร.สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล ผู้ดำเนินการเสวนาสรุปประเด็นว่า

นักวิชาการสังคมศาสตร์ในสาขาต่าง ๆ บนเวทีเสวนานี้ ทั้งสังคมวิทยา มานุษยวิทยา รัฐศาสตร์ และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ระบุตรงกันว่า โควิด-19 ไม่ได้เปลี่ยนแปลงสังคมศาสตร์ในระดับทฤษฎีมากนัก โดย “รัฐ” ยังคงเป็นตัวแสดงหลักทั้งในเชิงการวิเคราะห์และเชิงปฏิบัติการ

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้รัฐจะพยายามรวบอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางโดยอาศัยวิกฤตโควิด-19 แต่ความไวเนื้อเชื่อใจของประชาชนที่มีต่อรัฐอาจจะไม่เหมือนเดิมอีกต่อไป เพราะประชาชนเล็งเห็นถึงความสำเร็จประสิทธิภาพของรัฐในการบริหารจัดการวิกฤต

อีกทั้งยังมีทางเลือกในชุดความรู้อันหลากหลายมากขึ้นโดยไม่ต้องเชื่อฟังข้อมูลจากรัฐเพียงฝ่ายเดียว รัฐจึงอาจจำเป็นต้องถอยก้าวหนึ่งและหันมาร่วมมือกับภาคประชาชนมากขึ้น

จนเกิดเป็นคำถามขึ้นในเชิงทฤษฎีว่า แนวคิดความร่วมมือระหว่างรัฐกับเอกชน (Public-Private Partnership: PPP) จะเข้ามาแทนที่แนวคิดรัฐราชการ (Bureaucracy) แบบเดิม ๆ ได้หรือไม่ และจะมีตัวแสดงใหม่ ๆ ที่แทรกเข้ามาในความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมบ้างหรือไม่อย่างไร

ถึงแม้แก่นทฤษฎีทางสังคมศาสตร์จะยังคงเดิมในสถานการณ์โควิด-19 แต่ในการศึกษาวิจัยอาจมีองค์ประกอบบางอย่างที่ต้องขยับปรับเปลี่ยนไป

โดย ดร.นิธิ กล่าวถึงหัวข้อการศึกษาในช่วง 2 ปีที่ผ่านมาที่โน้มเอียงไปสู่ประเด็นโควิด-19 มากขึ้น แต่นักวิจัยควรเชื่อมโยงโควิด-19 มาสู่ประเด็นความท้าทายอื่น ๆ ที่ดำรงอยู่ในสังคมด้วย

ดร.ฐานิดา กล่าวถึงการมองโควิด-19 ในฐานะจุดเวลาที่จะใช้ในการเหลียวหน้าและแลหลังสถานการณ์ทางสังคม

ดร.บุษบงก์ กล่าวถึงข้อคำนึงเกี่ยวกับวิธีวิทยาการวิจัยทางสังคมศาสตร์ที่ต้องปรับเปลี่ยนในช่วงสถานการณ์โควิด-19

ดร.หัสไชยญ์ กล่าวถึงการศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่กลับมาให้ความสำคัญกับรัฐและโลกที่แบ่งออกเป็น 2 ขั้วมหาอำนาจ มากกว่าการสร้างความร่วมมือระหว่างกัน

และ อาจารย์สมพร กล่าวถึงการใช้วิทยาศาสตร์ภาคพลเมืองเพื่อท้าทายชุดความรู้และวาทกรรมหลักของรัฐ

จึงหวังว่าการเสวนาวิชาการในห้วงนี้จะเป็นตัวจุดประกายให้ทุกคนหันกลับมาทบทวน ถึงบทบาทของสังคมศาสตร์ที่มีต่อสังคมไทย และสามารถปรับตัวไปตามสถานการณ์โลกที่มีความผันผวนได้อย่างรู้เท่าทัน

4

ปาฐกถา

เรื่อง “ความฝันและความปรารถนาของคนรุ่นใหม่”

และ

เสวนาวิชาการ

เรื่อง “โควิด-19 และความเป็นธรรมทางสังคม:

จากจินตนาการสู่วิสัยทัศน์ใหม่

(COVID-19 and Social Justice: From Imagination toward Vision)”

ปาฐกถา

เรื่อง “ความฝันและความปรารถนาของคนรุ่นใหม่”

โดย คุณกฤตภาส เชษฐเจริญรัตน์
นายกสโมสรมิสตรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คุณกฤตภาส กล่าวว่า ในฐานะตัวแทนนิสิตที่ได้มีโอกาสพูดคุยกับแม่บ้าน รมภ. แม่ค้า โรงอาหาร ผู้ค้าในชุมชนย่านจุฬาฯ และคนจากอีกหลายภาคส่วน พบว่า ปัญหาทุกอย่างมีอยู่ก่อนหน้านี้แล้ว แต่โควิด-19 ทำให้เราเห็นปัญหาเหล่านั้นอย่างชัดเจนขึ้น

ในแง่หนึ่งสามารถเชื่อมโยงได้ว่า เดิมที่มีคนกลุ่มหนึ่งเดือดร้อน แต่โควิด-19 ทำให้คนจำนวนมากเดือดร้อนมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะคนชนชั้นกลาง และเป็นโอกาสที่ทำให้คนเราได้สังเกตว่ามีปัญหาอื่น ๆ นอกจากตัวเอง เปรียบดังที่ว่า เดิมที่มีปัญหามากมาย แต่มีฉลากสวยหุ่กันเอาไว้ให้เรารู้สึกแปลกแยกจากสังคม โดยโควิด-19 เป็นชนวนหนึ่งที่ตั้งฝ่าม่านนั้นลงมาให้เราเห็นปัญหาของสังคมมากยิ่งขึ้น จากที่ได้สังเกตเห็นถึงปัญหาต่าง ๆ ใกล้เคียง เช่น ปัญหาเศรษฐกิจไม่ดี ค่าขายยาแย่ นักศึกษาจำนวนมากถูกผลักรอกจากกระบบการศึกษาไทย

นอกจากนี้ เรายังเห็นคนจำนวนมากไม่สามารถเข้าถึงระบบสาธารณสุขของรัฐได้ แม้เป็นเรื่องขั้นพื้นฐาน พวกเขาเหล่านี้ได้รับผลพวงมาจากความไม่ความพร้อมทางการเงิน จึงไม่สามารถหาเลี้ยงชีพ เข้าถึงระบบการศึกษา หรือระบบสาธารณสุขได้อย่างเต็มที่ โควิด-19 ผ่านมาแล้ว 3 ปี สิ่งที่เราเห็นคือ รัฐไทยกำลังช่วยเหลือ เยียวยา แต่เป็นการแก้ปัญหาเพียงชั่วคราว รัฐไม่เคยตั้งคำถามกับโครงสร้างระบบเศรษฐกิจหรือการบริหารภาครัฐแม้แต่น้อย โดยเฉพาะบัตรสวัสดิการแห่งรัฐที่นอกจากเราไม่สามารถนำเงินส่วนที่รัฐให้ไปใช้ได้อย่างเพียงพอ นโยบายนี้ยังไม่ใช่วิธีการแก้ปัญหาอย่างแท้จริง ฉะนั้น เราต้องช่วยกันหาทางออกร่วมกัน

นอกจากนี้ ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ผ่านมาก็ส่งผลกระทบต่อประชาชนเกี่ยวกับคลื่นความร้อน น้ำท่วม เป็นอีกสัญญาณหนึ่งที่กำลังบอกเราให้ต้องตระหนักมากขึ้นเกี่ยวกับปัญหาที่กำลังเผชิญ เพื่อแสวงหาแนวทางในการดำรงชีพต่อไป

มากไปกว่านั้น ประเทศไทยมีนโยบายที่ผลกระทบให้เป็นปัญหาของปัจเจกมากกว่าเป็นปัญหาของสังคม เราถูกบอกว่าต้องใช้แก้วกระดาษแทนพลาสติก แต่ไม่เคยมองถึงปัญหาใหญ่ เช่น การปล่อยคาร์บอนในด้านอื่น ๆ จากที่ได้กล่าวมาทั้งหมด ราวกับว่าปัญหาทุกอย่างถูกผลกระทบให้เป็นปัญหาที่ต้องแก้จากปัจเจกบุคคลมากกว่าระบบเชิงโครงสร้าง

หากพูดในฐานะนิสิตนักศึกษา สิ่งที่ยังกังวลและคาดหวังต่ออนาคต ได้แก่ อนาคตด้านการทำงานหลังจบการศึกษา นอกจากกังวลว่าจะไม่มีงานทำแล้ว ยังไม่รู้ว่าจะพอเลี้ยงชีพภายใต้สังคมที่มีค่าครองชีพสูงหรือไม่ ตลอดจนความกังวลถึงค่าใช้จ่ายเพื่อนำไปเรียนต่อในระดับปริญญาที่สูงขึ้น หรือหากเจ็บป่วยจะมีเงินมากพอในการดูแลสุขภาพหรือไม่

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่เราคิดว่าทั้งหมดเชื่อว่าเราในฐานะคนรุ่นใหม่มีความหวังว่าโลกจะเปลี่ยนไปในทิศทางที่ดีขึ้น แต่ไม่ได้หมายความว่าเรามองโดยไม่ลงมือทำอะไรเพื่อให้โลกเปลี่ยนแปลง ทุกปัญหาต้องได้รับการคลี่คลายโดยความตั้งใจบางอย่างที่ร่วมมือกันอย่างไม่ย่อท้อและสานต่อเป้าหมายเพื่อให้อนาคตดีขึ้นได้

นอกจากนี้ เรามีความหวังที่จะเชื่อมโยงภายในและภายนอกมหาวิทยาลัยทั้งในระดับประเทศและต่างประเทศ นั่นเป็นหนึ่งในเหตุผลที่สโมสรนิสิตฯ ทำอยู่ในขณะนี้ เพื่อต้องการปลูกฝังความเป็นพลเมืองที่ตื่นตัว

อย่างไรก็ตาม เราไม่เคยมองข้ามสิ่งเล็กน้อยที่อยู่ใกล้ตัว นั่นคือ การเชื่อมโยงกับชุมชนทั้งในจุฬาฯ และนอกรั้วมหาวิทยาลัย การช่วยเหลือบุคลากรอย่างแม่บ้าน รปภ. ผู้ค้าในโรงอาหารและนอกรั้วมหาวิทยาลัย เนื่องจากพวกเขาต้องมีการเข้าพื้นที่ในจุฬาฯ ซึ่งมีค่าใช้จ่ายสูงมาก และกำลังประสบปัญหาเกี่ยวกับรายได้ในช่วงโควิด-19 ด้วย

ขณะเดียวกันมหาวิทยาลัยเองก็กดขี่และไม่ปรับปรุงการจ้างงานให้พวกเขามีชีวิตที่ดีขึ้นได้ ดังนั้น ในฐานะนิสิตนักศึกษาต้องการเป็นกระบอกเสียงให้พวกเขาที่ไม่สามารถสื่อสารถึงปัญหาได้อย่างเต็มที่ สโมสรนิสิตฯ จึงใช้โอกาสนี้ในการเรียกร้องให้สาธารณชนรับรู้และตระหนักเพื่อนำไปสู่การร่วมช่วยแก้ปัญหาให้ดีขึ้น แม้เป็นการแก้ปัญหาเพียงเล็กน้อย แต่เป็นความตั้งใจเพื่อทำบางอย่างที่ดีขึ้นต่อไป

และสุดท้ายสิ่งเราต้องการจากภาครัฐ คือ “รัฐสวัสดิการ” เพื่อแก้ไขความกังวลทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการไม่มีงานทำ การเข้าถึงระบบสาธารณสุข ปัญหาด้านธุรกิจจากระบบเศรษฐกิจระดับประเทศ รวมถึงปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาต่าง ๆ ต้องได้รับการแก้ไขในทางการเมือง มิใช่การผลักภาระให้เป็นหน้าที่ของปัจเจกบุคคล

ความคาดหวังถึงอนาคตของคนรุ่นใหม่คือเราต้องการรัฐที่มีสวัสดิการเพื่อสร้างความเป็นธรรมให้กับประชาชนในสังคมอย่างเท่าเทียมกัน ทั้งนี้ โลกในอนาคตที่เราปรารถนาคือรัฐต้องการันตีความมั่นคงของมนุษย์

เสวนาวิชาการ

เรื่อง “โควิด-19 และความเป็นธรรมทางสังคม: จากจินตนาการสู่วิสัยทัศน์ใหม่ (COVID-19 and Social Justice: From Imagination toward Vision)”

ผู้ร่วมเสวนา

คุณพริม มณีโชติ ผู้รณรงค์แคมเปญเรียนฟรีมีเงินเดือนล้างหนี้ กยศ.
ดร.พิชญา สุพลชัย สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
คุณอรรถกวี วัจนะสมบัติ สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ดร.ศยามล เจริญรัตน์ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ดำเนินการเสวนาโดย

คุณชลนภา อุนกุล มูลนิธิเครือข่ายเพื่อสังคมเป็นธรรม
และนักวิจัยสมทบ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คุณพริม มณีโชติ ผู้รณรงค์แคมเปญเรียนฟรีมีเงินเดือน ล้างหนี้ กยศ. เริ่มต้นการนำเสนอในหัวข้อ “ความจำเป็นต่อการสร้างวิสัยทัศน์ระบบสวัสดิการใหม่” โดยระบุว่า

วันนี้ตนมาในฐานะหนึ่งในผู้ร่วมรณรงค์แคมเปญผลักดันให้เกิดการแก้ไข พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 เพื่อให้สิทธิการศึกษาแก่ทุกคนอย่างเท่าเทียมโดยไม่มีค่าใช้จ่าย และแก้ไข พ.ร.บ.กองทุนเงินให้กู้ยืมเพื่อการศึกษา (กยศ.) พ.ศ. 2560 เพื่อยกเลิกหนี้ที่เกิดจากการกู้ยืมเงิน กยศ.ทั้งหมด

โดยเมื่อกล่าวถึงโลกและการจินตนาการใหม่ในสังคมหลังโควิด-19 พบว่ามีความท้าทายเกิดขึ้นมากมาย มีความเข้าใจใหม่ ๆ เกิดขึ้น ส่วนตัวมีโอกาสได้พบนิสิตนักศึกษาชั้นปีที่ 1 ในมหาวิทยาลัย จนตระหนักได้ว่าความจริงแล้ว น้อง ๆ กลุ่มนี้คือเด็กมัธยมศึกษาชั้นปีที่ 4 ที่ถูกขโมยเวลาในช่วงโควิด-19 และเข้ามาเป็นนักศึกษาชั้นปีที่ 1 เรากำลังคุยกับเด็กมัธยมที่ถูกสังคมผลักให้เขากลายเป็นเด็กมหาวิทยาลัย

นอกจากนี้สังคมได้บอกเราว่า ประเทศไทยกำลังเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุอย่างเต็มขั้นมากขึ้นเรื่อย ๆ ส่งผลต่อการขาดแคลนในตลาดแรงงาน ขณะเดียวกัน เมื่อเกิดสถานการณ์โควิด-19 จะเห็นได้ว่าเรากำลังเผชิญหน้ากับปัญหาแรงงานล้นตลาดในอีกมุมหนึ่งเช่นกัน จนเกิดเป็นความทับซ้อนของปัญหา

อย่างไรก็ตาม มีอีกมุมหนึ่งที่ถูกกล่าวถึงคือการเรียกร้องเป็น “รัฐสวัสดิการ” แต่สังคมยังมีความเข้าใจไม่มากเท่าที่ควร เพราะยังขาดการจินตนาการร่วมกัน และคำว่า “รัฐ” ยังถูกตั้ง

คำถามด้วยว่าจะสามารถช่วยเหลือเราได้จริงหรือไม่

เมื่อไม่เชื่อว่ารัฐสามารถจัดสรรทรัพยากรให้แก่ประชาชนได้ เราจึงต้องหาหลักประกันต่าง ๆ ด้วยตัวเอง เมื่อไม่เชื่อว่าเด็กทุกคนสามารถเข้าถึงการศึกษาได้อย่างเท่าเทียม พ่อแม่ทุกคนจึงพยายามอย่างยิ่งให้ลูกได้เรียนการศึกษาทางเลือก เมื่อไม่เชื่อว่าท้องถิ่นทุกสายปลอดภัยและสังคมมีพื้นที่ให้เราสามารถปล่อยบุตรออกไปข้างนอกได้อย่างปลอดภัย เราจึงไม่ใช้การขนส่งสาธารณะและเลือกใช้รถยนต์ส่วนตัว

ดังนั้น สังคมมีได้ไม่เชื่อเรื่องรัฐสวัสดิการ แต่ไม่เชื่อว่ารัฐจะสามารถส่งมอบสวัสดิการให้เราทุกคนได้จริง ๆ จึงไม่แปลกใจเมื่อเราเริ่มทำแคมเปญเรียนฟรีมีเงินเดือน ล้างหนี้ กยศ. จะมีกระแสสังคมที่ตั้งคำถามหลาย ๆ อย่าง

เช่น ต่อให้มีแคมเปญนี้ ตลาดแรงงานก็ล้นเหมือนเดิม ระบบการศึกษาไม่มีคุณภาพเหมือนเดิม และไม่ได้ลดความเหลื่อมล้ำ เรากำลังเผชิญหน้ากับสภาวะที่คนไม่เชื่อว่ารัฐสามารถตอบสนองความต้องการของเขาได้จริง ๆ

เราจึงต้องทำงานอีกมุมหนึ่งก่อนที่จะพูดถึงรัฐสวัสดิการ ทำอย่างไรให้คนมีความรู้สึกที่รัฐสามารถบริหารภาษีและจัดการระบบต่าง ๆ ได้จริง ๆ นั่นจึงจำเป็นที่เราต้องสร้างวิสัยทัศน์ของรัฐสวัสดิการใหม่

ขณะเดียวกัน สังคมทุนนิยมที่เติบโตไปถึงขั้นผูกขาดกำลังบอกให้เราพยายามทำงานหนัก ผลิต และไม่ได้พักอย่างเต็มที่ เพราะความรู้สึกผิดที่เราไม่ได้ผลิตอะไร เราจึงละเลยไม่ได้ที่ต้องพูดถึงปัญหาอื่น ๆ ที่ครอบตัวเราอยู่ด้วย

ดังนั้น เวทีในวันนี้จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่เราต้องทบทวนถึงกระบวนการทัศน์ มุมมอง และจินตนาการใหม่ ๆ เราไม่ได้เพียงต้องการรัฐที่รับฟังและเป็นกระบอกเสียงให้เราอย่างชัดเจนหรือรัฐที่เป็นประชาธิปไตยในทางการเมืองและสังคม แต่เราต้องการรัฐที่เป็นประชาธิปไตยในทางเศรษฐกิจด้วยเช่นเดียวกัน เราต้องการรัฐที่เราสามารถรวมกลุ่มเพื่อพูดคุยแลกเปลี่ยนปัญหาได้ เราต้องการรัฐที่เห็นว่าการผูกขาดมีปัญหา และทุกคนไม่ได้มีต้นทุนเท่ากัน

ความน่าสนใจของงานเสวนาวันนี้ คือการออกแบบร่วมกัน คิดถึงสิ่งที่ยังมาไม่ถึงจินตนาการถึงข้อตกลงและจุดร่วมเดินทางใหม่ ๆ โดยส่วนตัวห่างไกลกับคำว่าสวัสดิการของรัฐ แต่เมื่อได้มีส่วนร่วมทำแคมเปญนี้ พบว่าเพื่อนในทีมมีประสบการณ์หลายรูปแบบเกี่ยวกับการกู้เงิน จึงทำให้เห็นมุมมองที่หลากหลาย กองทุนกยศ.เริ่มต้นเมื่อปี พ.ศ. 2538 ในสมัยรัฐบาลชวน หลีกภัย ภายใต้ความเชื่อว่าเด็กไทยควรได้สิทธิในการเป็นหนี้ มีใช้เรียนฟรี

ที่ผ่านมารัฐไทยมีงบประมาณจำนวนมหาศาลที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการศึกษา จึงทำให้ไม่เชื่อว่าประเทศนี้ไม่มีเงิน แต่เป็นเรื่องของการจัดสรรทรัพยากร ครั้งหนึ่งหลายคน เคยเชื่อว่ารัฐสวัสดิการเป็นไปได้และไม่ใช่ว่าทุกคนที่สมควรได้รับสวัสดิการจากรัฐ

แต่วันนี้ภายใต้จินตนาการใหม่จึงอยากชวนคิดว่า ทุกคนควรได้รับการดูแลจากรัฐ อย่างเท่าเทียมโดยไม่ต้องพึ่งบุญบารมี ไม่ต้องพิสูจน์ความยากจน ไม่ต้องพิสูจน์ตนเองว่าคู่ควร กับการดูแลจากรัฐและเข้าถึงระบบการศึกษาที่ดีหรือไม่

อย่างไรก็ตาม จากการทำแคมเปญทำให้เกิดมุมมองหนึ่งซึ่งเป็นข้อโต้แย้งที่น่าสนใจ ว่า การเรียนฟรีมีเงินเดือน ล้างหนี้ กยศ. ต่อให้เกิดขึ้นได้จริง แต่หากคน ๆ หนึ่งจบจากคณะที่ไม่ตอบโจทย์ตลาดแรงงานก็ย่อมตกงานอยู่ดี คนเช่นนั้นจึงไม่สมควรมีสิทธิได้รับการศึกษาฟรี หรือเปล่า

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา เราถูกเปรียบเทียบชิ้นส่วนของเครื่องจักร จึงควรตั้งคำถามว่าเหตุใดรัฐและสังคมสอนคนให้เข้าไปอยู่ในสายพานการผลิต มองคนเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องจักร เมื่อเรามีจินตนาการใหม่จึงอยากชวนมองว่าเราไม่ใช่เครื่องจักรการผลิต ไม่ใช่ชิ้นส่วนกลไกเหมือนหุ่นยนต์ สิ่งที่รัฐควรทำคือทำให้คนหนึ่งคนมีชีวิต เด็บโต และจากไปอย่างสมศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

หากมองว่าประเทศเท่ากับประชาชน คำถามจะเปลี่ยนไป มีใช้คนหนึ่งคนสร้าง GDP ได้เท่าใด แต่ประเทศหนึ่งประเทศจะนำเงินมาพัฒนาประชากร ในประเทศเขามากน้อยแค่ไหน เราจึงต้องการสิทธิในการเข้าถึงการศึกษาอย่างเท่าเทียมกัน มีใช้สิทธิในการเป็นหนี้และต้องพิสูจน์ความจนเพื่อให้ได้รับสิทธิทางการศึกษา

ตลอดระยะเวลา 27 ปีเรามีชุดความคิดที่ว่าเราต้องเป็นคนดีและคนจนจึงได้ทุนเรียน แต่ในขณะนี้สังคมกำลังถกเถียงว่าใครบ้างควรเรียนฟรี ควรมีเงินเดือนเท่าไร ฯลฯ สังคมถกเถียงและเด็บโตไปไกลกว่านโยบายรัฐที่ให้สิทธิคนเป็นหนี้ และเริ่มหลุดพ้นจากวาทกรรมการไม่มีเงินเพียงพอสำหรับสวัสดิการของรัฐ

เมื่อพูดถึงจินตนาการใหม่จึงอยากชวนคุยถึงนโยบายที่ให้คนทั้งประเทศมีจุดเริ่มต้นเท่ากัน เด็กทุกคนจะได้เรียนหนังสือโดยไม่ต้องกังวล และเมื่อเราพูดถึงรัฐสวัสดิการที่ทำให้คนมีจุดเริ่มต้นเท่ากัน พูดถึงสิทธิที่ได้มาตั้งแต่กำเนิด เราจะตั้งคำถามกับสิ่งรอบตัวมากขึ้น เช่น การศึกษาในระบบเพียงพอแล้วหรือยัง สายวิชาชีพต้องเพิ่มเติมอะไรบ้าง การบริหารจัดการ และนโยบายของรัฐบาลตอบโจทย์เราอย่างไร

ทั้งหมดนี้ เราจะตั้งคำถามเมื่อเรารู้สึก ได้อ่านหนังสือ และมีเครื่องมือมากขึ้น แต่

มิใช่เพียงภาคประชาสังคมหรือประชาชนทั่วไปที่มีการพูดคุยกันถึงเรื่องนี้ พรรคการเมืองก็มีการกล่าวถึงการแก้ไข พ.ร.บ.กองทุนเงินให้กู้ยืมเพื่อการศึกษาเพื่อยกเลิกหนี้ กยศ.เช่นเดียวกัน โดยเชื่อมั่นว่าประเทศไทยมีเงินมากพอ เพราะใน พ.ร.บ.งบประมาณปี 2566 มีงบแก้ความเหลื่อมล้ำมากถึง 7 แสนล้านบาท และเชื่อว่าคนไทยมีศักยภาพมากพอในการช่วยขับเคลื่อนนโยบายนี้ เพราะพรรคการเมืองจะตอบสนองก็ต่อเมื่อประชาชนร้องขอ

ดังนั้น การหาเสียงของพรรคการเมืองที่กำลังเกิดขึ้นจึงเป็นหมุดหมายที่น่าสนใจมาก หากเราช่วยยืนยันว่ามีจินตนาการใหม่ร่วมกัน เราไม่ต้องการเป็นหนี้แต่ต้องการสิทธิเรียนฟรี สิ่งเสี่ยงว่าจะไม่ทิ้งใครไว้เบื้องหลัง และไม่โอเคกับการที่ถูกสอนว่าเราเป็นเพียงกลไกและฟันเฟืองเล็กๆ ของเครื่องจักร ส่วนตัวเชื่อมั่นในรัฐและระบบประชาธิปไตยอยู่เสมอ สังคมในวันนี้ไม่ได้พูดเพียงประชาธิปไตยทางการเมืองและสังคมเพียงอย่างเดียว แต่พูดถึงในทางเศรษฐกิจด้วย

ดังนั้น สิ่งที่สำคัญมากคือการทำให้ทุกคนมีจุดเริ่มต้นที่ถักกันมากที่สุด เพื่อให้เราเกิดใช้ชีวิต และจากไปอย่างสมศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์มากที่สุด แคมเปญเรียนฟรีมีเงินเดือนล้านหนี้ กยศ.จึงต้องทำตอนนี้เดี๋ยวนี้ เราเสียเวลา 27 ปีเพียงเพราะรัฐในตอนนั้นไม่เชื่อว่าคนเท่ากัน วันนี้เราเชื่อว่าประชาชนคือเจ้าของประเทศ ประชาชนคือคนที่จะบอกว่ารัฐต้องจัดการนโยบายเช่นใดให้แก่เรา

ดร.พิชญา สุรพลชัย นักวิจัยประจำสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นำเสนอในหัวข้อ “ความเป็นธรรมทางสุขภาพของนิสิตนักศึกษาในมหาวิทยาลัย” โดยระบุว่า

**“การจะสร้างความเป็นธรรมทางสุขภาพให้เกิดขึ้นในสังคมได้
คนทุกกลุ่มต้องถูกรวมเข้าไประบบเดียวกัน**

และเห็นถึงข้อมูลหรือสถานการณ์ทางสุขภาพร่วมกันเสียก่อน

**รวมถึงต้องทำให้เห็นว่าคนแต่ละกลุ่มมีความแตกต่างกันอย่างไร
เพื่อนำไปสู่การจัดสรรทรัพยากรให้แก่คนทุกกลุ่มอย่างเท่าเทียม”**

สำหรับกลุ่มนิสิตนักศึกษามีหลายกรณีที่น่าสนใจ เช่น บางคนตอบสนองไวต่อสุขภาพกาย บางคนตอบสนองไวต่อสุขภาพจิต ตลอดจนสภาพเศรษฐกิจและภาระหนี้สิน จึงเกิดคำถามขึ้นว่า กลุ่มคนเหล่านี้ถูกรับรู้และได้รับความใส่ใจจากคณะ มหาวิทยาลัย และกระทรวงต่าง ๆ ในระดับใด ฉะนั้น ก่อนที่เราจะดำเนินเรื่องความเป็นธรรมทางสุขภาพ เราต้องมีข้อมูลของนิสิต

นักศึกษาในกลุ่มต่าง ๆ ก่อน เนื่องจากนิสิตนักศึกษาเปรียบเสมือนทรัพยากรของประเทศไทย เราจึงให้ความสำคัญอย่างมากในฐานะพลังในการขับเคลื่อนประเทศและสังคม หากพวกเขาได้รับการอุ้มชูและพัฒนาแบบองค์รวมให้มีชีวิตที่ดีตั้งแต่ในระดับมหาวิทยาลัย ย่อมเติบโตเป็นแรงงานที่มีคุณภาพและพัฒนาประเทศต่อไป

จากการสำรวจสุขภาพของนิสิตศึกษาระดับมหาวิทยาลัยในช่วงสถานการณ์โควิด-19 โดยเก็บข้อมูลจากนิสิตนักศึกษาจำนวนกว่า 8,000 ตัวอย่างใน 15 มหาวิทยาลัยทั่วประเทศ พบว่า

1) นิสิตนักศึกษาส่วนใหญ่ไม่ตระหนักถึงสุขภาพกาย โดยร้อยละ 75 ไม่เคยตรวจสอบสุขภาพประจำปี และร้อยละ 34.6 มีความผิดปกติหรือได้รับการวินิจฉัยว่าป่วย/เป็นโรค ขณะเดียวกัน ถึงแม้มหาวิทยาลัยจะมีสวัสดิการเกี่ยวกับสุขภาพ แต่นิสิตนักศึกษาไม่ได้ใช้งานอย่างเต็มที่

มากไปกว่านั้น พบว่านิสิตศึกษาร้อยละ 2.1 ป่วยเป็นจิตเวช แม้จะดูมีจำนวนน้อย แต่ก็เป็นตัวบ่งชี้ถึงปัญหาสุขภาพจิตที่มีควรละเลย โดยในจำนวนนั้น ร้อยละ 19 มีความรู้สึกโดดเดี่ยวในช่วงสถานการณ์โควิด-19 ร้อยละ 4.2 มีความคิดที่จะฆ่าตัวตาย และเกือบร้อยละ 2 ได้ลงมือทำร้ายร่างกายตนเอง จึงเกิดคำถามว่า ทางมหาวิทยาลัยได้ทราบถึงสถิติเหล่านี้บ้างหรือไม่ว่านิสิตนักศึกษากำลังเผชิญกับสภาวะความเสี่ยงทางสุขภาพจิต

2) ด้านความรุนแรงทางเพศ พบว่า นิสิตศึกษาร้อยละ 1.7 เคยถูกลวนลาม โดยส่วนใหญ่เป็นเพศหญิงที่อาศัยอยู่ในเขตภาคเหนือ ขณะเดียวกันร้อยละ 0.2 เคยถูกข่มขืน ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่ค่อนข้างรุนแรงแม้เป็นตัวเล็กลงน้อย เพราะร้อยละ 50 ของผู้ที่เคยถูกข่มขืนมีความคิดต้องการฆ่าตัวตาย ดังนั้น รัฐและมหาวิทยาลัยควรคิดทบทวนและออกนโยบายเชิงรุกเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาเหล่านี้

3) ด้านพฤติกรรมการรับประทานอาหารและการออกกำลังกาย พบว่า นิสิตนักศึกษากว่าร้อยละ 50 ทานอาหารรสจัดและมีไขมันสูงบ่อยครั้งถึงทุกวัน เนื่องจากโดยรอบมหาวิทยาลัยมีการขายอาหารเหล่านี้เป็นจำนวนมาก ขณะเดียวกัน จากสถานการณ์โควิด-19 ทำให้นิสิตนักศึกษาส่วนใหญ่ไม่เคลื่อนไหวร่างกาย จึงส่งผลต่อสุขภาพตามมา

4) ด้านเศรษฐกิจ พบว่า นิสิตนักศึกษาเกือบร้อยละ 40 เป็นหนี้ กยศ. โดยนิสิตนักศึกษาที่เรียนในมหาวิทยาลัยต่างจังหวัดมีแนวโน้มเป็นหนี้ กยศ.มากกว่า

จากสถานการณ์ต่าง ๆ ที่หยิบยกมากล่าวข้างต้นสะท้อนถึงพฤติกรรมและการเข้าถึงบริการทางสุขภาพที่ไม่เป็นธรรมต่อนิสิตนักศึกษา อีกทั้งยังสะท้อนว่าบางมหาวิทยาลัยขาดความพร้อมในระบบฐานข้อมูลเกี่ยวกับสถานการณ์สุขภาพของนิสิตนักศึกษา ที่มิจัยจึงต้องการชี้ให้เห็นว่าข้อมูลต่าง ๆ สำคัญอย่างไร

เราอาจมีจินตนาการ แต่การที่เรานำข้อมูลมาจัดระเบียบและวิเคราะห์จนเกิดเป็นความรู้ จะทำให้มองเห็นถึงความแตกต่างและความอ่อนไหวของกรณีศึกษาที่แตกต่างกัน ทำให้คนหรือโครงสร้างในแต่ละระดับมองเห็นว่า ควรมีการบูรณาการในการจัดการอย่างไร เมื่อเรามีข้อมูลและมีความรู้จะนำไปสู่การมีวิสัยทัศน์ในการมองว่า เราควรก้าวต่อไปอย่างไร ซึ่งจะทำให้เกิดการออกนโยบายที่มีประสิทธิภาพและแก้ไขปัญหาได้อย่างตรงจุด

คุณอรชรคนัฐ วันทนะสมบัติ จากสถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นำเสนอในหัวข้อ “จินตนาการใหม่ต่อคนทำงานในระบบเศรษฐกิจใหม่” โดยระบุว่า

เมื่อเราพูดถึงคำว่า “จินตนาการ” (Imagination) มีความหมาย 2 ปลาย กล่าวคือ เป็นสิ่งที่ยังไม่เกิดขึ้น แต่ปลายทางอาจเป็นสิ่งที่เพื่อฝันก็ได้ ดังนั้น จินตนาการอาจเป็นได้ทั้งวิสัยทัศน์ (Vision) หรือภาพลวงตา (Illusion)

อย่างไรก็ตาม วิสัยทัศน์เป็นเรื่องขององค์กรทุกองค์กร จึงเป็นสิ่งสำคัญมาก แต่สิ่งที่ถูกกำหนดให้เป็นวิสัยทัศน์อาจไม่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ขององค์กร ส่วนตัวมองว่าวิสัยทัศน์คือความสามารถอย่างหนึ่งในการมองเห็นสิ่งที่ยังไม่เกิด หากเรามีวิสัยทัศน์ในการคาดคะเนว่าสิ่งไหนกำลังเกิดขึ้น และหากว่าเป็นสิ่งที่มีความหมายเชิงบวก สิ่งที่เกิดกลายเป็นโอกาส เราจะได้เตรียมตัวให้พร้อมในการฉกฉวยโอกาสไว้ให้กับตัวเอง หรือหากเรามีวิสัยทัศน์กับสิ่งที่เกิดขึ้นในทางลบ เราต้องเตรียมตัวเพื่อรับมือกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น

ดังนั้น “จินตนาการ” (Imagination) อาจเป็นวิสัยทัศน์ (Vision) หรือภาพลวงตา (Illusion) ขึ้นอยู่กับว่าคนที่กำหนดมีปัญญา (Wisdom) หรือไม่ โดยการมีวิสัยทัศน์เป็นปลายทางและการนำไปสู่การมีวิสัยทัศน์นั้นจะต้องมี Data ที่ทำให้กลายเป็น Information โดยทั้งสองคำในภาษาไทยแปลว่า “ข้อมูล” แต่ในความหมายนั้นแตกต่างกัน

กล่าวคือ Data หมายถึง ข้อมูลที่ยังไม่ผ่านกระบวนการในการจัดกลุ่มและประเภท จึงเป็นข้อมูลดิบ ส่วน Information เป็นข้อมูลที่ผ่านกระบวนการบางอย่างมาแล้ว และทำยที่สุด ต้องเปลี่ยน Information ให้เป็น “ความรู้” (Knowledge) เราจึงเกิดสิ่งที่เรียกว่าปัญญา (Wisdom) เมื่อนั้นเราจึงมีวิสัยทัศน์ในการมองเห็นสิ่งที่เกิดขึ้น

ภายใต้หัวข้อเรื่อง “จินตนาการใหม่ต่อคนทำงานในระบบเศรษฐกิจใหม่”

คุณอรรรคณัฐได้โต้แย้งว่า สิ่งที่กำลังเกิดขึ้นในช่วง 10 ปีที่ผ่านมาไม่มีอะไรแตกต่างไปจากเดิม เป็นเพียงกิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบใหม่แต่ยังคงอยู่ภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ย่อมหมายความว่า เรายังคงเผชิญปัญหาเดิมเพียงแต่เป็นปัญหาที่มีขนาดใหญ่ขึ้นและในอัตราที่เร็วขึ้น ขณะที่ความสามารถในการแก้ปัญหาของเรายังอยู่ที่เดิม

ดังนั้น กระบวนการเกิดวิสัยทัศน์ต้องผ่าน 3 สิ่ง คือ

1. ข้อมูล (Data)
2. ข้อมูล (Information) และ
3. ความรู้ (Knowledge)

เพื่อนำไปสู่ปัญญา (Wisdom) แล้วจึงมีวิสัยทัศน์ (Vision) ทั้งหมดนี้ทำให้เรามีความสามารถในการคาดเดาสถานการณ์ และพร้อมเปิดรับโอกาสที่จะมาหรือเตรียมตัวรับมือกับปัญหาที่จะเกิดขึ้นได้

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าเราจะเคยได้ยินเกี่ยวกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบใหม่ แต่เรายังคงอยู่ภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบเดิม นั่นคือทุนนิยม ซึ่งทุนนิยมไม่มีความเป็นธรรมเช่นเดียวกับที่เรากำลังเผชิญปัญหาต่าง ๆ ที่ค่อย ๆ ขยายตัวมากขึ้น ท่ามกลางการผูกขาดทั้งด้านการแข่งขันและการผูกขาดแบบใหม่ซึ่งมีความแยบยลมากยิ่งขึ้น โดยเชื่อมโยงกับสถานการณ์โควิด-19 ที่เป็นตัวเร่งปฏิกิริยาให้เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจใหม่ ๆ ที่มีเทคโนโลยีเข้ามาเป็นเครื่องมือเพิ่มมากขึ้น

มีคนเคยกล่าวว่าโดยระบบทุนนิยมไทยเป็นระบบทุนนิยมแบบช่วงชั้น และวิเคราะห์ว่าสถานการณ์โควิด-19 แสดงให้เห็นว่าทุนใหญ่ที่มีความสามารถในการผูกขาดมิได้กระเทือนและยังมีความมั่นคงอยู่

ขณะที่กลุ่มทุนขนาดเล็กหรือในระดับผู้บริโภคแล้วแต่ได้รับผลกระทบอย่างสาหัส และการเป็น “ลองโควิด” (Long COVID) อาจไม่ได้หมายถึงอาการของโรคที่เป็นผลพวงจากการติดเชื้อโควิด-19 เท่านั้น แต่หมายรวมถึงผลกระทบระยะยาวในมิติอื่น ๆ จากสถานการณ์โควิด-19 ด้วย ดังนั้น การมีกิจกรรมเศรษฐกิจแบบใหม่ในระบบเศรษฐกิจแบบเดิม จำเป็นที่จะต้องมียุปัญญา (Wisdom) ในการนำจินตนาการ (Imagination) ไปสู่วิสัยทัศน์ (Vision)

ที่ผ่านมาคุณอรรรคณัฐได้ทำงานวิจัยหลายเรื่อง เช่น “แรงงานในเศรษฐกิจดิจิทัล” ซึ่งเป็นงานที่ฉายให้เห็นภาพรวมของสถานการณ์แรงงานภายใต้กิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบใหม่ โดยได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.)

รวมถึงงานวิจัย “อาเซียนในกระแสแห่งความพลิกผัน” โดยมีโครงการย่อยที่ทำได้คือ “เศรษฐกิจดิจิทัลและงานในอนาคต” ที่ศึกษาทั้งการเปลี่ยนผ่านสู่ดิจิทัลของภาคการค้าปลีก การเปลี่ยนผ่านสู่ดิจิทัลของภาคการเงินและสถาบันการเงิน การเปลี่ยนผ่านสู่ดิจิทัลของภาคการผลิต โดยเฉพาะการศึกษาสภาพการทำงานของแรงงานส่งอาหารบนแพลตฟอร์มออนไลน์

ทำให้ได้องค์ความรู้ชุดหนึ่งและนำมาสร้างเป็นจินตนาการที่อยากจะเห็นระบบเศรษฐกิจที่เป็นธรรมมากขึ้น จึงเกิดเป็นโครงการที่มีชื่อว่า “ตามสั่ง-ตามส่ง” ซึ่งนำผู้ขับจักรยานยนต์รับจ้างในแต่ละชุมชนมาเข้าร่วมแพลตฟอร์มเพื่อรับส่งอาหารและผู้โดยสารในบริเวณชุมชนนั้น ๆ เพื่อพยายามทดลองว่าเราจะสามารถสร้างระบบเศรษฐกิจที่มีความเป็นธรรมมากขึ้นได้หรือไม่

จากการทำงานวิจัยหลายเรื่องที่มีจุดเชื่อมโยงถึงเทคโนโลยีดิจิทัล โดยเฉพาะในมุมมองของแรงงานและคนทำงาน พบจุดร่วมกันอยู่ 3 ประการ คือ

1) สถานการณ์โควิด-19 เป็นตัวเร่งปฏิกิริยาให้เกิดการเปลี่ยนผ่านสู่เทคโนโลยีดิจิทัลอย่างรวดเร็ว จนส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมทั้งในเชิงภาพกว้างและลึก

2) เทคโนโลยีดิจิทัลเปลี่ยนวิธีการทำงานและความสัมพันธ์การจ้างงาน โดยมีลักษณะเป็นแรงงานนอกระบบที่ไม่มีสัญญาการจ้างงานแบบมาตรฐานมากขึ้น ส่งผลให้แรงงานไม่ได้รับสวัสดิการและความคุ้มครองทางสังคมอย่างเท่าเทียมกับแรงงานในระบบ

ปัญหาเช่นนี้อาจดำรงอยู่ในสังคมมาก่อนหน้านี้แล้ว เพียงแต่โควิด-19 และเทคโนโลยีดิจิทัลเป็นตัวเร่งปฏิกิริยาให้ปรากฏการณ์เหล่านี้กลายเป็นเรื่องธรรมดาในสังคม ทั้ง ๆ ที่ไม่ใช่เรื่องธรรมดา สภาพการจ้างงานแบบใหม่ส่งผลกระทบต่อแรงงานหลายประการ ทั้งรายได้ที่ไม่แน่นอนและอำนาจการต่อรองกับนายจ้างที่ลดลง

ทั้งหมดนี้เป็นปัญหาที่ยังคงดำเนินอยู่ โดยกระทบทั้งคนรุ่นใหม่ที่กำลังเข้าสู่ตลาดแรงงาน รวมถึงคนรุ่นเก่าที่อยู่ในตลาดแรงงานและกำลังถูกทำลายจากแรงงานที่ทำงานผ่านเครื่องมือดิจิทัลด้วย จนทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างคนอาชีพเดียวกัน

3) ทุนมีลักษณะขูดรีดแรงงานมากขึ้น ทุนสามารถแสวงหาประโยชน์จากข้อมูล นั่นคือข้อมูลของผู้บริโภคและแรงงาน เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการบิดเบือนกลไกตลาดและสร้างกำไรของทุนมากขึ้นไปอีก นำไปสู่สถานะการเป็นทุนนิยมสุดขั้วหรือทุนนิยมแบบผูกขาด

ขณะเดียวกัน ภาครัฐก็ไม่สามารถปรับเปลี่ยนนโยบายเพื่อรับมือกับสถานการณ์ได้อย่างเท่าทัน จนบ่อยครั้งกลายเป็นเครื่องมือของทุน โดยเฉพาะการพยายามกดค่าแรงขั้นต่ำไม่ให้สูงเกินไปจนกระทบต่อนายทุน

อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์เช่นนี้จะไม่ปรากฏในประเทศที่มีการรวมกลุ่มของแรงงานอย่างเข้มแข็ง เพราะขบวนการแรงงานสามารถต่อรองกับนายจ้างได้เอง ดังที่ปรากฏเป็นสถิติว่าองค์กรที่มีสหภาพแรงงานจะมีค่าตอบแทนสูงกว่าองค์กรที่ไม่มีสหภาพถึงร้อยละ 21.5

“ดังนั้น หากเราอยากให้แรงงานมีอำนาจในการต่อรอง ต้องหาวิธีให้พวกเขารวมตัวกันได้ และรัฐต้องมีความสามารถรับรองสิทธิในการต่อรอง

ซึ่งจะส่งผลให้ประเด็นเกี่ยวกับรายได้ที่เท่าเทียม (Income Equality)

ลดลงไปเอง แต่ที่ผ่านมารัฐไทยไม่มีความพยายามที่จะแก้ไข

อีกทั้งยังมักแสดงความเห็นอกเห็นใจนายจ้างมากกว่าลูกจ้างด้วย”

ในกรณีนี้มีอยู่ 2 ประเภท คือ รัฐเป็นหุ้นเชิดของทุน หรือผู้มีอำนาจรัฐเป็นกลุ่มทุนเสียเอง ด้วยเหตุนี้ กลไกการกำกับของรัฐจึงมักทำแบบลึกลับและก่อให้เกิดการแข่งขันที่ไม่เป็นธรรม เช่น กฎหมายกำหนดว่าหากนำเข้าสินค้าที่มีมูลค่าต่ำกว่า 1,500 บาทจะไม่ต้องเสียภาษีนำเข้า ทำให้ในปัจจุบันแพลตฟอร์มซื้อสินค้าออนไลน์กว่าร้อยละ 70 เป็นผู้ค้าที่อยู่ต่างประเทศ ส่งผลให้ผู้ประกอบการในประเทศไม่สามารถแข่งขันกับผู้ประกอบการต่างชาติที่เป็นทุนรายใหญ่ได้ จนเกิดเป็นความเหลื่อมล้ำภายใต้ระบบทุนนิยมแบบโลกาภิวัตน์ ซึ่งรัฐไทยที่ตามไม่ทันการเปลี่ยนแปลงย่อมไม่สามารถกำกับให้เกิดความเป็นธรรมในระบบเศรษฐกิจได้ ทั้งหมดนี้คือการประมวผลจากการทำงานวิจัยในช่วงที่ผ่านมา

โดยสรุป ภายใต้สถานการณ์โควิด-19 ประเทศไทยยังคงอยู่ภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบเดิม นั่นคือทุนนิยมแบบช่วงชั้นและผูกขาด ซึ่งหากเราต้องการสร้างความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจมากขึ้นจะต้องมีจินตนาการถึงระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ ต้องมองถึงความเป็นไปได้ในการสร้างระบบเศรษฐกิจที่มีความเป็นธรรมกว่าแบบเดิม

ทั้งหมดนี้ หลายหน่วยงานทั้งภาครัฐ ภาควิชาการและภาคประชาสังคมกำลังพยายามศึกษาและดำเนินการเกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจที่สร้างความเป็นธรรมมากขึ้น และเป็นเรื่องน่ายินดีที่เรามีนิสิตนักศึกษาซึ่งกำลังรวมกลุ่มเพื่อขับเคลื่อนประเด็นนี้ด้วย อันเป็นขุมพลังรุ่นใหม่ที่จะร่วมกันผลักดันให้ความเป็นธรรมทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นได้ในที่สุด

ดร.ศยามล เจริญรัตน์ นักวิจัยประจำสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นำเสนอในหัวข้อ “ระบบเศรษฐกิจของเกษตรกร ผู้จ้างงานตนเอง และผู้ประกอบการรายย่อย” โดยระบุว่า

กลุ่มคนทำงานที่มีส่วนในการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและขับเคลื่อนประเทศชาติส่วนใหญ่เป็นแรงงานนอกระบบ ซึ่งกำลังเผชิญปัญหาการได้รับความคุ้มครองและสวัสดิการเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น จนเกิดเป็นคำถามขึ้นว่า แรงงานนอกระบบได้รับการกล่าวถึงและให้ความสำคัญมาตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) จนมาถึงปัจจุบันแรงงานกลุ่มนี้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นหรือไม่

สาเหตุที่แรงงานกลุ่มนี้มีความสำคัญเพราะมีจำนวนมากและมีความหลากหลาย ตั้งแต่เกษตรกร หาบเร่แผงลอย พนักงานชั่วคราว (Part-time) ที่ไม่มีสัญญาจ้าง พนักงานรับส่งอาหารและผู้โดยสารบนแพลตฟอร์มออนไลน์ ผู้ผลิตเนื้อหาบนช่องทางออนไลน์ (Online Content Creator) รวมถึงผู้รับจ้างอิสระ (Freelancer) ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นแรงงานนอกระบบ และเชื่อว่าคนทำงานกลุ่มนี้จะเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ตามบริบทประเทศไทยและบริบทโลก โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ที่มีวิถีการทำงานในระบบแบบเดิม ๆ อาจจะไม่ตอบโจทย์ชีวิต

อย่างไรก็ตาม เรื่องนี้มีความสำคัญและเกี่ยวข้องกับโควิด-19 กล่าวคือ คนทำงานด้านหน้า (Frontline Workers) มีใช้บุคลากรทางการแพทย์เท่านั้น แต่รวมถึงกลุ่มคนอื่น ๆ เช่น คนขายข้าว และคนส่งของด้วย กลุ่มคนเหล่านี้หล่อเลี้ยงเศรษฐกิจและชีวิตของผู้คนมากมายในช่วงสถานการณ์โรคระบาด แต่พวกเขากลับไม่ได้รับการคุ้มครองอย่างเป็นธรรม เพียงเพราะเป็นแรงงานนอกระบบ

ภายใต้สถานการณ์ข้างต้น จินตนาการแบบใดที่จะสามารถสร้างความเป็นธรรมให้กับสังคมได้ ท่ามกลางผลกระทบจากโควิด-19 ที่ยังคงยืดเยื้อและยากจะจบสิ้น ที่ผ่านมากลุ่มที่เดือดร้อนมากที่สุดคือ กลุ่มคนที่อยู่ตรงกลางและด้านล่างของฐานพีระมิด โดยสถานการณ์โควิด-19 ยิ่งทำให้ความเดือดร้อนชัดเจนและขยายวงกว้างมากขึ้น แต่ภาครัฐก็ยังไม่สามารถออกแบบนโยบายเพื่อแก้ไขปัญหาได้อย่างตรงจุดและเป็นธรรม

ตัวอย่างเช่น ค่าจ้างที่เป็นธรรมควรเป็นค่าจ้างที่ค้ำจุนถึงปัจเจก ครอบครัว และค่าครองชีพที่แตกต่างกันในแต่ละจังหวัด มีใช้ค่าแรงขั้นต่ำ 300 บาทเท่ากันทุกคน การไม่มีกฎหมายบังคับให้นายจ้างทำสัญญาจ้างงานกับแรงงานนอกระบบอย่างเป็นทางการและเป็นธรรม รวมถึงการไม่สามารถเข้าถึงสินเชื่อนาคราชของรัฐได้ ทำให้แรงงานนอกระบบต้องไปกู้เงินนอกระบบเพื่อมาใช้ประทังชีวิตในช่วงโรคระบาด อันนำมาซึ่งปัญหาหนี้สินที่รุมเร้ามาจนถึงปัจจุบัน

กล่าวโดยสรุปแล้ว คนแต่ละกลุ่มในสังคมมีความเปราะบางไม่เท่ากัน เพราะมีทุน และจุดเริ่มต้นต่างกัน ดังนั้น หากมองความแตกต่างอย่างเข้าใจ สังคมจะสร้างจินตนาการบางอย่างร่วมกันเพื่อหาหนทางในการนำพาสังคมไปสู่ความเป็นธรรมได้

โดยจินตนาการเรื่องความเป็นธรรมทางสังคมต้องคำนึงถึงปัจจัยสำคัญ 3 ส่วน คือ

1. การจัดสรรทรัพยากร (Distributive)
2. กระบวนการมีส่วนร่วม/ต่อรอง (Procedural) และ
3. การยอมรับความแตกต่างอย่างมีศักดิ์ศรี (Recognition)

ในช่วงสุดท้าย ผู้ร่วมเสวนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเพิ่มเติม โดย **คุณพริม มณีโชติ** ผู้รณรงค์แคมเปญเรียนฟรีมีเงินเดือน ล้างหนี้ กยศ.ร่วมแลกเปลี่ยนว่า

ความน่าสนใจของการเสวนาในวันนี้คือการชวนคิดถึงจินตนาการใหม่ ๆ ที่อาจจะเกิดขึ้นในสังคม เช่นเดียวกับแคมเปญเรียนฟรีมีเงินเดือน ล้างหนี้ กยศ.ซึ่งพยายามอย่างยิ่งที่จะชวนให้สังคมคิดถึงภาพใหม่ ๆ ที่ทุกคนมีโอกาสเริ่มต้นอย่างเท่าเทียมกัน ที่ผ่านมาระลอกหลัง รอคอย บาดเจ็บ และสูญหาย มาตลอดระยะเวลา 27 ปี แคมเปญนี้จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องเกิดขึ้น ณ ตอนนี เพื่อยืนยันในสิทธิการเรียนฟรี ไม่ใช่สิทธิการเป็นหนี้

จึงขอเรียนเชิญให้ทุกท่านร่วมลงชื่อแก้ไข พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และ พ.ร.บ.กองทุนเงินให้กู้ยืมเพื่อการศึกษา พ.ศ. 2560 รวมถึงขอให้ร่วมกันจับตาท่าทีของ พรรคการเมืองที่มีตอนนโยบายดังกล่าวด้วย เพื่อร่วมกันผลักดันให้เกิดขึ้นจริง

คุณอรุณรัฐ วันทนะสมบัติ จากสถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมแลกเปลี่ยนว่า การใช้เวลามานั่งถกเถียงกันว่าแรงงานกลุ่มต่าง ๆ โดยเฉพาะงานที่เป็นกิจกรรมทาง เศรษฐกิจแบบใหม่ ควรจัดอยู่ในประเภทแรงงานในระบบหรือนอกระบบ อาจมีประโยชน์น้อยกว่า การที่เราจะขับเคลื่อนให้แรงงาน ทั้งในและนอกระบบได้รับความคุ้มครองและมีหลักประกันทางสังคม อย่างเท่าเทียมกัน เพราะเมื่อมีการนำเรื่องการจัดประเภทมาพูดคุยและตัดสินใจ นายจ้างก็ยังสามารถ ปรับสภาพการทำงานให้แรงงานเหล่านี้หลุดออกจากการเป็นแรงงานในระบบได้อยู่ดี

ดังนั้น สังคมต้องมองให้ทะลุจากข้อถกเถียงเรื่องในระบบหรือนอกระบบ ไปสู่หลัก ประกันทางสังคมที่ครอบคลุมแรงงานทุกกลุ่มอย่างทัดเทียมกัน มีหลักประกันทางสังคม ภาคบังคับที่แรงงานทุกคนจะได้รับโดยอัตโนมัติ และมีสวัสดิการทางเลือกอย่างหลากหลาย เพื่อให้แรงงานสามารถสมทบเพิ่มเติมได้ตามกำลังของตนเอง

ประเด็นดังกล่าวเริ่มเป็นที่พูดถึงมากขึ้นในสังคม แต่ยังไม่ถูกผลักดันให้กลายเป็นแคมเปญรณรงค์อย่างจริงจัง

ดร.ศยามล เจริญรัตน์ นักวิจัยประจำสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กล่าวขอบคุณสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.) ที่ให้ทุนสนับสนุนการวิจัยเรื่องแรงงานนอกระบบอย่างต่อเนื่อง และขอขอบคุณสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่เปิดพื้นที่แห่งการพูดคุยในวันนี้ เพราะการร่วมกันสร้างจินตนาการทางสังคมแบบใหม่ ๆ จะทำให้เรามีวิสัยทัศน์และก้าวต่อไปข้างหน้าได้อย่างยั่งยืน

เช่นเดียวกับ **ดร.พิชญา สุรพลชัย** นักวิจัยประจำสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ที่สนับสนุนโครงการวิจัยเรื่องความเป็นธรรมทางสุขภาพของนิสิตนักศึกษาในมหาวิทยาลัย และสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่จัดเวทีเสวนาแลกเปลี่ยนในวันนี้

โดยย้ำประเด็นสำคัญว่า **ก่อนที่สังคมจะก้าวไปสู่ความเป็นธรรมทางสุขภาพได้ เราต้องรวมทุกคนให้เข้ามาอยู่ในระบบเดียวกันเสียก่อน** และไม่ใช่ว่าแค่กลุ่มนิสิตนักศึกษาที่ต้องการความเป็นธรรมทางสุขภาพกายและจิตเท่านั้น แต่ยังมีคนอีกหลายกลุ่มในสังคม เช่นกลุ่มอาชีพศึกษา ซึ่งเป็นอีกหนึ่งกำลังสำคัญของประเทศที่ต้องได้รับความใส่ใจทางสุขภาพเช่นกัน

การให้ความใส่ใจและผสานความแตกต่างระหว่างคนแต่ละกลุ่มจะช่วยให้สังคมขับเคลื่อนไปข้างหน้าได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน

5

การนำเสนอ

เรื่อง “แรงงานนอกระบบกับโจทย์หลังโควิด-19”

และ

เสวนาสารานะ

เรื่อง “ความท้าทายใหม่และความคาดหวังของคนทำงาน”

การนำเสนอ

เรื่อง “แรงงานนอกระบบกับโจทย์หลังโควิด-19”

วิทยากร

คุณนาวิณ ธาราแสง ผู้อำนวยการสำนักงานนโยบายแรงงานนอกระบบ กระทรวงแรงงาน
ดร.บุญสม น้ำสมบูรณ์ เลขาธิการมูลนิธิเพื่อการพัฒนาแรงงานและอาชีพ

ดำเนินการเสวนาโดย

ดร.กึ่งกาญจน์ จงสุขไกล

นักวิจัยประจำสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คุณนาวิณ ธาราแสง ผู้อำนวยการสำนักงานนโยบายแรงงานนอกระบบ กระทรวงแรงงาน นำเสนอประเด็นด้านกฎหมายและนโยบายเกี่ยวกับแรงงานนอกระบบว่า

ข้อมูลจากสำนักงานสถิติแห่งชาติในปี พ.ศ. 2564 พบว่าประเทศไทยมีประชากร 66.17 ล้านคน เป็นผู้ที่มีงานทำ 37.7 ล้านคน โดยแบ่งเป็นแรงงานในระบบ 18.1 ล้านคน (ร้อยละ 48) และแรงงานนอกระบบ 19.6 ล้านคน (ร้อยละ 52) จึงสะท้อนได้ว่าคนไทยที่มีงานทำเกินกึ่งหนึ่งเป็นแรงงานนอกระบบ เช่น แรงงานรับจ้างรายวัน ซึ่งเป็นผู้ที่จะไม่ได้รับความคุ้มครองและไม่มีหลักประกันทางสังคมจากการทำงาน

นอกจากนั้นยังพบว่าจากแรงงานนอกระบบจำนวน 19.6 ล้านคน มี 6.2 ล้านคนที่กำลังประสบปัญหาในด้านต่าง ๆ ทั้งปัญหาจากการทำงาน เช่น ได้รับค่าตอบแทนไม่สมเหตุสมผล ทำงานหนัก งานขาดความต่อเนื่อง ปัญหาจากสภาพแวดล้อม เช่น อิริยาบถในการทำงานไม่เหมาะสม ทำให้ปวดเมื่อยล้า เผลียดกับฝุ่น-ควัน-กลิ่น มีแสงสว่างในการทำงานไม่เพียงพอ และปัญหาความไม่ปลอดภัย เช่น อันตรายจากสารเคมี เครื่องมือ เครื่องจักร และการได้รับอันตรายต่อตาและหู

จากปัญหาข้างต้น ปัจจุบันภาครัฐมีกลไกการจัดการกับปัญหาแรงงานนอกระบบใน 3 ระดับ ได้แก่

1) **กลไกระดับนโยบาย** มีการจัดตั้ง “คณะกรรมการบริหารจัดการแรงงานนอกระบบแห่งชาติ (คนช.)” เพื่อออกแบบนโยบายสำหรับแรงงานนอกระบบในภาพรวมระดับชาติ โดยมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน และมีปลัดกระทรวงแรงงานและผู้แทนจากภาคส่วนที่เกี่ยวข้องเป็นกรรมการ

2) กลไกระดับอำนาจการ มีการจัดตั้ง “คณะอนุกรรมการประสานแผนยุทธศาสตร์ การบริหารจัดการแรงงานนอกระบบ” ขึ้นมาภายใต้คณะกรรมการ คนช. เพื่อนำแผนนโยบาย ไปประสานกับหน่วยงานต่าง ๆ อย่างบูรณาการ

3) กลไกระดับปฏิบัติการ มีการจัดตั้งคณะอนุกรรมการบริหารจัดการแรงงานนอกระบบในระดับจังหวัดทั้ง 76 จังหวัด เพื่อนำแผนนโยบายและยุทธศาสตร์ไปปฏิบัติจริง โดยสาเหตุที่ต้องมีคณะกรรมการหลายชุดและหลายระดับเช่นนี้ เพราะผู้ประกอบการอาชีพแรงงานนอกระบบมีหลากหลายมาก จึงมีความเกี่ยวข้องกับหน่วยงานรัฐหลายแขนง เช่น อาชีพขับรถจักรยานยนต์รับจ้างเกี่ยวข้องกับกระทรวงคมนาคม อาชีพหาบเร่แผงลอยเกี่ยวข้องกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จึงจำเป็นต้องอาศัยการประสานความร่วมมือกับหลายหน่วยงานให้เกิดการช่วยเหลือและแก้ไขปัญหาได้อย่างครอบคลุม

ในการประชุมคณะกรรมการ คนช. ครั้งล่าสุดเมื่อวันที่ 29 สิงหาคม 2565 ได้มีการอนุมัติ “แผนปฏิบัติการด้านการบริหารจัดการแรงงานนอกระบบ พ.ศ. 2566-2570” ซึ่งเกิดจากการระดมสมองร่วมกันระหว่างภาครัฐ นักวิชาการ ตัวแทนจากผู้ประกอบการอาชีพแรงงานนอกระบบสาขาต่าง ๆ และภาคส่วนที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ จนสรุปออกมาเป็นแผนปฏิบัติการ 6 แนวทางที่ภาครัฐจะมุ่งดำเนินงานเพื่อให้แรงงานนอกระบบมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ได้แก่

- 1) การพัฒนาทักษะฝีมือแรงงาน ส่งเสริมการศึกษาให้สอดคล้องกับสถานการณ์แรงงาน และการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี โดยเฉพาะเทคโนโลยีออนไลน์และดิจิทัล
- 2) การส่งเสริมการทำงาน สร้างโอกาสในการมีงานทำที่ดีและมั่นคง
- 3) การส่งเสริมความคุ้มครองและความปลอดภัยในการทำงาน ซึ่งเป็นประเด็นที่แรงงานนอกระบบมักถูกละเลยเสมอมา ต่างจากแรงงานในระบบที่มีกฎหมายคุ้มครองความปลอดภัยในการทำงานหลายฉบับ
- 4) การสร้างหลักประกันทางสังคมและหลักประกันสุขภาพให้ครอบคลุม
- 5) การพัฒนาระบบเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารเพื่อบริหารจัดการแรงงานนอกระบบ เช่น การรวบรวมข้อมูลแรงงานนอกระบบทุกสาขาอาชีพมาสร้างเป็นฐานข้อมูลเพื่ออำนวยความสะดวกแก่ภาครัฐออกแบบมาตรการช่วยเหลือได้อย่างเหมาะสมและทันสถานการณ์
- 6) การส่งเสริมความร่วมมือด้านการบริหารจัดการแรงงานนอกระบบทุกระดับ เช่น การสร้างเครือข่ายกับแรงงานนอกระบบทุกสาขาอาชีพ เพื่อให้เกิดการประสานงานและดูแลทุกสาขาอาชีพได้อย่างทั่วถึง

นอกจากนั้น เทคโนโลยีการสื่อสารที่พัฒนามากขึ้นได้ส่งผลให้สถานะของแรงงานนอกระบบมีความสลับซับซ้อนเพิ่มขึ้นตามไปด้วย จนเกิดเป็นกลุ่มคนทำงานในหมวดหมู่ใหม่ที่เรียกว่า “คนทำงานแพลตฟอร์ม” หรือแรงงานที่ทำงานให้กับบริษัทแพลตฟอร์มออนไลน์ เช่น แพลตฟอร์มบริการส่งอาหาร แพลตฟอร์มบริการส่งพัสดุ โดยมาตรการล็อกดาวน์ปิดเมืองในช่วงสถานการณ์โควิด-19 ได้กระตุ้นให้แพลตฟอร์มดังกล่าวเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วในหลายประเทศทั่วโลก จนมีผู้คนหันไปประกอบอาชีพนี้เป็นจำนวนมาก

ซึ่งด้านหนึ่งถือว่าได้ช่วยบรรเทาความเดือดร้อนจากสภาวะตกงานและเศรษฐกิจที่ซบเซาในช่วงโควิด-19 ไปได้ระดับหนึ่ง แต่เมื่อสถานการณ์โรคระบาดเริ่มคลี่คลายจนความต้องการบริการส่งอาหารและพัสดุลดลง สัดส่วนรายได้ที่บริษัทแพลตฟอร์มออนไลน์แบ่งให้กับคนทำงานแพลตฟอร์มก็ลดน้อยลงตามไปด้วย จนเริ่มเกิดความเดือดร้อนขึ้น

ปัญหาความเดือดร้อนของคนทำงานแพลตฟอร์มข้างต้น ทางกระทรวงแรงงานไม่ได้นิ่งนอนใจ โดยได้ร่วมมือกับทีมนักวิจัยจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเพื่อศึกษาเปรียบเทียบสถานะคนทำงานแพลตฟอร์มใน 6 ประเทศ ได้แก่ สหรัฐอเมริกา สหราชอาณาจักร ออสเตรเลีย อินเดีย สิงคโปร์ และมาเลเซีย

ผลการศึกษาพบว่าทุกประเทศตีความและจัดประเภทคนทำงานแพลตฟอร์มให้อยู่ในสถานะแรงงานอิสระหรือแรงงานนอกระบบเช่นเดียวกันทั้งหมด จึงประสบปัญหาใกล้เคียงกัน เพราะกฎหมายแรงงานไม่ได้ครอบคลุมและคุ้มครองถึงกลุ่มคนเหล่านี้

ขณะที่กลุ่มคนทำงานแพลตฟอร์มทุกประเทศพยายามต่อสู้และยืนยันว่าตนเป็น “ลูกจ้าง” ของบริษัทแพลตฟอร์ม จึงมีสถานะเป็นแรงงานในระบบและต้องได้รับความคุ้มครองตามกฎหมาย อย่างไรก็ตาม การต่อสู้ของกลุ่มคนทำงานแพลตฟอร์มในหลายประเทศต้องใช้วิธีพิสูจน์ในชั้นศาลเป็นรายกรณีว่าตนเข้าข่ายเป็นลูกจ้างในระบบแรงงานหรือไม่ โดยยังไม่มีกรอบนโยบายเพื่อแก้ไขปัญหาและพิทักษ์สิทธิแรงงานทุกคนอย่างครอบคลุม

“การศึกษาวิจัยข้างต้นนำมาสู่ข้อเสนอเชิงนโยบาย 8 ข้อ เพื่อสวัสดิการและความคุ้มครองที่ดีขึ้นของคนทำงานแพลตฟอร์ม

โดยแบ่งออกเป็น 3 หมวดหมู่ 3 Fair คือ

Fair Work
Fair Reward
และ **Fair Competition”**

(1) Fair Work ประกอบไปด้วย

1.1 การทำสัญญาจ้างงานที่เป็นธรรม (Fair Agreement) โดยเฉพาะเรื่องการเปลี่ยนแปลงสัญญาค่าตอบแทนที่ต้องมีการแจ้งล่วงหน้าและไม่เปลี่ยนแปลงบ่อยจนเกินไป

1.2 การกำหนดเกณฑ์มาตรฐานของงานที่เป็นธรรม (Fair Work Standard) เช่น การกำหนดสัดส่วนชั่วโมงการทำงานกับค่าตอบแทนที่จะได้รับอย่างเหมาะสม

และ 1.3 การส่งเสริมการให้ความรู้ทางการทำงานและการเงิน (Operational and Financial Literacy) เช่น การกำหนดให้ผู้จ้างงานออกแบบคู่มือเงื่อนไขการทำงานและค่าตอบแทนที่เข้าใจง่าย และต้องชี้แจงให้คนทำงานเข้าใจอย่างถ่องแท้ก่อนลงนามสัญญา

(2) Fair Reward ประกอบไปด้วย

2.1 การจัดตั้งกองทุนสวัสดิการคนทำงานแพลตฟอร์ม (Welfare Fund) เพื่อสร้างหลักประกันพื้นฐานในการดำรงชีวิต โดยเกิดจากการสหบทุนร่วมกันระหว่างบริษัทแพลตฟอร์มคนทำงานแพลตฟอร์ม และภาครัฐตามสัดส่วนที่เหมาะสม

2.2 การกำหนดให้มีมาตรฐานค่าจ้างขั้นต่ำในรายชั่วโมง (Hourly Wage) เป็นทางเลือกเพิ่มเติมจากการกำหนดรายวัน เพื่อให้สามารถตอบสนองต่อรูปแบบการทำงานในอนาคตที่มีความยืดหยุ่นสูงได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

และ 2.3 มาตรการปกป้อง ค้ำครอง และดูแลคนทำงานแพลตฟอร์มหรือแรงงานนอกระบบประเภทอื่น (Protection Measure) โดยเฉพาะแรงงานที่อยู่ในกลุ่มของงานแห่งอนาคต

3) Fair Competition ประกอบไปด้วย

3.1 การส่งเสริมธรรมาภิบาลดิจิทัล (Digital Governance) ของผู้ประกอบการแพลตฟอร์มออนไลน์ เช่น ความโปร่งใสของข้อมูล โดยเฉพาะประเด็นความได้เปรียบเสียเปรียบในการทำงานระหว่างผู้ประกอบการแพลตฟอร์มและคนทำงานแพลตฟอร์ม

3.2 การส่งเสริมให้ผู้ประกอบการรายใหม่มีโอกาสเข้ามาแข่งขันในตลาดแพลตฟอร์มอย่างเป็นธรรม (Market Entry) และป้องกันไม่ให้เกิดการทุ่มตลาดจากผู้ประกอบการบางรายจนนำไปสู่การผูกขาดหรือการกระจุกตัวของตลาดในระยะยาว โดยที่มิวิสัยมองว่าข้อเสนอเชิงนโยบายทั้ง 3 หมวดมุ่งจะนำมาสู่สวัสดิการและความคุ้มครองคนทำงานแพลตฟอร์มในฐานะแรงงานนอกระบบได้ดียิ่งขึ้น โดยไม่ต้องไปต่อสู้ในชั้นศาลเพื่อพิสูจน์สิทธิแรงงานเป็นรายบุคคล

จากข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อคุ้มครองคนทำงานแพลตฟอร์มข้างต้น ผวนกับการรับฟังความคิดเห็นแรงงานนอกระบบหลากหลายสาขาอาชีพ นำมาสู่การเสนอ “ร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิตและคุ้มครองแรงงานนอกระบบ พ.ศ...” โดยกระทรวงแรงงาน ซึ่งสามารถสรุปสาระสำคัญของร่างฯ ได้เป็น “มาตรการ 6ก” ได้แก่

1) กำหนดนิยามของแรงงานนอกระบบว่าหมายถึง คนทำงานสัญชาติไทยอายุ 15 ปีขึ้นไป ซึ่งไม่ได้เป็นลูกจ้างตามกฎหมายว่าด้วยการคุ้มครองแรงงาน หรือเป็นผู้ประกันตนตามมาตรา 33 แห่ง พ.ร.บ.ประกันสังคม ซึ่งจะทำให้แรงงานนอกระบบทุกกลุ่มอยู่ในข่ายความคุ้มครองตามร่าง พ.ร.บ.ฉบับนี้

2) กำหนดมาตรการส่งเสริมการมีงานทำ พัฒนาทักษะฝีมือ สร้างหลักประกันทางสังคม รวมถึงสภาพการทำงาน ค่าตอบแทน สิทธิประโยชน์ และรูปแบบสัญญา ซึ่งจะทำให้แรงงานนอกระบบได้รับการส่งเสริม คุ้มครอง และพัฒนาให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

3) การรวมตัว โดยระบุให้แรงงานนอกระบบมีสิทธิขึ้นทะเบียนตามกฎหมายเพื่อรับความช่วยเหลือจากภาครัฐ รวมถึงมีสิทธิรวมกลุ่มตามลักษณะของอาชีพและจัดตั้งเป็นองค์กรแรงงานนอกระบบอย่างเป็นทางการตามกฎหมาย ซึ่งจะทำให้มีอำนาจในการต่อรองกับผู้จ้างทำงานเพิ่มมากขึ้น

4) กลไกขับเคลื่อนให้มีการจัดตั้งคณะกรรมการระดับชาติและคณะกรรมการระดับจังหวัด ซึ่งเป็นกรรการรับรองคณะกรรมการบริหารจัดการแรงงานนอกระบบแห่งชาติ (คนช.) ที่ถูกจัดตั้งขึ้นตามมติคณะรัฐมนตรีให้มีอำนาจอย่างเป็นทางการตามร่าง พ.ร.บ.ฉบับนี้

5) กองทุนหมุนเวียน โดยกำหนดให้มีการจัดตั้งกองทุนส่งเสริมคุณภาพชีวิตและคุ้มครองแรงงานนอกระบบ เพื่อทำให้แรงงานนอกระบบมีเงินทุนในการประกอบอาชีพและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

6) การตรวจคุ้มครอง โดยกำหนดให้มีพนักงานตรวจแรงงานนอกระบบ มีช่องทางการยื่นคำร้อง การพิจารณาคำร้อง และกำหนดโทษแก่ผู้ฝ่าฝืนที่ชัดเจน เพื่อเข้าช่วยเหลือและแก้ไขปัญหาให้กับแรงงานนอกระบบได้อย่างมีประสิทธิภาพ

สุดท้ายนี้ จะเห็นว่าปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับกลุ่มแรงงานนอกระบบได้รับการเอาใจใส่จากกระทรวงแรงงานเสมอมา โดยกระทรวงฯ พยายามศึกษาวิเคราะห์ถึงปัญหาความเดือดร้อน และออกแบบมาตรการช่วยเหลือมาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งในอนาคตอันใกล้เมื่อร่าง พ.ร.บ.ส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิตและคุ้มครองแรงงานนอกระบบประกาศใช้เป็นกฎหมาย สวัสดิการและคุณภาพชีวิตของแรงงานนอกระบบทุกสาขาอาชีพจะได้รับความคุ้มครองอย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

ดร.บุญสม น้าสมบุรณ์ เลขาธิการมูลนิธิเพื่อการพัฒนาแรงงานและอาชีพ นำเสนอประเด็นด้านสิทธิ สวัสดิการ และการคุ้มครองแรงงานนอกระบบว่า ในช่วง 3 ปีที่โลกเผชิญกับสถานการณ์โควิด-19 แรงงานนอกระบบหลากหลายสาขาอาชีพต้องเผชิญกับความทุกข์ร้อนอย่างแสนสาหัส เพราะเป็นผู้ที่ไม่มีหลักประกันในการทำงาน สามารถตกงานหรือถูกเลิกจ้างได้ตลอดเวลา รวมถึงจะไม่ได้รับค่าชดเชย หากถูกเลิกจ้างและไม่มีเงินทดแทนในช่วงว่างงาน จนสูญเสียความมั่นคงทั้งในชีวิตและการงานไป แตกต่างจากแรงงานในระบบซึ่งได้รับการชดเชยและคุ้มครองตามกฎหมายแรงงาน จึงทำให้เห็นถึงความเสียเปรียบและไม่เท่าเทียมกันระหว่างแรงงานทั้ง 2 ประเภทได้อย่างชัดเจน

เช่น แม่บ้านทำความสะอาดซึ่งเป็นแรงงานนอกระบบสามารถตกงานได้ทันที หากนายจ้างกังวลถึงความเสี่ยงของการแพร่โรคระบาด โดยไม่ได้รับเงินชดเชยใด ๆ ต่างจากพนักงานบริษัทที่มีขั้นตอนการเลิกจ้างยากกว่า และหากถูกเลิกจ้างจริงก็มีเงินชดเชยและเงินทดแทนเป็นหลักประกันความมั่นคง ความเสียเปรียบดังกล่าวดำรงอยู่ในสังคมมานานแล้ว เพียงแต่โควิด-19 ได้ฉายให้เห็นภาพดังกล่าวอย่างชัดเจนขึ้น

เมื่อสำรวจถึงนิยามของ “แรงงานนอกระบบ” พบว่าแต่ละหน่วยงานให้ความหมายไว้แตกต่างกัน โดยสำนักงานสถิติแห่งชาตินิยามว่าหมายถึง ผู้มีงานทำที่ไม่ได้รับความคุ้มครองหรือไม่มีหลักประกันทางสังคมจากการทำงาน เป็นผู้ที่ทำงานส่วนตัวโดยจะมีลูกจ้างหรือไม่ก็ได้ รวมถึงลูกจ้างที่ไม่มีประกันสังคมหรือสวัสดิการพนักงานของรัฐ ซึ่งเป็นนิยามที่น่ากังวลว่าแรงงานนอกระบบที่สมัครเป็นผู้ประกันตนโดยสมัครใจตามมาตรา 40 ของ พ.ร.บ.ประกันสังคม จะไม่ได้รับการจัดให้อยู่ในประเภทแรงงานนอกระบบและถูกละเลยการให้ความช่วยเหลือหรือไม่

ส่วนองค์การแรงงานระหว่างประเทศ (International Labour Organization: ILO) นิยามว่าหมายถึง แรงงานที่อยู่ในการจ้างงานในภาคเศรษฐกิจที่ไม่เป็นทางการ (Informal Sector) ซึ่งจะครอบคลุมความหมายกว้างกว่า

อย่างไรก็ตาม หากร่างพ.ร.บ.ส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิตและคุ้มครองแรงงานนอกระบบประกาศใช้เป็นกฎหมายในอนาคต นิยามของแรงงานนอกระบบก็น่าจะมีความชัดเจนและเป็นที่ยอมรับตรงกันมากขึ้น

จากงานวิจัยของมูลนิธิเพื่อการพัฒนาแรงงานและอาชีพ พบว่า ปัจจุบันแรงงานนอกระบบมีสิทธิได้รับความคุ้มครองทางสังคมอยู่ 7 รูปแบบ ได้แก่

- 1) หลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า (บัตรทอง)
- 2) ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กและเงินอุดหนุนเด็กแรกเกิด ซึ่งยังคงมีปัญหาเรื่องเวลาทำการของศูนย์ฯ ที่มีกปิดก่อนเวลาเลิกงาน ทำให้แรงงานไม่สามารถไปรับเด็กกลับบ้านได้ทัน ส่วนการรับเงินอุดหนุนก็มีการกำหนดเกณฑ์ว่าต้องมีรายได้ไม่เกิน 100,000 บาทต่อปี
- 3) สวัสดิการประกันสังคมสำหรับแรงงานนอกระบบ (มาตรา 40 ของ พ.ร.บ.ประกันสังคม) แต่ก็เป็นสิทธิที่แรงงานนอกระบบต้องสมัครและสมทบทุนด้วยตนเองโดยสมัครใจ ต่างจากแรงงานในระบบซึ่งนายจ้างต้องร่วมสมทบทุนตามกฎหมาย (มาตรา 33 ของ พ.ร.บ.ประกันสังคม) อีกทั้งยังได้รับสิทธิประโยชน์มากกว่า
- 4) กองทุนเพื่อผู้รับงานไปทำที่บ้าน ซึ่งกำลังจะขยายและปรับเปลี่ยนเป็นกองทุนส่งเสริมคุณภาพชีวิตและคุ้มครองแรงงานนอกระบบ แต่ต้องระมัดระวังไม่ให้เงื่อนไขการเข้าใช้กองทุนยากเกินไปจนแรงงานนอกระบบเข้าถึงไม่ได้
- 5) กองทุนการออมแห่งชาติ (กอช.)
- 6) บัตรสวัสดิการแห่งรัฐ (บัตรคนจน) ซึ่งยังคงมีปัญหาเรื่องเกณฑ์การคัดเลือกผู้มีรายได้น้อยเข้าร่วมโครงการว่ามีความเที่ยงตรงและโปร่งใสมากน้อยเพียงใด
- 7) เบี้ยยังชีพผู้สูงอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยล่าสุดที่ ดร.บุญสม ทำร่วมกับ คุณวิชา โกมินทร์ จากสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และนักวิจัยจากต่างประเทศ โดยศึกษาเปรียบเทียบสิทธิคุ้มครองความเป็นมารดา (Maternity Protection) ของแรงงานในประเทศต่าง ๆ

ผลการศึกษาพบว่า แรงงานจะได้รับการคุ้มครองความเป็นมารดาอย่างสมบูรณ์ต้องได้รับสิทธิจากนายจ้าง 6 รูปแบบหลัก ได้แก่

- 1) สิทธิการลาคลอด โดยยังคงได้รับเงินเดือนทั้งผู้เป็นแม่และพ่อ
- 2) ค่าคลอดบุตรและสิทธิประโยชน์อื่น ๆ
- 3) การคุ้มครองด้านสุขภาพในที่ทำงาน ทั้งในช่วงตั้งครรภ์และช่วงให้นมบุตร
- 4) การคุ้มครองด้านการจ้างงาน โดยไม่มีการเลือกปฏิบัติหรือใช้โอกาสการตั้งครรภ์ในการเลิกจ้างแรงงาน
- 5) มีสถานที่ในการเลี้ยงเด็กและให้นมบุตร
- 6) มีบริการด้านอนามัยการเจริญพันธุ์

ขณะเดียวกัน ภาครัฐควรออกแบบนโยบายเพื่อคุ้มครองความเป็นมารดาของแรงงานด้วย เช่น มีหลักประกันความมั่นคงด้านรายได้ให้แรงงานสามารถดูแลทั้งตนเองและลูกได้ มีหลักประกันที่จะได้รับบริการที่มีคุณภาพสำหรับการคลอดและสุขภาพของเด็ก รวมถึงได้รับการสนับสนุนด้านคุณภาพในการจ้างงานและอาชีพ โดยเฉพาะการกำหนดลักษณะงานในแต่ละสาขาสำหรับแรงงานที่อยู่ระหว่างการตั้งครรภ์ เช่น แรงงานตั้งครรภ์ในภาคเกษตรห้ามทำงานระหว่างเวลาเที่ยงคืนถึง 6 โมงเช้า ห้ามทำงานกับเครื่องจักรที่มีแรงสั่นไหว และห้ามถือ/ลาก/ยกของหนักเกิน 15 กิโลกรัม เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม สิทธิต่าง ๆ ข้างต้นมักได้รับการพูดถึงและให้ความใส่ใจกับเฉพาะแรงงานในระบบ โดยละเลยสิทธิของแรงงานนอกระบบไป หรือหากได้รับก็จะเป็นสิทธิที่ด้อยกว่าแรงงานในระบบ ดังนั้นในการออกแบบนโยบายเพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตของแรงงานนอกระบบควรนำสิทธิคุ้มครองความเป็นมารดาข้างต้นมาร่วมพิจารณาด้วย เพื่อให้แรงงานทุกคนได้รับสิทธิอย่างเท่าเทียมกัน

จากตัวอย่างข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่า ปัจจุบันแรงงานในและนอกระบบยังคงได้รับสวัสดิการและความคุ้มครองที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน แม้ว่าที่ผ่านมาจะมีนักวิชาการและภาคส่วนที่เกี่ยวข้องพยายามเสนอแนะแนวทางแก้ไขปัญหามาอย่างต่อเนื่อง แต่กลับยังไม่ได้รับการนำไปปฏิบัติจริงเท่าที่ควร

ดังนั้น ดร.บุญสม เสนอว่าบันไดขั้นแรกที่ต้องเร่งผลักดันคือการให้สิทธิประกันสังคมกับแรงงานทุกคนอย่างถ้วนหน้ากัน โดยไม่แบ่งแยกว่าเป็นแรงงานในหรือนอกระบบ จากนั้นภาคสังคมจึงค่อย ๆ ร่วมกันผลักดันข้อเสนออื่น ๆ ไปทีละขั้น เพื่อสร้างความเสมอภาคและเป็นธรรมให้กับแรงงานนอกระบบได้ในที่สุด

ในช่วงท้ายเป็นการตอบคำถามและแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้เข้าร่วมฟังการนำเสนอ โดยคำถามแรกคือ เหตุใดคนที่ทำงานให้กับแพลตฟอร์มออนไลน์ เช่น ไรเดอร์รับส่งอาหารหรือพัสดุ จึงไม่ถูกจัดเป็นแรงงานในระบบ เพราะมีลักษณะการทำงานคล้ายคลึงกับการเป็นลูกจ้างของบริษัทแพลตฟอร์มออนไลน์อย่างมาก เหตุใดพวกเขาจึงเป็นเพียงแรงงานนอกระบบ

คุณนาวิน ธาราแสง ผู้อำนวยการสำนักงานนโยบายแรงงานนอกระบบ กระทรวงแรงงาน อธิบายว่า สาเหตุที่ยังคงจัดให้คนทำงานแพลตฟอร์มเป็นแรงงานนอกระบบ เพราะพระราชบัญญัติคุ้มครองแรงงาน พ.ศ. 2541 จะพิจารณาว่าทั้ง 2 ฝ่ายเป็นนายจ้างและลูกจ้างต่อกันหรือไม่จาก “นิติสัมพันธ์” กล่าวคือ มีการลงนามสัญญาว่าจ้างอย่างเป็นทางการ และมี

การกำหนดกฎเกณฑ์เงื่อนไขการทำงานอย่างละเอียด เช่น ต้องเข้าและออกงานเวลาใด ต้องทำงานสัปดาห์ละกี่วัน รวมถึงเงื่อนไขการขึ้นเงินเดือน เงื่อนไขการเลิกจ้าง และอื่น ๆ อีกมากมาย ซึ่งแตกต่างจากลักษณะงานของคนทำงานแพลตฟอร์มที่ถึงแม้จะมีการกำหนดเงื่อนไขบางอย่างจากบริษัทผู้ว่าจ้าง แต่ไม่ได้มีนิติสัมพันธ์อย่างละเอียดเทียบเท่ากับแรงงานในระบบ จึงไม่สามารถตีความคนทำงานแพลตฟอร์มให้เป็นแรงงานในระบบตามกฎหมายคุ้มครองแรงงานได้ กระทรวงแรงงานจึงทำได้เพียงการร่างกฎหมายใหม่เพื่อคุ้มครองแรงงานนอกระบบอย่างเป็นทางการมากขึ้น

คำถามที่ 2 คือ เห็นได้อย่างชัดเจนว่าในช่วงสถานการณ์โควิด-19 แรงงานนอกระบบหลากหลายสาขาอาชีพได้รับผลกระทบอย่างหนักจนสูญเสียความมั่นคงทั้งทางชีวิตและการทำงาน ด้วยเหตุนี้ วิทยากรทั้ง 2 ท่านเห็นว่ารัฐควรออกมาตรการพิเศษในลักษณะใดจึงจะสามารถช่วยเหลือแรงงานนอกระบบให้กลับมาฟื้นตัวและมีงานทำได้ โดยเฉพาะแรงงานนอกระบบเพศหญิง

ดร.บุญสม นั้สมบุรณ์ เลขาธิการมูลนิธิเพื่อการพัฒนาแรงงานและอาชีพ ร่วมแลกเปลี่ยนว่า แรงงานนอกระบบเผชิญความยากลำบากอย่างแสนสาหัสในช่วงโควิด-19 ทำให้อาชีพที่ไม่มั่นคงเป็นทุนเดิมอยู่แล้วยิ่งสั่นคลอนมากขึ้นไปอีก

ดังนั้นในช่วงสังคมหลังโควิด-19 รัฐจึงควรมีมาตรการบางอย่างเพื่อช่วยเหลือแรงงานนอกระบบให้สามารถฟื้นตัวได้ โดยจากการทำงานร่วมกับแรงงานนอกระบบ พวกเขาสะท้อนว่าไม่ต้องการรับความช่วยเหลือแบบสงเคราะห์หรือการแจกเงิน แต่ต้องการมาตรการช่วยเหลือให้กลับมามีงานทำหรือกลับมาฟื้นตัวได้ด้วยลำแข้งของตนเอง เช่น การจัดตั้งกองทุนกู้เงินที่มีเงื่อนไขไม่มากจนเกินไป ซึ่งรัฐควรรับมาคิดและออกแบบนโยบายการช่วยเหลือให้เหมาะสม

คุณนาวัน ธาราแสง ร่วมแลกเปลี่ยนว่า การล็อกดาวน์ปิดเมืองในช่วงโควิด-19 กระทบต่อวิถีการประกอบอาชีพของแรงงานนอกระบบเป็นอย่างมาก แต่ก็มีหลายสาขาอาชีพที่พัฒนาวิถีทางประกอบอาชีพแบบใหม่ ๆ ขึ้นมา เช่น เปิดหน้าร้านจริงไม่ได้ก็ปรับตัวไปค้าขายออนไลน์ ซึ่งกระทรวงแรงงานกำลังนำมาคิดร่วมกับภาคประชาสังคมว่าจะช่วยกันพัฒนาทักษะเหล่านี้ต่อไปอย่างไร

ที่ผ่านมามูลนิธิเพื่อการพัฒนาแรงงานและอาชีพได้จัดอบรมการตลาดดิจิทัลให้กับแรงงานนอกระบบอยู่เป็นระยะ ซึ่งควรพัฒนาต่อยอดโครงการในลักษณะนี้ให้ก้าวหน้าต่อไป รวมถึงออกแบบโครงการใหม่ ๆ เช่น การพัฒนาทักษะอาชีพเดิมให้เชี่ยวชาญจนสามารถแข่งขัน

ในตลาดได้ ก็น่าจะเป็นประโยชน์มากสำหรับแรงงานนอกระบบ

คำถามที่ 3 คือ การกลับมาเปิดเมืองและเปิดเศรษฐกิจอีกครั้งหลังสถานการณ์โควิด-19 คลายตัว หมอนวดแผนไทยซึ่งเป็นแรงงานนอกระบบกลายเป็นอาชีพที่กำลังขาดแคลนอย่างหนัก เพราะส่วนมากต้องเดินทางไปทำงานต่างประเทศทั้งแบบถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย เพื่อชดเชยหนี้นอกระบบที่กู้ยืมมาประทังชีวิตในช่วงการปิดเศรษฐกิจ

ด้วยเหตุนี้ **รัฐบาลจะมีมาตรการช่วยเหลือกลุ่มหมอนวดแผนไทยได้อย่างไรบ้าง และมีโอกาสบ้างหรือไม่ที่กลุ่มหมอนวดแผนไทยจะเข้าถึงแหล่งทุนธนาคารของรัฐเพื่อนำมาจ่ายหนี้นอกระบบ**

ดร.บุญสม น้าสมบุญ ร่วมแลกเปลี่ยนว่า จากการพูดคุยกับกลุ่มหมอนวดแผนไทย พวกเขาสะท้อนว่าในช่วงการปิดเมืองและปิดเศรษฐกิจได้รับผลกระทบอย่างหนักหน่วง เพราะตักงานแทบจะทันทีเมื่อรัฐบาลสั่งปิดร้านนวดแผนไทย โดยบางส่วนตัดสินใจไปทำงานต่างประเทศ บางส่วนตัดสินใจกลับบ้านที่ต่างจังหวัด ขณะที่บางส่วนตัดสินใจอยู่ต่อในเมืองหลวงท่ามกลางหนี้นอกระบบที่พอกพูนขึ้นเรื่อย ๆ

ดังนั้น รัฐบาลควรออกมาตรการเพื่อช่วยเหลือความทุกข์ร้อนเหล่านี้ โดยอาจตั้งเป็นกองทุนเพื่อช่วยชำระหนี้สินนอกระบบ แล้วจากนั้นจึงให้แรงงานทยอยผ่อนชำระกับธนาคารของรัฐแทน

คุณนาวิณ ธาราแสง ร่วมแลกเปลี่ยนว่า หนี้นอกระบบไม่ได้เป็นปัญหาเฉพาะกลุ่มหมอนวดแผนไทย แต่แรงงานนอกระบบหลายสาขาอาชีพน่าจะเผชิญกับปัญหาคล้ายคลึงกันในช่วงสถานการณ์โควิด-19 กระทรวงแรงงานจึงพยายามประสานกับหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องเพื่อช่วยบรรเทาความทุกข์ร้อน ซึ่งที่ผ่านมาได้มีมาตรการออกมาบ้างแล้ว เช่น ธนาคารแห่งประเทศไทย จัดตั้งโครงการคลินิกแก้หนี้ แต่ก็ยังคงเน้นการแก้ไขปัญหาหนี้ในระบบมากกว่า ส่วนธนาคารของรัฐ เช่น ธนาคารออมสิน และธนาคารกรุงไทย ได้ออกโครงการกู้ยืมเงินโดยไม่ต้องมีผู้ค้ำประกัน แต่ก็อาจจะมีเงื่อนไขบางอย่างที่ทำให้แรงงานนอกระบบเข้าไม่ถึง กระทรวงแรงงานจึงเข้าใจถึงความทุกข์ร้อนของแรงงานนอกระบบเป็นอย่างยิ่ง และจะพยายามประสานกับหน่วยงานต่าง ๆ อย่างถึงที่สุด

โดยในอนาคตอันใกล้เมื่อร่างพ.ร.บ.ส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิตและคุ้มครองแรงงานนอกระบบประกาศใช้เป็นกฎหมาย แรงงานนอกระบบอาชีพต่าง ๆ จะสามารถรวมตัวจัดตั้งเป็นองค์กรวิชาชีพได้อย่างเป็นทางการ และจะมีพลังและความน่าเชื่อถือไปต่อรองกับสถาบันการเงินเพื่อรับความช่วยเหลือต่าง ๆ ได้มากขึ้น

คำถามสุดท้ายคือ ในช่วงก่อนโควิด-19 ผู้ค้าหาบเร่แผงลอยซึ่งเปรียบเสมือนเป็นผู้อาวุ่น้ำให้กับคนกรุงเทพฯ ถูกจัดระเบียบและยกเลิกจุดขายไปกว่า 700 จุด เมื่อเผชิญกับโควิด-19 จึงยิ่งประสบความทุกข์ร้อนอย่างหนักหน่วงขึ้น อีกทั้งแหล่งทุนในระบบยังไม่ยอมปล่อยกู้ให้จนบางส่วนต้องไปกู้เงินนอกระบบเพื่อประทังชีวิต

ดังนั้น เราจะช่วยกันผลักดันให้กรุงเทพมหานครผ่อนผันจุดค้าขายบางจุดที่มีความพร้อมและไม่กีดขวางทางสัญจรได้อย่างไรบ้าง รวมถึงรัฐบาล โดยเฉพาะกระทรวงแรงงาน ควรมีมาตรการในลักษณะใดบ้างเพื่อช่วยเหลือกลุ่มผู้ค้าหาบเร่แผงลอย

คุณนาวิน ธาราแสง ร่วมแลกเปลี่ยนว่า ถึงแม้กระทรวงแรงงานจะได้เป็นผู้ถือกฎหมายในการบริหารจัดการพื้นที่ค้าขาย แต่ก็ยินดีอย่างเต็มที่ที่จะช่วยเหลือความทุกข์ร้อนของกลุ่มผู้ค้าหาบเร่แผงลอย โดยที่ผ่านมาได้เปิดรับฟังความคิดเห็นและเสนอแนะแนวทางไปยังกรุงเทพมหานครแล้ว แต่สันนิษฐานว่า ณ ขณะนั้นกำลังอยู่ระหว่างการเปลี่ยนผ่านผู้ว่าราชการฯ จึงยังไม่มี การเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจนในเชิงนโยบาย ซึ่งทางกระทรวงฯ จะติดตามความคืบหน้าต่อไปโดยไม่ทอดทิ้งกัน ในฐานะที่ผู้ค้าหาบเร่แผงลอยเป็นผู้อาวุ่น้ำของกรุงเทพฯ และเป็นหน้าเป็นตาให้การท่องเที่ยวไทย

เสวนาสารานะ

เรื่อง “ความท้าทายใหม่และความคาดหวังของคนทำงาน”

ผู้ร่วมเสวนา

คุณชพร กลักทองคำ อุปนายกสมาคมเครือข่ายแรงงานนอกระบบ (ประเทศไทย)
คุณปรีชา ไทยสงเคราะห์ ประธานสหพันธ์ผู้ค้าหาบเร่แผงลอยกรุงเทพมหานคร
คุณเฉลิม ชั่งทองมะดัน นายกสมาคมผู้ขับซึรถจักรยานยนต์รับจ้างแห่งประเทศไทย
คุณกัญญา ประสพสุข ประธานเครือข่ายลูกจ้างทำงานบ้านในประเทศไทย
คุณพิทักษ์ โยธา นายกสมาคมจรรยาเพื่ออนุรักษ์แพทย์แผนไทย

ดำเนินการเสวนาโดย

ดร.บวร ทรัพย์สิงห์

นักวิจัยประจำสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คุณชพร กลักทองคำ อุปนายกสมาคมเครือข่ายแรงงานนอกระบบ (ประเทศไทย) ในฐานะตัวแทนกลุ่มผู้รับงานไปทำที่บ้าน ร่วมแลกเปลี่ยนว่า ตนรู้สึกกังวลกับประโยค “บอกลาโควิด-19” มาโดยตลอด เพราะพี่น้องแรงงานนอกระบบยังคงติดโรคเพิ่มขึ้นทุกวัน ในขณะที่นโยบายของรัฐเพื่อช่วยเหลือเยียวยาแรงงานนอกระบบที่ติดโรครังก็ยังไม่มีความชัดเจน จนบางส่วนต้องปกปิดข้อมูลเพื่อจะได้ไม่สูญเสียงานและรายได้ไป แต่สถานการณ์ในปัจจุบันก็ยังถือว่าดีขึ้นกว่าในช่วง 2 ปีที่ผ่านมาที่ตนได้พบเห็นความทุกข์ยากของแรงงานนอกระบบอย่างแสนสาหัส บางส่วนยอมอดทนกินข้าวไม่ครบ 3 มื้อ บางส่วนอดทนไม่ไหวก็ขายอุปกรณ์ทำงานและเดินทางกลับบ้านที่ต่างจังหวัด โดยเครือข่ายแรงงานนอกระบบ (ประเทศไทย) พยายามช่วยเหลือซึ่งกันและกันอย่างสุดความสามารถ ทั้งเรื่องอาหารการกิน อุปกรณ์ป้องกันโรค การประสานหาเตียงรักษา และการแจกชุดตรวจ ATK

ส่วนการช่วยเหลือจากภาครัฐมีกเน้นเยียวยาประชาชนแบบทั่ว ๆ ไปโดยไม่มีมาตรการเฉพาะเจาะจงกับแรงงานนอกระบบในสาขาอาชีพต่าง ๆ จึงไม่เพียงพอที่จะทำให้แรงงานหลายคนรักษาชีพของตนไว้ได้ ซึ่งยังคงเป็นปัญหาเรื้อรังมาจนถึงปัจจุบัน ผนวกกับปัญหาใหม่คือต้นทุนการประกอบอาชีพที่เพิ่มสูงขึ้นจากค่าไฟ ค่าขนส่ง ค่าวัตถุดิบ และค่าอาหาร จึงเปรียบเสมือนเป็นคลื่นลูกใหม่ที่ซัดเข้ามาปะทะกับแรงงานนอกระบบที่ยังคงบาดเจ็บสาหัสจากวิกฤตโควิด-19 ปัจจุบันแรงงานส่วนใหญ่จึงทำงานแบบประคับประคองชีวิตให้พออยู่ได้โดยไม่มีควมมั่นคงมากนัก

สำหรับกลุ่มผู้รับงานไปทำที่บ้าน เช่น กลุ่มแรงงานเย็บผ้า ถึงแม้ในปัจจุบันงานและคำสั่งจ้างจะเริ่มกลับเข้ามาเป็นจำนวนมาก แต่แรงงานจำนวนหนึ่งกลับไปอยู่บ้านที่ต่างจังหวัดแล้ว และบางส่วนก็หมดต้นทุนที่จะประกอบอาชีพต่อเพราะหนี้สินที่พอกพูนในช่วงโควิด-19 และค่าครองชีพที่เพิ่มสูงขึ้น จึงต้องพึ่งพาแรงงานข้ามชาติบางส่วนเข้ามาช่วยทำงานแทน ขณะที่แรงงานไทยซึ่งยังคงจำเป็นต้องประคับประคองชีวิตและการงานให้อยู่รอดภายใต้ส่วนต่างกำไรต่อชิ้นงานที่ลดลง รวมถึงความเสี่ยงที่จะติดโรควิด-19 จนต้องหยุดงานและสูญเสียรายได้ก็ยังคงเป็นอุปสรรคอยู่อย่างต่อเนื่อง

เมื่อสอบถามถึงความต้องการและความคาดหวังของพี่น้องแรงงานนอกระบบภายใต้สถานการณ์ปัจจุบัน พบว่าส่วนใหญ่ต้องการหลุดออกจากวงจรความยากจน โดยสังคมต้องทำความเข้าใจว่าแรงงานไม่ได้จนเพราะขี้เกียจ แต่จนเพราะโครงสร้างและนโยบายของรัฐไม่เอื้อให้พวกเขาประกอบอาชีพไปได้อย่างมั่นคง

โดยเฉพาะในช่วงวิกฤตอย่างโควิด-19 รัฐพยายามบอกเสมอว่ามีนโยบายและแผนการช่วยเหลือกลุ่มแรงงานนอกระบบมากมาย แต่สุดท้ายมักกลายเป็นแผนการในกระดาษ ล่าช้าและความช่วยเหลือไม่เคยลงมาถึงกลุ่มแรงงานนอกระบบอย่างแท้จริง

เช่น ในช่วงแรก ๆ ของสถานการณ์โควิด-19 แรงงานนอกระบบยังคงต้องส่งเงินสมทบเข้ากองทุนประกันสังคมหรือกองทุนเพื่อผู้รับงานไปทำที่บ้านอย่างเต็มจำนวนและต่อเนื่อง มิฉะนั้นจะเสียสิทธิการรักษาพยาบาลและสิทธิอื่น ๆ ไป กว่าจะมีการแก้ไขกฎหมายให้ลดการส่งเงินสมทบก็ล่วงเลยมาจนถึงปลายปี 2564 แล้ว

ดังนั้นในช่วงสถานการณ์วิกฤต รัฐควรออกแบบนโยบายเพื่อช่วยเหลือแรงงานนอกระบบอย่างเข้าถึง ทันสมัย ทันเหตุการณ์ และไม่ล่าช้า ต้องรับฟังความคิดเห็นของแรงงานและประสานกับภาคส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อให้การออกแบบนโยบายสอดคล้องกับความต้องการและช่วยเหลือแรงงานได้จริง รวมถึงควรพิจารณาจัดตั้งกองทุนเฉพาะเพื่อช่วยเหลือแรงงานนอกระบบในสภาวะภัยพิบัติ

จึงคาดหวังว่าร่าง พ.ร.บ.ส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิตและคุ้มครองแรงงานนอกระบบที่จะออกมาบังคับใช้เป็นกฎหมายใหม่จะสามารถสร้างสวัสดิการและคุ้มครองแรงงานนอกระบบได้อย่างมีประสิทธิภาพและเป็นธรรมมากขึ้น โดยไม่ปล่อยให้เกิดเหตุการณ์เดิมซ้ำรอยอีก

คุณปรีชา ไทยสงเคราะห์ ประธานสหพันธ์ผู้ค้าหาบเร่แผงลอยกรุงเทพมหานคร ร่วม

แลกเปลี่ยนว่า โควิด-19 ในหลายระลอกกระทบต่อผู้ค้าหาบเร่แผงลอยในกรุงเทพฯ อย่างสาหัส เงินทุนที่ใช้ประดับประดาชีวิตและการทำงานก็เริ่มร่อยหรอลงไปเรื่อย ๆ จนบางส่วนล้มหายตายจากไป เหลือเพียงบางส่วนเท่านั้นที่ยังคงประดับประดาต่อไปอย่างยากลำบาก ขณะเดียวกันก็ได้พบเห็นถึงความบอบซ้ำของผู้คนในสังคมจากโควิด-19 เช่นกัน บางคนมีเงินเหลือแค่เพียงซื้อน้ำพอกลิ้งๆ เพื่อนำไปต้มบะหมี่กึ่งสำเร็จรูปให้ลูกกินเท่านั้น

ดังนั้น ภายใต้สถานการณ์เช่นนี้ กระทรวงแรงงานและหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องควรออกนโยบายสนับสนุนให้ผู้ค้าหาบเร่แผงลอยเข้าไปค้าขายในพื้นที่ที่มีความพร้อมและไม่กีดขวางทางสัญจรได้ โดยผ่อนผันจุดค้าขายบางจุดที่เคยถูกจัดระเบียบให้กลับคืนมาสู่ผู้ค้า เพื่อฟื้นฟูอาชีพการงานและเป็นอุ้งมืออุ้งเท้าให้กับคนเมือง นอกจากนี้ยังควรส่งเสริมการท่องเที่ยวแนวสตรีทฟู้ด (Street Food) อย่างทั่วถึงและเท่าเทียมกัน โดยไม่เน้นสนับสนุนเพียงจุดใดจุดหนึ่งเป็นพิเศษ เช่น เขาวราช รวมถึงควรช่วยส่งเสริมทักษะด้านเทคโนโลยีให้กับผู้ค้าหาบเร่แผงลอยด้วย เช่น การเข้าร่วมและใช้งานแอปพลิเคชันส่งอาหาร

คุณเฉลิม ชั่งทองมะดัน นายกษมาคมผู้ขับซิ่งรถจักรยานยนต์รับจ้างแห่งประเทศไทย ร่วมแลกเปลี่ยนว่า ในช่วงสถานการณ์โควิด-19 ที่ยืดเยื้อมาจนถึงปัจจุบัน กลุ่มผู้ขับซิ่งรถจักรยานยนต์รับจ้างหรือวินมอเตอร์ไซค์ได้รับผลกระทบหลายด้าน

ทั้งรายได้ที่ลดลงจากมาตรการล็อกดาวน์ปิดเมือง ราคาน้ำมันและค่าครองชีพที่สูงขึ้น รวมถึงความขัดแย้งและการแย่งลูกค้ากับผู้ขับซิ่งรถจักรยานยนต์รับจ้างบนแพลตฟอร์มออนไลน์ จึงเกิดความเดือดร้อนมาอย่างต่อเนื่อง บางส่วนสู้ไม่ไหวก็ต้องเลิกประกอบอาชีพและกลับต่างจังหวัด ซึ่งต้องขอขอบคุณสมาคมเครือข่ายแรงงานนอกระบบ (ประเทศไทย) และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่ให้ความช่วยเหลือทั้งด้านองค์ความรู้ อุปกรณ์ป้องกันโรค และการเยียวยาด้านเงินทุนมาโดยตลอด ทำให้บางส่วนสามารถประดับประดาและผ่านพ้นวิกฤตมาได้

แต่ในด้านหน่วยงานรัฐกลับยังไม่เห็นความช่วยเหลืออย่างเป็นรูปธรรม โดยคณะกรรมการที่รัฐตั้งขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาของกลุ่มผู้ขับซิ่งรถจักรยานยนต์รับจ้างประกอบไปด้วยตัวแทนจาก 4 หน่วยงานหลัก คือ กรมการขนส่งทางบก ตำรวจ ทักษิณจากกรุงเทพมหานคร และทหารจากหน่วยงานความมั่นคง โดยไม่มีตัวแทนจากกระทรวงแรงงานที่จะช่วยให้ความคุ้มครองด้านสิทธิและสวัสดิการของแรงงานนอกระบบเข้าร่วมเลย ดังนั้น นอกจากจะต้องต่อสู้กับโรคระบาดและค่าครองชีพที่สูงขึ้นแล้ว กลุ่มผู้ขับซิ่งรถจักรยานยนต์รับจ้างยังต้องต่อสู้กับความไม่เอาใจใส่ของภาครัฐในการส่งเสริมและยกระดับคุณภาพชีวิตของแรงงานให้ดีขึ้นด้วย

นอกจากนั้น ปัจจุบันยังมีความพยายามแก้ไขกฎกระทรวงเพื่อให้บริษัทแพลตฟอร์มออนไลน์สามารถให้บริการรถจักรยานยนต์รับจ้างแบบร่วมเดินทาง (Ride Sharing) ได้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย ซึ่งยิ่งเป็นการซ้ำเติมอาชีพผู้ขับขี่รถจักรยานยนต์รับจ้างที่ถูกต้องตามกฎหมายของกรมการขนส่งทางบกให้ทุกข์ร้อนสาหัสขึ้นไปอีก และแทนที่หน่วยงานรัฐจะออกนโยบายเพื่อกำกับดูแลแพลตฟอร์มออนไลน์และยกระดับอาชีพผู้ขับขี่รถจักรยานยนต์รับจ้างให้มีคุณภาพดียิ่งขึ้น แต่กลับเสนอวิธีการแก้ไขปัญหาที่ปลายเหตุ เช่น สนับสนุนให้ผู้ขับขี่ฯ ไปสมัครเข้าร่วมกับบริษัทแพลตฟอร์มออนไลน์ ซึ่งสุ่มเสี่ยงต่อการก่อปัญหาใหม่ ๆ หลายด้าน

ตั้งที่ผู้ขับขี่ฯ หลายคนสะท้อนว่า บริษัทแพลตฟอร์มออนไลน์ปล่อยเงินกู้ให้กับผู้ขับขี่ฯ แลกกับข้อผูกมัดในการวิ่งเที่ยวรถให้ถึงเป้าหมายที่ตั้งไว้ จนท้ายที่สุดกลายเป็นการวิ่งรถใช้หนี้ให้กับบริษัทมากกว่าการหาเงินไปเลี้ยงชีพและครอบครัว ซึ่งภาครัฐยังไม่ได้ลงมากำกับดูแลในประเด็นนี้แต่อย่างใด จึงสะท้อนถึงความไม่เอาใจใส่แรงงานนอกระบบอย่างชัดเจน

อย่างไรก็ตาม คุณเฉลิมยืนยันว่าตนไม่ได้ปฏิเสธแพลตฟอร์มออนไลน์ แต่รัฐต้องออกแบบนโยบายให้สอดคล้องกับกฎหมายที่มีอยู่ กำกับดูแลอย่างเหมาะสม และให้ความเป็นธรรมกับผู้ประกอบอาชีพรถจักรยานยนต์รับจ้างที่จดทะเบียนอย่างถูกต้องในระบบเดิมด้วย จึงหวังว่าภาคประชาสังคมและภาควิชาการจะช่วยกันศึกษาและเผยแพร่องค์ความรู้เพื่อสร้างความเป็นธรรมให้กับกลุ่มผู้ขับขี่รถจักรยานยนต์รับจ้างและแรงงานนอกระบบกลุ่มอื่น ๆ อย่างต่อเนื่องต่อไป

คุณกัญญาภา ประสพสุข ประธานเครือข่ายลูกจ้างทำงานบ้านในประเทศไทย ร่วมแลกเปลี่ยนว่า ในช่วงสถานการณ์โควิด-19 กลุ่มลูกจ้างทำงานบ้านได้รับผลกระทบคล้ายคลึงกับแรงงานนอกระบบกลุ่มอื่น ๆ แต่อาจมีบางประเด็นที่เฉพาะเจาะจง

เช่น ได้รับแรงกดดันจากนายจ้างมากขึ้น เพราะนายจ้างทำงานอยู่ที่บ้านในช่วงล็อกดาวน์และสามารถสอดส่องการทำงานบ้านได้ตลอดเวลา นายจ้างกลัวว่าแรงงานจะนำเชื้อโรคมาแพร่ในบ้าน จึงบังคับให้ต้องตรวจโรคด้วยชุดตรวจ ATK ก่อนเข้าทำงานซึ่งเป็นการเพิ่มค่าใช้จ่ายในการประกอบอาชีพ

การถูกลดจำนวนวันจ้างและชั่วโมงการทำงานจนมีรายได้ลดลง รวมถึงการถูกเลิกจ้างโดยไม่มีการแจ้งเตือนล่วงหน้าและไม่ได้รับเงินชดเชยใด ๆ ทำให้ลูกจ้างทำงานบ้านเดือดร้อนอย่างแสนสาหัส บางส่วนต้องไปประกอบอาชีพเสริม

เช่น ขายสลากกินแบ่งรัฐบาล บางส่วนรายได้ลดลงมากจนแทบจะไม่มีเงินพอซื้อข้าวกิน

และบางส่วนก็หมดต้นทุนในการประกอบอาชีพจนต้องกลับบ้านที่ต่างจังหวัด ดังนั้น โควิด-19 จึงสะท้อนภาพความเหลื่อมล้ำและไม่เท่าเทียมกันในสังคมอย่างชัดเจน

ด้วยความทุกข์ร้อนข้างต้น เครือข่ายลูกจ้างทำงานบ้านในประเทศไทยจึงร้องขอให้หน่วยงานรัฐช่วยเหลือ 4 ข้อ ได้แก่

- 1) ขอให้ลูกจ้างทำงานบ้านเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสิทธิประกันสังคมมาตรา 33 ซึ่งจะทำให้ได้รับสิทธิเช่นเดียวกับแรงงานในระบบทุกประการ
- 2) ขอให้มีการขึ้นทะเบียนแรงงานลูกจ้างทำงานบ้านอย่างถูกต้องตามกฎหมาย
- 3) ขอให้กระทรวงแรงงานแก้ไขกฎกระทรวงฉบับที่ 14 เพื่อคุ้มครองลูกจ้างทำงานบ้านด้วยมาตรฐานเดียวกันกับแรงงานในระบบ โดยเฉพาะเงื่อนไขและความคุ้มครองเมื่อถูกเลิกจ้าง
- 4) ขอให้กระทรวงแรงงานออกกฎให้นายจ้างทำสัญญาการจ้างงานกับลูกจ้างทำงานบ้านอย่างเป็นทางการ เพื่อคุ้มครองสิทธิและสร้างความเป็นธรรม

ที่ผ่านมาเครือข่ายลูกจ้างทำงานบ้านในประเทศไทยได้ร่วมมือกับเครือข่ายแรงงานนอกระบบ (ประเทศไทย) จัดตั้งศูนย์ “Home Care Thailand” ซึ่งเป็นแพลตฟอร์มกลางเพื่อช่วยหางานให้กับลูกจ้างทำงานบ้านโดยไม่ต้องผ่านนายหน้า

นอกจากนั้นยังทำงานร่วมกับกระทรวงแรงงานในการจัดอบรม “แม่บ้านทันสมัย” เพื่อพัฒนาทักษะและศักยภาพของลูกจ้างทำงานบ้านให้มีคุณภาพมากขึ้น โดยในอนาคตเครือข่ายลูกจ้างทำงานบ้านฯ จะประสานความร่วมมือกับหน่วยงานอื่น ๆ เพื่อจัดอบรมเพิ่มเติมในด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ สื่อสังคมออนไลน์ ภาษา การดับเพลิงเบื้องต้น การปฐมพยาบาลเบื้องต้น และการดูแลผู้สูงอายุ เพื่อพัฒนาศักยภาพใหม่ ๆ ให้กับลูกจ้างทำงานบ้านและเพิ่มโอกาสในการได้รับการจ้างงานมากขึ้น

คุณพิทักษ์ โยธา นายกสสมาคมจรรยาเพื่ออนุรักษ์แพทย์แผนไทย ร่วมแลกเปลี่ยนว่า ในช่วงสถานการณ์โควิด-19 กลุ่มหมอนวดแผนไทยต้องพบกับอุปสรรคอย่างหนักหน่วงเช่นกัน โดยเฉพาะการประกาศล็อกดาวน์ของรัฐบาลที่ทำให้ร้านนวดต้องปิดตัวชั่วคราว หมอนวดแผนไทยจึงตกงานอย่างกะทันหันและยืดยาวมาเกือบ 2 ปี ถึงแม้ในปัจจุบันสถานการณ์จะคลี่คลายตัวและกลับมาเปิดเศรษฐกิจและเปิดประเทศได้ตามเดิม แต่ร้านนวดแผนไทยก็ยังคงขาดแคลนแรงงานเป็นจำนวนมาก เพราะบางส่วนเดินทางกลับบ้านที่ต่างจังหวัดไปแล้ว และบางส่วนก็ออกไปทำงานต่างประเทศเพื่อหาเงินมาชดใช้หนี้ที่กู้มาประทังชีวิตในช่วงโควิด-19

ด้วยเหตุนี้ สมาคมจรรยาเพื่ออนุรักษ์แพทย์แผนไทยจึงขอเรียกร้องความช่วยเหลือจากหน่วยงานรัฐ 3 ข้อ ได้แก่

1) ขอให้กระทรวงแรงงานส่งเสริมการฝึกอบรมขนาดแผนไทยให้กับผู้ที่สนใจ รวมถึงแรงงานนอกระบบอาชีพต่าง ๆ ที่ยังคงตกงานอยู่ โดยเมื่อเสร็จสิ้นการอบรม สมาคมจรรยาฯ จะช่วยสนับสนุนให้มีงานทำ

2) หมอนวดแผนไทยที่ออกไปทำงานต่างประเทศส่วนใหญ่เดินทางไปอย่างไม่ถูกต้องตามกฎหมายแรงงาน จึงขอให้กระทรวงแรงงานเข้าเจรจากับประเทศต่าง ๆ เพื่อส่งออกแรงงานขนาดแผนไทยไปอย่างถูกต้องตามกฎหมายและได้รับความคุ้มครองสวัสดิการอย่างครบถ้วน

3) ขอให้แรงงานขนาดแผนไทยได้รับสิทธิประกันสังคมอย่างถ้วนหน้าและเท่าเทียมกับแรงงานในระบบทุกประการ

ทั้งนี้ กลุ่มหมอนวดแผนไทยได้มองข้ามความเจ็บปวดในช่วงโควิด-19 ไปแล้ว โดยจะไม่หวนกลับไปคิดถึงอีก และจะก้าวต่อไปข้างหน้าเพื่อร่วมขับเคลื่อนเศรษฐกิจของประเทศและต้อนรับนักท่องเที่ยว

ในช่วงสุดท้ายของการเสวนา ผู้ร่วมเสวนาเสนอความเห็นและแลกเปลี่ยนร่วมกับผู้เข้าฟังการเสวนาเพิ่มเติม โดย **คุณพิทักษ์ โยธา** นายกสมาคมจรรยาเพื่ออนุรักษ์แพทย์แผนไทยร่วมแลกเปลี่ยนว่า ถึงแม้ในช่วงหลังโควิด-19 กลุ่มหมอนวดแผนไทยจะกลับมีงานทำเต็มที่ แต่ก็ยังมีปัญหาหนี้สินนอกระบบที่ค้างคามาคั้งแต่ในช่วงเกิดโรคระบาด ทำให้ต้องนำรายได้ไปจ่ายหนี้เก่าจนไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่ายประจำวัน จึงขอให้กระทรวงแรงงานเข้ามาช่วยดูแลและแก้ไขปัญหาในประเด็นนี้ด้วย

คุณกชพร กลั๊กทองคำ อุปนายกสมาคมเครือข่ายแรงงานนอกระบบ (ประเทศไทย) ร่วมแลกเปลี่ยนว่า เร็ว ๆ นี้รัฐบาลกำลังจะมีนโยบายปรับขึ้นค่าแรงขั้นต่ำอีกระลอก ซึ่งถือเป็นข่าวดีของแรงงาน แต่ก็ยังมีปัญหาอยู่บางประการ โดยเฉพาะกลุ่มผู้รับงานไปทำที่บ้านซึ่งบริษัทนายจ้างยังคงกดค่าจ้างอย่างหนัก ทำให้แรงงานแม่ข่ายที่รับงานมาทำไม่สามารถขึ้นค่าแรงรายวันให้กับแรงงานในลูกข่ายของตนได้ จึงหวังว่ากระทรวงแรงงานจะไม่ละเลยประเด็นนี้และเข้ามาดูแลให้เกิดความเป็นธรรม

คุณเฉลิม ชั่งทองมะดัน นายกสมาคมผู้ขับซักรถจักรยานยนต์รับจ้างแห่งประเทศไทย ยืนยันอีกครั้งว่า ผู้ขับซักรถจักรยานยนต์รับจ้างไม่ได้ปฏิเสธแพลตฟอร์มออนไลน์ แต่ต้องปรับให้ถูกต้องตามกฎหมายและเป็นธรรมกับผู้ขับซักรถจักรยานยนต์รับจ้างในระบบเดิม

ซึ่งที่ผ่านมาต้องขอขอบคุณจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่ร่วมผลักดันให้เกิดแพลตฟอร์ม “ตามสั่ง-ตามส่ง” ซึ่งนำผู้ขับซักรถจักรยานยนต์รับจ้างในแต่ละชุมชนมาเข้าร่วมแพลตฟอร์มเพื่อรับส่งอาหารและผู้โดยสารในบริเวณชุมชนนั้น ๆ ถึงแม้จะยังไม่เป็นที่รู้จักมากนัก แต่ก็ควรสนับสนุนให้เติบโตต่อไปเพื่อพัฒนาอาชีพให้กับผู้ขับซักรถจักรยานยนต์รับจ้าง โดยไม่ต้องไปอยู่ภายใต้บริษัทแพลตฟอร์มออนไลน์ที่กำหนดเงื่อนไขอย่างกดขี่แรงงาน

นอกจากนั้น ภาครัฐยังควรนำฝ่ายความมั่นคงออกจากคณะอนุกรรมการแก้ไขปัญหาของผู้ขับซักรถจักรยานยนต์รับจ้าง และนำกระทรวงแรงงานเข้ามาดูแลด้านสวัสดิการแทนสุดท้าย ภาคประชาสังคมและภาควิชาการควรช่วยกันผลักดันให้เกิดการรวมกลุ่มแรงงานนอกระบบในสาขาอาชีพต่าง ๆ อย่างแข็งแรง เพื่อเป็นศูนย์กลางในการเข้ามาพูดคุยถึงความทุกข์ร้อนที่เผชิญร่วมกัน และผลักดันไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายของภาครัฐได้

ผู้รับฟังการเสนาทานหนึ่งร่วมแลกเปลี่ยนว่า การขึ้นค่าแรงขั้นต่ำของรัฐบาลสร้างประโยชน์ต่อแรงงานนอกระบบน้อยมาก เพราะไม่ได้อยู่ในระบบการคุ้มครองแรงงานตามกฎหมาย อีกทั้งยังอาจส่งผลเสียด้วย โดยเฉพาะสินค้าอุปโภคบริโภคต่าง ๆ ที่จะปรับราคาขึ้นตามจนทำให้ค่าครองชีพสูงขึ้น ดังนั้น ภาครัฐควรออกมาตรการควบคุมราคาสินค้าและกระตุ้นเศรษฐกิจด้วยวิธีอื่น ๆ เช่น การจัดงานถนนคนเดินหรืองานออกร้านของผู้ประกอบการต่าง ๆ นำเป็นสิ่งที่ประชาชนได้ประโยชน์อย่างถ้วนหน้ามากกว่า

คุณพูลทรัพย์ สวนเมือง ตูลาพันธุ์ ผู้อำนวยการมูลนิธิเพื่อการพัฒนาแรงงานและอาชีพร่วมแลกเปลี่ยนว่า ปัจจุบันประเทศไทยกำลังเผชิญกับวิกฤตซ้อนวิกฤต ทั้งวิกฤตโควิด-19 วิกฤตเศรษฐกิจ และวิกฤตการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศที่หนักหน่วงมากขึ้นทุกวัน วิกฤตทั้งหลายกระทบต่อประชาชนทุกคนในสังคม แต่แรงงานนอกระบบซึ่งเป็นหนึ่งในกลุ่มเปราะบางของสังคมย่อมได้รับผลกระทบหนักกว่า

**“ดังนั้น การแก้ไขปัญหาแรงงานนอกระบบ
จึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับกระทรวงแรงงานเพียงอย่างเดียว**

แต่หน่วยงานหลายภาคส่วน

ทั้งภาครัฐ เอกชน และประชาสังคมต้องเข้ามาร่วมมือกัน

โดยกระทรวงแรงงานอาจจะต้องเป็นตัวแสดงหลัก

ในการประสานความร่วมมือกับทุกฝ่าย”

เช่น ขอให้ทุกหน่วยงานมีโควตาการจ้างงานสำหรับแรงงานนอกระบบ ร่วมมือกับหน่วยงานด้านการคลังและสถาบันการเงินของรัฐในการออกมาตรการเงินกู้พิเศษสำหรับแรงงานนอกระบบ รวมถึงประสานกับหน่วยงานด้านพาณิชย์เพื่อควบคุมราคาสินค้าไม่ให้ปรับเพิ่มไปตามการขึ้นค่าแรงขั้นต่ำ จึงควรสนับสนุนให้มีเวทีการพูดคุยข้ามสาขาอาชีพเช่นนี้เกิดขึ้นอีก เพื่อถกเถียงถึงปัญหาอย่างรอบด้านและหาทางแก้ไขร่วมกัน

ดร.บวร ทรัพย์สิงห์ ผู้ดำเนินการเสวนาได้สรุปว่า ค่าแรงขั้นต่ำสร้างผลดีและทำให้แรงงานมีรายได้ในการยังชีพเพิ่มขึ้น แต่ผู้ร่วมเสวนาหลายท่านก็แสดงความกังวลว่าอาจส่งผลกระทบต่อค่าครองชีพที่จะเพิ่มสูงขึ้นด้วยเช่นกัน รัฐจึงต้องออกแบบนโยบายอย่างรัดกุมและสร้างความสมดุลระหว่างตัวแปรทั้ง 2 ขั้ว นอกจากนี้ กลุ่มแรงงานนอกระบบควรขยับแนวรบไปทางด้านการเรียกร้องสวัสดิการและความคุ้มครองจากภาครัฐในหลากหลายประเด็นมากขึ้น โดยเฉพาะการเรียกร้องสิทธิคุ้มครองความเป็นมารดา สิทธิประกันสังคมถ้วนหน้า การทำสัญญาจ้างที่เป็นธรรม การเพิ่มโควตาการจ้างงานสำหรับแรงงานนอกระบบ และการเข้าถึงเงินกู้พิเศษเพื่อลดภาระหนี้สินค่างาน ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดการช่วยเหลือแรงงานนอกระบบอย่างตรงเป้าและเท่าเทียมมากขึ้น และสามารถฟื้นฟูอาชีพให้กลับคืนมาได้ในช่วงยุคหลังโควิด-19

6

สรุปประเด็น

เสวนาวิชาการวันที่ 1

และข้อเสนอต่อกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม

ดร.สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล นักวิจัยประจำสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผู้ดำเนินการเสวนาหัวข้อ “โควิด-19 กับการทบทวนทฤษฎีสังคมศาสตร์ (COVID-19 and the Social Theory)” สรุปว่า

การเสวนาวิชาการในท้องนี้ได้นำนักสังคมศาสตร์จากสาขาต่าง ๆ ทั้งรัฐศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา และวิทยาศาสตร์ภาคพลเมือง (Citizen Science) มาร่วมแลกเปลี่ยนกันว่าเครื่องมือ ทฤษฎี และข้อสมมติฐานของแต่ละศาสตร์ยังคงใช้งานได้ดีดั้งเดิมหรือไม่ในสถานการณ์โควิด-19 หรือมีส่วนใดที่ต้องปรับเปลี่ยนไปบ้าง

นักวิจัยทางรัฐศาสตร์ให้ความเห็นอย่างสอดคล้องกันว่า โควิด-19 ไม่ได้ทำให้โครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนเปลี่ยนแปลงไป อีกทั้งยังทำให้รัฐกลับมาเป็นตัวแสดงหลักทางการวิจัยด้วย เพราะรัฐอาศัยความหวาดกลัวและตื่นตระหนกของประชาชนในการรวบรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ส่วนนักวิจัยทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาบอกว่า โควิด-19 ไม่ได้กระทบกระเทือนทฤษฎีหลัก (Grand Theory) ทางการศึกษามากนัก แต่วิถีวิทยาการวิจัยในการลงพื้นที่ภาคสนามต้องเปลี่ยนแปลงไปในช่วงโรคระบาด เช่น ไม่สามารถลงไปฝังตัวกับชาวบ้านอย่างใกล้ชิดได้ดั้งเดิม เพราะสุ่มเสี่ยงต่อการแพร่กระจายโรคระบาด จึงต้องปรับเปลี่ยนวิธีการวิจัยโดยรักษาสมดุลระหว่างความปลอดภัยจากโรคกับการเข้าถึงและเข้าใจชาวบ้าน

นอกจากนั้นหากใช้แนวทางย่อย ๆ ทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาเข้าไปศึกษาโควิด-19 ก็จะพบแง่มุมใหม่ ๆ ที่น่าสนใจ เช่น การใช้แนวทางสังคมวิทยาเวลา (Sociology of Time) เข้าไปศึกษาโควิด-19 ทั้งในช่วงก่อน ระบาด และหลังการระบาด รวมถึงการใช้ทฤษฎีเครือข่าย-ผู้กระทำ (Actor-network Theory: ANT) เข้าไปศึกษาบทบาทและอำนาจของสิ่งต่าง ๆ ที่ไม่ใช่มนุษย์ เช่น อำนาจของชุดตรวจ ATK ในช่วงโควิด-19 ก็จะทำให้มองเห็นแง่มุมการวิเคราะห์ที่แตกต่างมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม นักวิจัยผู้ผลักดันวิทยาศาสตร์ภาคพลเมือง (Citizen Science) พยายามท้าทายว่า ถึงแม้ทฤษฎีหลัก ๆ ทางสังคมศาสตร์จะไม่มีเปลี่ยนแปลงในช่วงโควิด-19 แต่เราได้เห็นทางเลือกใหม่ ๆ ของภาคประชาชนถือกำเนิดขึ้นอย่างต่อเนื่องเพื่อท้าทายองค์ความรู้และวาทกรรมหลักของสังคม

เช่น องค์ความรู้เกี่ยวกับโรคที่เพิ่มพูนขึ้นของภาคประชาชนทำให้วาทกรรมการสร้าง ความหวาดกลัวทางการแพทย์ลดทอนความสำคัญลงไปเรื่อย ๆ ดังนั้น การสร้างองค์ความรู้ร่วมกันระหว่างนักวิจัยสังคมศาสตร์ ภาคประชาสังคม และประชาชนจึงเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะช่วยขับเคลื่อนสังคมไปในทางที่ดีขึ้นได้

นอกจากนั้น ถึงแม้แกนทฤษฎียังคงเดิม แต่โควิด-19 ได้ทำให้หัวข้อการศึกษาทางสังคมศาสตร์โน้มเอียงมาสู่เรื่องโควิด-19 กันอย่างถ้วนหน้า โดยผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เนื่องจำนงค์ จากคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร เรียกปรากฏการณ์นี้ว่า “COVIDization”

ดังจะเห็นจากงานวิจัยทางสังคมศาสตร์ในช่วง 2 ปีที่ผ่านมา มักมีจุดโฟกัสที่โควิด-19 เป็นหลัก จนอาจลดทอนความสำคัญของประเด็นปัญหาอื่น ๆ ในทางสังคมศาสตร์ที่ยังคงรอการแก้ไข เช่น ปัญหาสภาพภูมิอากาศเปลี่ยนแปลง หรือปัญหาความเหลื่อมล้ำ ดร.นิธิ จึงเสนอว่านักวิจัยสังคมศาสตร์ควรนำประเด็นโควิด-19 มาเชื่อมโยงให้เห็นถึงปัญหาอื่น ๆ ในทางสังคมศาสตร์ด้วย เพื่อผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปพร้อมกัน

ดร.ศยามล เจริญรัตน์ นักวิจัยประจำสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผู้ร่วมเสวนาในหัวข้อ “โควิด-19 และความเป็นธรรมทางสังคม: จากจินตนาการสู่วิสัยทัศน์ใหม่ (COVID-19 and Social Justice: From Imagination toward Vision)” สรุปว่า

การเสวนาวิชาการในห้องนี้เริ่มต้นด้วยปาฐกถาจากนายกสโมสรณิสิตรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งกล่าวถึงความฝันและความปรารถนาของคนรุ่นใหม่ที่มีงจะเห็นสังคมไทยอยู่ร่วมกันโดยไม่ทอดทิ้งคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งไว้ข้างหลัง มองเห็นถึงความทุกข์ร้อนของคนแต่ละกลุ่มและร่วมกันหาทางแก้ไขเพื่อก้าวไปข้างหน้าพร้อมกัน

นอกจากนั้น วิทยากรแต่ละท่านได้ร่วมแลกเปลี่ยนถึง “จินตนาการ” ในการเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมที่เป็นธรรมสำหรับทุกคน คุณพริ้ม มณีโชติ ผู้รณรงค์แคมเปญเรียนฟรีเงินเดือนล่างหมื่นกยศ. ระบุว่า สังคมไม่ควรมองค่าเล่าเรียนทางการศึกษาเป็นหนี้สินที่ผู้เรียนต้องกู้ยืมและใช้คืน แต่ควรมองว่าเป็นสวัสดิการพื้นฐานที่รัฐต้องจัดหาให้ทุกคนเข้าถึงได้ ในฐานะเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะช่วยยกระดับคุณภาพชีวิตและสร้างความเป็นธรรมทางสังคม

ส่วน **ดร.พิชญา สุรพลชัย** นักวิจัยประจำสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ระบุว่า สังคมจะเกิดความเป็นธรรมในช่วงวิกฤตโรคระบาดก็ต่อเมื่อได้รับข้อมูลข่าวสารอย่างรอบด้านและเท่าเทียม โดยเฉพาะในด้านสถานการณ์ความรุนแรงของโรคและการเข้าถึงบริการสุขภาพ

ขณะที่**คุณอรรรคนัฐ วันทนะสมบัติ** จากสถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และ **ดร.ศยามล เจริญรัตน์** นักวิจัยประจำสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ระบุว่า

โควิด-19 ทำให้โครงสร้างการทำงานมีรูปแบบที่หลากหลายและซับซ้อนมากขึ้น ส่งผลให้แรงงานนอกระบบที่ประสบกับความยากลำบากและความเหลื่อมล้ำเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ในช่วงก่อนโควิด-19 ยิ่งเผชิญกับความทุกข์ร้อนหนักขึ้นไปอีก ดังนั้นเพื่อสร้างความเป็นธรรม

ทางสังคม รัฐควรให้ความคุ้มครองและสวัสดิการกับแรงงานทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน โดยไม่แบ่งแยกว่าเป็นแรงงานในหรือนอกระบบ

โดยสรุป ผู้ร่วมการเสวนาเห็นพ้องว่า ก่อนที่สังคมจะมุ่งหน้าไปสู่ความเป็นธรรมได้ ทุกภาคส่วนต้องยอมรับหลักการพื้นฐานร่วมกันว่าคนในสังคมมีความแตกต่างหลากหลาย และมีต้นทุนชีวิตต่างกัน จากนั้นจึงนำมาคิดร่วมกันว่าจะออกแบบนโยบายหรือจัดสรรทรัพยากรอย่างไรให้คนที่มีความแตกต่างกันมีคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างเท่าเทียมและเป็นธรรมได้

ดร.บวร ทรัพย์สิงห์ นักวิจัยประจำสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผู้ดำเนินการเสวนาในหัวข้อ “แรงงานนอกระบบกับโจทย์หลังโควิด-19” และ “ความท้าทายใหม่และความคาดหวังของคนทำงาน” สรุปว่า

ในช่วงสถานการณ์โควิด-19 ภาครัฐพยายามออกแบบนโยบายใหม่ ๆ เพื่อช่วยเหลือและเยียวยาความทุกข์ร้อนของแรงงานนอกระบบ เช่น การส่งเสริมให้แรงงานนอกระบบสมัครเข้ารับสิทธิประกันสังคมในมาตรา 40 การยกเว้น พ.ร.บ.ส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิตและคุ้มครองแรงงานนอกระบบ การขึ้นค่าแรงขั้นต่ำ การออกมาตรการช่วยเหลือด้านการเงินทั้ง “เราชนะ” และ “คนละครึ่ง” รวมถึงการพัฒนาทักษะอาชีพ

อย่างไรก็ตาม แรงงานนอกระบบจากหลายสาขาอาชีพสะท้อนว่ามาตรการต่าง ๆ ของรัฐไม่สามารถเข้าถึงและเยียวยาพวกเขาได้อย่างแท้จริง อีกทั้งยังไม่ได้คำนึงถึงประเด็นอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับแรงงานนอกระบบอย่างรอบด้าน เช่น ปัญหาแรงงานผู้สูงอายุ สิทธิคุ้มครองความเป็นมารดา พฤติกรรมของผู้บริโภคที่เปลี่ยนแปลงไป รวมถึงการเติบโตของแรงงานบนแพลตฟอร์มออนไลน์ซึ่งก่อให้เกิดความขัดแย้งกับแรงงานที่ทำงานอยู่ในระบบเดิม ประเด็นเหล่านี้ทำให้แรงงานนอกระบบยังคงมีความเสี่ยงทั้งด้านความมั่นคงทางอาชีพและสวัสดิการ

นอกจากนั้น ในสังคมยุคหลังโควิด-19 ที่ดูเสมือนว่าวิกฤตการณ์ต่าง ๆ จะคลี่คลายตัวลงไป แต่ก็ยังมีความท้าทายใหม่ ๆ ที่แรงงานนอกระบบต้องเผชิญ เช่น ค่าครองชีพที่เพิ่มสูงขึ้นจากอัตราเงินเฟ้อและราคาพลังงาน การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจ้างงานที่มีแนวโน้มเป็นแบบชั่วคราวและไม่มั่นคงมากขึ้น สุขภาพที่ย่ำแย่จากอาการโควิด-19 ระยะยาว หนี้สินที่พอกพูนจากการกู้เงินมาประทังชีวิตในช่วงโรคระบาด รวมถึงการรวมกลุ่มของแรงงานที่มีความแข็งแกร่งลดลงเพราะต่างคนต่างก็บอบช้ำจากวิกฤตโรคระบาด ดังนั้น ถึงแม้รัฐจะมองเห็นถึงความเดือดร้อนและพยายามออกมาตรการมาช่วยเหลือ แต่ความท้าทายใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างสลับซับซ้อนทำให้มาตรการต่าง ๆ ยังคงมีช่องว่างและไม่สามารถช่วยเหลือแรงงานนอกระบบได้อย่างครอบคลุม

คุณปกรณ์ เลิศเสถียรชัย นักวิจัยประจำสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผู้นำการสนทนาหลังกิจกรรมการชมภาพยนตร์สั้นเกี่ยวกับชาติพันธุ์ ผู้อพยพย้ายถิ่น และผู้ลี้ภัย เรื่อง “วิถีชีวิต (Way of Lives)” และ “Last Year in a Refugee Camp” สรุปว่า

ภาพยนตร์สั้น 2 เรื่องที่นำมาฉายกล่าวถึงวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของกลุ่มชาติพันธุ์ กะเหรี่ยงบางกลอย และกลุ่มผู้ลี้ภัยในค่ายอพยพบริเวณชายแดนไทย-เมียนมา โดยประเด็นสำคัญที่ได้จากการรับชมภาพยนตร์สั้นทั้ง 2 เรื่องอาจจะไม่ใช่องค์ความรู้ แต่เป็นอารมณ์ความรู้สึกที่ผู้กำกับพยายามสอดแทรกและส่งผ่านมาถึงผู้ชม โดยเฉพาะการสะท้อนถึงอัตลักษณ์ ตัวตน เสื้อผ้า และภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ถักทอขึ้นมาอย่างสอดคล้องกับภูมิประเทศและธรรมชาติ การบังคับให้พวกเขาต้องอพยพหรือลี้ภัยออกมาจากถิ่นที่อยู่เดิมจึงเปรียบเสมือนเป็นการทำลายอัตลักษณ์ที่ผูกโยงอยู่กับพื้นที่นั้น ๆ จนกลายเป็นแผลบาดลึกในจิตใจ

ภาพยนตร์สั้นทั้ง 2 เรื่องถ่ายทอดเรื่องราวออกมาอย่างเรียบง่ายและกินใจ แต่แฝงเร้นไปด้วยความรู้ลึกประท้วงต่อนโยบายของรัฐที่กำหนดลงมาจากส่วนกลาง โดยมองเฉพาะแผนที่และเส้นแบ่งทางภูมิศาสตร์ แต่มองไม่เห็นถึงเห็นชีวิตและความรู้สึกของผู้คนที่ดำรงอยู่ในพื้นที่นั้น ดังนั้น ภาพยนตร์จึงเป็นศิลปะแขนงหนึ่งที่สามารถสะท้อนเสียงและความรู้สึกของกลุ่มคนชายขอบให้มีพลังขึ้นมาได้ ซึ่งจะช่วยให้สังคมมองเห็นถึงความแตกต่างหลากหลายและอยู่ร่วมกันได้อย่างเข้าใจซึ่งกันและกัน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อุ้นเรือน เล็กน้อย รองผู้อำนวยการสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สรุปภาพรวมของงาน สัมมนาวิชาการประจำปี 2565 ในวันแรกว่า กิจกรรมทั้งช่วงเช้าและช่วงบ่ายมีจุดร่วมสำคัญคือ วิกฤตการณ์โควิด-19 ได้สร้างผลกระทบและความเปลี่ยนแปลงต่อหลายมิติทางสังคม จึงจำเป็นต้องอาศัยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้แบบข้ามศาสตร์ข้ามสาขาเพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์อย่างรอบด้าน ออกแบบวิธีการรับมืออย่างรัดกุม และแสวงหาแนวทางการก้าวต่อไปข้างหน้าอย่างยั่งยืน

แต่ละศาสตร์อาจจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนกรอบคิดและวิธีวิทยาการศึกษาในบางแง่มุม เพื่อให้สอดคล้องกับโควิด-19 เช่น ขั้นตอนการลงพื้นที่ของนักมานุษยวิทยาต้องปรับเปลี่ยนไปในช่วงการระบาด รวมถึงการคิดค้นทางเลือกในการสื่อสารงานวิจัยแบบใหม่ ๆ เช่น ภาพยนตร์สั้น เพื่อให้สร้างแรงกระเพื่อมต่อสังคมไปในวงกว้างมากขึ้น

นอกจากนั้น วิกฤตการณ์โควิด-19 ยังสะท้อนว่าแต่ละภาคส่วนของสังคม ทั้งกลุ่มแรงงานในระบบ แรงงานนอกระบบ นิสิตนักศึกษา และกลุ่มเปราะบางอื่น ๆ ต้องการมาตรการ

ช่วยเหลือและเยียวยาแบบเฉพาะเจาะจง ไม่สามารถใช้มาตรการเดียวในการเยียวยาสังคมแบบ
ถ้วนหน้าได้ จึงเป็นความท้าทายของภาควิชาการที่ต้องทำความเข้าใจวิถีชีวิตและความเดือดร้อน
ของคนแต่ละกลุ่มอย่างลึกซึ้งด้วยแนวทางแบบข้ามศาสตร์ และร่วมมือกับภาคส่วนต่าง ๆ ใน
การผลักดันไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายและโครงสร้าง เพื่อเป้าหมายสำคัญคือการเสริม
พลังของภาคประชาชนให้สามารถผ่านพ้นวิกฤตครั้งนี้ไปได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน

7

เสวนาวิชาการ

เรื่อง “บทบาทของสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์
และศิลปกรรมศาสตร์ต่อการเปลี่ยนผ่าน
สู่อนาคตที่ยั่งยืนในมนุษยสมัย”

เสวนาวิชาการ

เรื่อง “บทบาทของสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และศิลปกรรมศาสตร์ ต่อการเปลี่ยนผ่านสู่อนาคตที่ยั่งยืนในมนุษยสมัย”

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจัดเวทีเสวนาวิชาการร่วมกับหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนากำลังคน และทุนด้านการพัฒนาสถาบันอุดมศึกษา การวิจัยและการสร้างนวัตกรรม (บพค.) สำนักงานสภานโยบายการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรมแห่งชาติ (สอวช.) ภายใต้หัวข้อ “บทบาทของสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และศิลปกรรมศาสตร์ต่อการเปลี่ยนผ่านสู่อนาคตที่ยั่งยืนในมนุษยสมัย”

รองศาสตราจารย์ ดร.นฤมล อรุโณทัย ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยกล่าวว่า การสัมมนาวันนี้เป็นการนำ สังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และศิลปกรรมศาสตร์ มาอภิปรายร่วมกันแบบข้ามศาสตร์ถึงแนวคิดเรื่อง “มนุษยสมัย” หรือ “แอนโทรโปซีน (Anthropocene)” ซึ่งเป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับหลาย ๆ สิ่งทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต โดยพยายามตั้งคำถามว่า โลกนี้มีแค่มนุษย์หรือไม่ หรือมนุษย์เป็นศูนย์กลางของวิถีทางทั้งหมดหรือไม่ โดยเฉพาะในช่วงที่ผ่านมาซึ่งเกิดวิกฤตการณ์ต่าง ๆ มากมายกับมนุษยชาติ

เมื่อเป็นเช่นนี้จึงมีความจำเป็นที่เราจะต้องเปลี่ยนวิธีคิดโดยการทวนย้อนหลังเพื่อที่จะก้าวไปข้างหน้า และพิจารณากับบรรทัดฐานใหม่ซึ่งเป็นสิ่งไม่ตายตัว เมื่อมนุษยสมัยทำให้เกิดผลกระทบต่าง ๆ มากมาย บรรทัดฐานของเราควรจะเปลี่ยนไปอย่างไร หรือควรจะมีความคิดใหม่ ๆ เพิ่มเติมไปในทิศทางใดบ้าง ฉะนั้น เราจึงจำเป็นที่จะต้องคิดย้อนกลับแบบข้ามศาสตร์

ขณะเดียวกัน อีกคำหนึ่งที่มีความสำคัญคือคำว่า “อนาคต” หรือ “Futures” ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายในมิติที่ซับซ้อนของมนุษย์ ทั้งวิธีคิด การมองโลก รูปแบบการผลิต และอื่น ๆ เช่น ชุมชนพื้นเมืองบางแห่งมีการพูดถึงอนาคตการอวสานของโลก และมีวิธีคิดว่าก่อนจะไปถึงตรงนั้น คนในชุมชนต้องมีวิธีคิดและวิธีการป้องกันอย่างไรบ้าง แนวคิดเช่นนี้ทำให้เกิดความคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติที่เปลี่ยนไป

เช่น หลายประเทศมองทรัพยากรธรรมชาติทั้งหมดนี้ ป่าไม้ และภูเขาเป็นสิ่งที่มียุทธศาสตร์กฎหมายและต้องได้รับการปกป้องคุ้มครอง เพื่อเตรียมการสำหรับอนาคตที่มีลักษณะอันตรายและผันผวน มนุษยสมัยหรือแอนโทรโปซีนสามารถทำให้เราข้ามศาสตร์ไปพบกับศาสตร์อื่นได้ด้วย

ซึ่งเป็นการข้ามคุณค่าที่หลากหลาย หรือแม้แต่การให้คุณค่ากับความรู้บางชุด เช่น องค์ความรู้ของชาวพื้นเมือง รวมไปถึงการเชื่อมโยงระหว่างท้องถิ่น จังหวัด ภูมิภาค ไปสู่ระดับโลก มนุษยสมัยเป็นแนวคิดที่ทำให้เราเชื่อมโยงระหว่างวิชาการร่วมกัน เป็นอนาคตร่วมกัน และเป็นอนาคตที่หลากหลาย ฉะนั้นจึงเป็นความหมายของคำว่า “อนาคต” หรือ “Futures” ที่สะท้อนถึงความหลากหลาย

ดร.วรจิตต์ เศรษฐพรพงศ์ รองผู้อำนวยการหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนา กำลังคน และทุนด้านการพัฒนาสถาบันอุดมศึกษา การวิจัยและการสร้างนวัตกรรม (บพค.) กล่าวว่า มนุษย์ได้สร้างผลกระทบต่าง ๆ มากมายต่อโลกใบนี้ เราในฐานะมนุษย์จึงควรร่วมกันคิดว่าจะสามารถสร้างสิ่งดี ๆ ต่อโลกได้อย่างไรบ้าง การพูดคุยในวันนี้มีความน่าสนใจอย่างยิ่ง เพราะเป็นการพูดคุยแบบข้ามศาสตร์ เพื่อมองการเปลี่ยนผ่านไปสู่อนาคต และปรับคนและนักวิจัยให้สามารถทำงานร่วมกันเพื่อนำไปสู่ความยั่งยืนได้

ขณะเดียวกัน ศาสตร์ของชาวบ้านมีความน่าสนใจอย่างมากในแง่ขององค์ความรู้และการปรับใช้กับยุคสมัย องค์ความรู้เหล่านี้เป็นสิ่งที่สำคัญสำหรับการวิจัยไปสู่อนาคต ฉะนั้นการพูดคุยวันนี้จึงถือเป็นการวางแผนเพื่ออนาคตที่ยั่งยืนร่วมกัน

เวทีเสวนาวิชาการเรื่อง “บทบาทของสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และศิลปกรรมศาสตร์ ต่อการเปลี่ยนผ่านสู่อนาคตที่ยั่งยืนในมนุษยสมัย” แบ่งออกเป็น 2 หัวข้อ คือ “มนุษยสมัย จากมุมมองของสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และศิลปกรรมศาสตร์” และ “กลไกการบริหารจัดการความรู้ในแนวคิด ‘มนุษยสมัย’ เพื่อการเปลี่ยนผ่านสู่อนาคตที่ยั่งยืน”

เสวนาวิชาการ

เรื่อง “มนุษย์สมัย จากมุมมองของสังคมศาสตร์
มนุษยศาสตร์ และศิลปกรรมศาสตร์”

วันศุกร์ที่ 2 กันยายน 2565 เวลา 10.00 – 12.00 น.

ผู้ร่วมเสวนา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กุลวดี แก่นสันติสุขมงคล

คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

รองศาสตราจารย์ ดร.เก่งกิจ กิติเรียงลาภ

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

รองศาสตราจารย์ ดร.ดารินทร์ ประดิษฐ์กัศนี

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุวิธาน พัฒนาไพโรวัลย์

วิทยาลัยไพวิชชาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ แม่แจ่ม

รองศาสตราจารย์ ดร.กนกวรรณ มะโนรมย์

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

ดำเนินการเสวนาโดย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จรรย์กัศ สันธพันธ์

รองผู้อำนวยการ สถาบันเอเชียศึกษา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กุลวดี แก่นสันติสุขมงคล จากคณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล นำเสนอในหัวข้อ “ภูมิคุ้มกันระบบนิเวศ-สังคม (Resilience in Social-ecological Systems)” โดยระบุว่า

แนวคิดระบบนิเวศ-สังคมเป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับมนุษย์สมัยหรือแอนโทรโปซีนอย่างมาก เพราะเป็นการรวมระบบนิเวศและสังคมเข้ามาเป็นหน่วยในการวิเคราะห์ร่วมกัน (Co-unit of Analysis) โดยมองว่านิเวศและสังคมเป็นระบบที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน มีความเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และส่งผลกระทบต่ออีกฝ่ายหนึ่งและกัน อีกทั้ง 2 ระบบนี้ยังมีการปรับตัวต่อกัน (Co-adaptation) และการพัฒนาร่วมกัน (Co-evaluation) เมื่อระยะเวลาผ่านไปด้วย ดังจะเห็นได้ว่าทั้ง 2 ระบบนี้มีลักษณะเป็นหน่วยเดียวกัน ไม่สามารถที่จะแยกออกจากกันได้

ฉะนั้น กระบวนการเรียนรู้จึงเป็นสิ่งสำคัญในการใช้จัดการกับระบบนิเวศ รวมถึงการทำความเข้าใจความซับซ้อนของระบบนิเวศและสังคม เพื่อนำไปสู่การจัดการนิเวศ-สังคมได้อย่างเป็นระบบ

สิ่งสำคัญของระบบนิเวศ-สังคมคือ การจัดการนิเวศ-สังคมจะต้องมีความยืดหยุ่นและเปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ซึ่งจะทำให้สามารถจัดการทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น และนำไปสู่ระบบที่มีภูมิคุ้มกัน (Resilience) สูงขึ้น โดย ดร.กุลวดี อธิบายว่า ภูมิคุ้มกันเป็นสิ่งที่ซ่อมได้และสร้างได้ อีกทั้งยังเป็นสิ่งที่ทำให้เรามีความหวังในการจัดการทรัพยากรโลกในยุคแอนโทรโปซีนด้วย

ดร.กุลวดี อธิบายต่อไปว่า เหตุที่เราต้องให้ความสนใจระบบนิเวศ-สังคมในมุมมองใหม่ เพราะการควมรวมระบบนิเวศ-สังคมเข้าด้วยกันทำให้เราได้เห็นอะไรใหม่ ๆ มากกว่าการมองแบบแยกส่วน โดยมีลักษณะสำคัญคือ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่ระบบนิเวศให้กับสังคม และสิ่งที่สังคมให้กับระบบนิเวศ

อีกประเด็นหนึ่งที่จะต้องให้ความสนใจในระบบนิเวศ-สังคม คือ สิ่งที่ระบบนิเวศให้หรือเกื้อกูลต่อระบบสังคม หรือประโยชน์ที่มนุษย์จะได้รับจากระบบนิเวศที่ทำให้มนุษย์อยู่รอดปลอดภัย เรียกอีกแบบว่า การให้บริการจากระบบนิเวศที่ให้แก่สังคม ระบบนิเวศมีประโยชน์ให้แก่สังคมในฐานะบริการสนับสนุนสังคม (Supporting Service) ไม่เพียงแต่ระบบนิเวศจะส่งให้สังคมเท่านั้น แต่ระบบสังคมเองก็ส่งให้ระบบนิเวศด้วยเช่นกัน ซึ่งการที่ระบบสังคมกับระบบนิเวศมีความสัมพันธ์ต่อกันทำให้เกิดทรัพย์สินที่เกิดขึ้นร่วมกัน (Emergence Property) อย่างหนึ่ง หรือเกิดคุณสมบัติที่เกิดขึ้นจากการใช้ประโยชน์ด้วย

การจัดการและการฟื้นฟูอนุรักษ์ในแนวคิดระบบนิเวศ-สังคมจะให้ความสำคัญกับการสร้างภูมิคุ้มกัน (Resilience) หรือระบบปรับตัวฟื้นฟู ซึ่งในระบบสังคมเองก็มีภูมิคุ้มกันเช่นเดียวกัน ประเด็นสำคัญคือจะอย่างไรให้ภูมิคุ้มกันระบบนิเวศและสังคมทำงานร่วมกันได้อย่างสอดคล้อง

ระบบนิเวศ-สังคมในมุมมองใหม่คือระบบที่มีความซับซ้อนและปรับตัว โดยหลักการสำคัญของระบบนิเวศ-สังคมคือความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เช่น การพึ่งพากัน ความสัมพันธ์ซึ่งกำหนดโครงสร้างและหน้าที่ของระบบ ความสัมพันธ์กับนอกระบบ ความสัมพันธ์ที่ทำให้เกิดคุณลักษณะใหม่ ซึ่งก่อให้เกิดความหลากหลาย ความไม่แน่นอน และคุณลักษณะใหม่ เช่น การปรับตัวร่วมกัน (Co-adaptation) ซึ่งเป็นการอธิบายว่าระบบนิเวศปรับอย่างไรสังคมก็จะปรับตัว และท้ายที่สุดก็จะเกิดเป็นวิวัฒนาการร่วมกัน (Co-evaluation)

นอกจากนี้ ระบบภูมิคุ้มกันในระบบนิเวศ-สังคม เป็นคำที่หมายถึงระบบภูมิคุ้มกันที่เราสามารถซ่อมและสร้างได้ด้วย ซึ่งมีความหมายแตกต่างกันขึ้นอยู่กับความรุนแรงของสิ่งที่มากระทบ โดยสามารถแบ่งระบบภูมิคุ้มกัน ได้ดังนี้

1) **ระบบภูมิคุ้มกันในระบบสังคม** กล่าวคือ การมีสิ่ง que เข้ามากระทบหรือมีผลต่อระบบสังคม ทำให้ระบบสังคมได้รับความเสียหายหรือมีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไป โดยถ้ามีความรุนแรงน้อย ระบบสังคมจะเกิดศักยภาพในการรับมือ (Coping Capacity) ส่วนถ้ามีความรุนแรงระดับกลาง ระบบสังคมจะเกิดศักยภาพในการปรับตัว (Adaptive Capacity) และถ้ามีความรุนแรงระดับขั้นสูง ระบบสังคมจะเกิดศักยภาพในการปรับเปลี่ยนรูปแบบจากระบบเดิม

2) **ระบบภูมิคุ้มกันในระบบนิเวศ** กล่าวคือ การมีสิ่ง que เข้ามากระทบหรือมีผลต่อระบบนิเวศ ทำให้ระบบนิเวศได้รับความเสียหายหรือมีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไป โดยถ้ามีความรุนแรงน้อย ระบบนิเวศจะยังคงความสามารถในการคงอยู่ได้และฟื้นตัวกลับคืนมา

เช่น แนวประการัง หากมีสิ่ง que ที่มารบกวนใต้น้ำก็จะสามารถต้านทานและฟื้นฟูได้ ส่วนถ้ามีความรุนแรงระดับกลาง ระบบนิเวศจะมีความสามารถในการปรับตัวได้ และถ้ามีความรุนแรงระดับขั้นสูง ระบบนิเวศจะคงความสามารถในการปรับเปลี่ยนรูปแบบจากระบบเดิม

ส่วนระบบภูมิคุ้มกันในมิตินิเวศ-สังคม (Social-ecological Resilience) ประกอบไปด้วย 2 ประเด็นหลัก ได้แก่

1) **การจัดการแบบปรับตัว (Adaptive Management)** ให้ความสำคัญกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้เข้ากับระบบนิเวศ โดยใช้กระบวนการเรียนรู้ที่จะเข้าใจภูมิคุ้มกันของระบบนิเวศ อาศัยการสังเกตและการติดตามระบบนิเวศ รวมไปถึงการสร้างกฎกติกาที่ควบคุมการใช้ประโยชน์ ไม่ว่าจะเป็นด้านเทคโนโลยีและการสร้างกฎกติกา

เช่น การกำหนดระยะเวลาในการใช้ทรัพยากร (Timing) และการกำหนดโซนหรือขอบเขตของการใช้ทรัพยากร (Zoning) การควบคุมสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ถือเป็นการควบคุมพฤติกรรมที่เชื่อมโยงการปรับตัวของสังคมเข้าสู่ระบบนิเวศด้วยเช่นกัน

2) **การกำกับดูแลแบบปรับตัว (Adaptive Governance)** เป็นสิ่งที่ทำให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น และก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนระบบความรู้ ความเป็นสถาบัน (Institution) การมีส่วนร่วม การสร้างเครือข่าย และการกระจายอำนาจในการจัดการทรัพยากร สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จะช่วยให้การจัดการโดยการปรับตัว (Adaptive Management) มีประสิทธิภาพมากขึ้น

ทั้ง 2 ส่วนเป็นการเชื่อมโยงระบบนิเวศกับสังคมเข้าหากัน โดยมีการปรับเปลี่ยนเรียนรู้ทั้ง 2 ระบบเข้าหากันตลอดเวลา ฉะนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องใช้กระบวนการเรียนรู้หรือการปรับเปลี่ยนระบบสังคมให้ภูมิคุ้มกันเข้ากันด้วย

ในส่วนของระบบนิเวศจะมีภูมิคุ้มกันในตัวเอง และมีกลไกในการสร้างระบบภูมิคุ้มกัน
ในตัวเอง เช่น ถ้าระบบนิเวศมีความหลากหลาย โดยเฉพาะความหลากหลายด้านพันธุกรรม
ความหลากหลายเหล่านี้ก็จะทำให้ระบบนิเวศมีศักยภาพในการรับมือและปรับตัวได้ดียิ่งขึ้น
หรือมีความยืดหยุ่นในระบบนิเวศ ซึ่งก็จะทำให้ระบบปรับตัวได้มากขึ้น ถ้าระบบสังคมเข้าใจ
ระบบนิเวศมากขึ้นก็จะทำให้เกิดการจัดการบริการนิเวศต่าง ๆ ได้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืนมากขึ้น
ซึ่งสนับสนุนความยั่งยืนของสังคมได้ดียิ่งขึ้นด้วย

ทั้งนี้ ดร.กุลวดี ได้ยกตัวอย่างการจัดการระบบนิเวศ-สังคมใน 3 พื้นที่ซึ่งเผชิญภัย
พิบัติทางธรรมชาติ ได้แก่

1) อ่าวไทยตอนบน (จังหวัดเพชรบุรี สมุทรสงคราม สมุทรสาคร สมุทรปราการ
กรุงเทพฯ และฉะเชิงเทรา) ซึ่งเผชิญภัยกับการกัดเซาะชายฝั่ง

2) ชุมชนแม่ระวาน จังหวัดตาก ซึ่งเผชิญกับปัญหาน้ำท่วมซ้ำซาก

และ 3) เครือข่ายคุณค่าข้าวคุณธรรม (จังหวัดยโสธร อำนาจเจริญ มุกดาหาร
ร้อยเอ็ด) ซึ่งเผชิญภัยแล้งซ้ำซาก ปัจจุบันทั้ง 3 พื้นที่มีศักยภาพในการอยู่ร่วมกับสภาพ
ปัญหา พึ่งพาตัวเองได้ เข้าใจภัยพิบัติ เรียนรู้ธรรมชาติอย่างลึกซึ้ง สามารถรับรู้ถึงภัยที่เป็น
ความท้าทายทั้งในปัจจุบันและอนาคต รวมถึงสามารถประเมินความเสี่ยงในภัยพิบัติและรับมือ
กับความเปลี่ยนแปลงทางภัยพิบัติได้

อีกทั้งในพื้นที่เหล่านี้ยังมีการสร้างนวัตกรรมที่ช่วยจัดการกับภัยพิบัติ เช่น อ่าวไทย
ตอนบนทำไม้ไผ่ชะลอคลื่นเพื่อฟื้นฟูระบบนิเวศธรรมชาติ ชุมชนแม่ระวานสร้างระบบติดตาม
เส้นทางน้ำจากต้นน้ำถึงปลายน้ำ การชะลอน้ำ ปลูกผัก และเก็บผักก่อนที่น้ำจะมา ส่วนเครือ
ข่ายคุณค่าข้าวคุณธรรมมีการพัฒนาและปรับปรุงพันธุ์ข้าวให้เข้ากับภัยแล้ง สร้างระบบพยากรณ์
อากาศ สร้างเครือข่ายพึ่งพาซึ่งกันและกัน และสร้างระบบการเรียนรู้ โดยศักยภาพทั้งหมด
เป็นการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งช่วยลดความรุนแรงและการเกิดภัยพิบัติซ้ำซาก ทำให้ชุมชน
สามารถวางแผนในการปรับตัวได้ โดยใช้นวัตกรรมในการจัดการความเสี่ยงและอยู่ร่วมกับภัยพิบัติ มี
การปรับเปลี่ยนรูปแบบการจัดการอย่างเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะการปรับเปลี่ยนรูปแบบนิเวศ-สังคม

โดยสรุป ภูมิคุ้มกันระบบนิเวศ-สังคมคือศักยภาพในการรับมือ ปรับตัว และปรับเปลี่ยน
รูปแบบของระบบสังคมเพื่อให้เกิดความยั่งยืน การปรับตัวอยู่รอดรวมไปกับระบบนิเวศ และ
การรักษาสุขภาพของระบบนิเวศและผลิตภัณฑ์นิเวศที่ยั่งยืน โดยระบบนิเวศ-สังคมซึ่งมีภูมิคุ้มกัน
ที่ดีจะต้องมีลักษณะระบบที่มีการเรียนรู้ภาวะการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ตลอดเวลา และปรับตัว
อยู่ร่วมกับภาวะเปลี่ยนแปลงนั้น ๆ ได้ รวมไปถึงการสร้างภูมิคุ้มกันระบบนิเวศ-สังคมจะต้องมี

ลักษณะของการมีส่วนร่วมและปรับเปลี่ยนเรียนรู้ตลอดเวลา อย่างไรก็ตาม คำถามสำคัญคือ มนุษย์เองได้ปรับศักยภาพที่มีอยู่เพื่อเรียนรู้สิ่งที่เกิดขึ้นและรับมือกับความท้าทายใหม่ ๆ หรือยัง และมากน้อยเพียงใด

รองศาสตราจารย์ ดร.เก่งกิจ กิติเรียงลาภ จากคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ นำเสนอในหัวข้อ “มนุษย์สมัยจากมุมมองมานุษยวิทยา” โดยระบุว่า วิฤตการณ์ต่าง ๆ ของโลกในปัจจุบันเกิดขึ้นในมนุษย์สมัยหรือแอนโทรโปซีน ซึ่งเป็นยุคที่มนุษย์เป็นองค์ประธานหรือเป็นผู้กระทำการหลักต่อโลก อันก่อให้เกิดความผันผวนมากมายทั้งทางด้านสิ่งแวดล้อม การเมือง และเศรษฐกิจ จึงเกิดการตั้งคำถามว่า เราจะอยู่ในสถานะนี้อย่างไร และปรากฏการณ์ดังกล่าวสามารถนำมาอธิบายในเชิงมานุษยวิทยาได้อย่างไรบ้าง

วิฤตการณ์หนึ่งของโลกที่มีความสำคัญและรุนแรงมากขึ้นในทุกขณะ คือ วิฤตสภาพภูมิอากาศเปลี่ยนแปลง (Climate Change) หรือภาวะโลกร้อน ซึ่งเกิดจากอุณหภูมิของโลกทั้งในดินและมหาสมุทรที่เพิ่มสูงขึ้น จนส่งผลต่อสภาพภูมิอากาศที่แปรปรวนและยากเกินจะคาดเดา ในมุมมองคนทั่วไปอาจเริ่มมองเห็นปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับสภาพอากาศ เช่น ตั้งคำถามว่าทำไมปีนี้ถึงมีฝนตกมาก หรือทำไมปีนี้ถึงไม่หนาว แต่ยังไม่ได้ปะติดปะต่อหรือเชื่อมโยงไปสู่ปัญหาที่ใหญ่กว่านั้นอย่างภาวะโลกร้อนมากนัก

วิฤตสภาพภูมิอากาศเปลี่ยนแปลงมีแนวโน้มรุนแรงมากขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งเห็นได้ชัดเจนนับตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 หรือในช่วง ค.ศ. 1945 เป็นต้นมา โดยนักสังคมศาสตร์หรือนักวิทยาศาสตร์อธิบายว่า โลกกำลังเผชิญกับหายนะในอัตราเร่งที่รวดเร็วฉับพลัน (Great Acceleration) ซึ่งแน่นอนว่าในปี ค.ศ. 1945 เป็นจุดเปลี่ยนครั้งสำคัญที่ประเทศโลกที่ 3 เข้าสู่กระบวนการปฏิวัติอุตสาหกรรมแบบโลกตะวันตก (Industrialization)

ทำให้ในขณะนั้นเริ่มเกิดข้อถกเถียงในวงวิชาการว่า วิฤตสภาพภูมิอากาศเปลี่ยนแปลงเริ่มต้นมาตั้งแต่เมื่อใด บางส่วนมองว่าสามารถย้อนกลับไปได้ไกลตั้งแต่ยุคที่มนุษย์เริ่มทำลายพื้นที่ป่าเพื่อทำเกษตรกรรม แต่บางส่วนมองว่าหลัก ๆ เกิดขึ้นจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมที่มีการใช้ถ่านหิน พลังงาน และทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ อย่างมากมาย นี่คือข้อถกเถียงที่หลาย ๆ ศาสตร์พยายามแลกเปลี่ยนกัน โดยมีนักวิชาการที่ศึกษาเรื่องนี้จำนวนมาก

เช่นเดียวกับนักสังคมศาสตร์ที่ให้ความสนใจกับคำถามที่ว่า “โลกของเราจะเข้าสู่จุดจบหรือไม่” โดยมีหนังสือสำคัญ ๆ ที่กล่าวถึงประเด็นดังกล่าว เช่น The Sixth Extinction ซึ่งอธิบายเรื่องกบในเปรูที่เริ่มสูญพันธุ์ โดยตั้งคำถามว่ากบมีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศ วิธีชีวิต

และเศรษฐกิจของเปรูอย่างไร และการขยายตัวของเมืองมีความสัมพันธ์อย่างไรกับการสูญพันธุ์ของกบ ซึ่งสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศกับสังคม

หรือแม้กระทั่งในหนังสือที่ชื่อว่า The Ends of The World นักมานุษยวิทยาชาวบราซิลได้นำเสนอแนวคิดของคนพื้นเมืองในแอมะซอนเกี่ยวกับประเด็นการรบกวนของโลก ซึ่งเกิดขึ้นจากการความรุนแรงและโหดร้ายของมนุษย์ที่กระทำกับโลก

โดยหนังสือพยายามตั้งคำถามเกี่ยวกับคนพื้นถิ่นแอมะซอนขึ้นมาอธิบายว่า วิกฤตที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาแบบตะวันตกได้ทำลายโลกไปอย่างไรบ้าง และชาวแอมะซอนมีความเข้าใจ เครื่องมือ ความคิดความเชื่อ และสภาวะวิทยาเกี่ยวกับการดำรงอยู่ของโลกอย่างไร รวมไปถึงความรู้และแนวคิดดังกล่าวจะช่วยให้เราดำรงอยู่ในโลกนี้ได้หรือไม่ อย่างไร หากเราเข้าใจก็จะสามารถนำไปสู่วิธีการแก้ไขปัญหาโดยไม่ยึดโยงอยู่กับวิทยาศาสตร์แบบตะวันตกเท่านั้น ทั้งหมดนี้เป็นกระแสที่ทำให้เราเกิดการตั้งคำถามว่าเราจะสูญพันธุ์หรือไม่ มนุษย์จะอยู่รอดหรือไม่ ซึ่งเป็นโจทย์ร่วมกันไม่ว่าจะอยู่ในศาสตร์ใดก็ตาม

นอกจากนี้ รศ.ดร.เก้งกิง ชีให้เห็นว่าภายใต้วิกฤตการณ์ข้างต้น วิชามานุษยวิทยาในระยะที่ผ่านมาได้ศึกษาอะไรไปแล้วบ้าง โดยระบุถึงงานเขียนสำคัญ เช่น The Mushroom at the End of the World ของ Anna Lowenhaupt Tsing ที่ศึกษาเกี่ยวกับพืชพันธุ์และกลุ่มสัตว์ข้ามสายพันธุ์ (Multi-species Ethnography) ในประเทศบราซิล

โดยสรุปแล้วที่ผ่านมา นักมานุษยวิทยาพยายามชี้ให้เห็นประเด็นสำคัญคือ เรากำลังเข้าสู่วิกฤตของการดำรงอยู่ในโลก ซึ่งทำให้มนุษย์อยู่ยากขึ้นด้วยเงื่อนไขอื่น ๆ ไม่เพียงแต่เงื่อนไขทางวัฒนธรรมเท่านั้น แต่เป็นเงื่อนไขทางธรรมชาติ หรือพูดง่าย ๆ ว่า ระบบนิเวศทางธรรมชาติ และวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ผสมกันและแยกกันไม่ออก เช่น เมื่อเราพูดถึงภาวะโลกร้อน (Global Warming) เราจะเห็นถึงความสัมพันธ์ที่ให้ความหมายและคุณค่าต่อสิ่งแวดล้อมด้วย

ฉะนั้น นักมานุษยวิทยาจะศึกษาวัฒนธรรมของมนุษย์อย่างเดียวไม่ได้ แต่ต้องให้ความสำคัญกับสายพันธุ์อื่น ๆ ซึ่งมีความสำคัญกับมิติทางวิถีชีวิตของเราด้วย เช่น ปฏิสัมพันธ์กับสัตว์เลี้ยง การบริโภคพืชและเนื้อสัตว์ ซึ่งเราไม่เคยรู้เลยว่าสิ่งเหล่านี้มีที่มาและที่ไปอย่างไร เช่น ฟาร์มปลาแซลมอนในหลาย ๆ พื้นที่ในโลกส่งผลกระทบต่อมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ซึ่งเป็นแง่มุมที่ทำให้เราต้องมีความเข้าใจต่อสิ่งเหล่านี้ในเชิงวัฒนธรรมและเชิงนิเวศไปพร้อม ๆ กัน

คำถามต่อมาคือ มานุษยวิทยามีความเกี่ยวข้องกับมนุษยสัมพันธ์อย่างไร โดยนักมานุษยวิทยาได้ตั้งคำถามไว้ 4 ประเด็นหลัก ประเด็นแรก “มนุษย์” คืออะไร แต่เดิมเราเชื่อว่า

มนุษย์มีแก่นสาร สาระ และความเฉพาะตัว ซึ่งเป็นแนวคิดเรื่องลักษณะธรรมชาติของมนุษย์ (Human Nature) ที่ขยายตัวอย่างมากในช่วงศตวรรษที่ 18 และเป็นรากฐานของการศึกษา สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ในมิติต่าง ๆ เช่น ศิลปะและวัฒนธรรมของมนุษย์ รวมไปถึง ความดีและความงามของมนุษย์

อย่างไรก็ตาม การเข้าสู่มนุษยสมัยทำให้เราต้องกลับมาตั้งคำถามว่า “มนุษย์คืออะไร กันแน่” โดยนักมานุษยวิทยาพยายามจำกัดความและเข้าใจว่า “มนุษย์” คือความเป็นบุคคล (Personhood) ที่คิดได้และรู้สึกได้ จนเกิดคำถามว่า เป็นได้หรือไม่ที่เราจะมองแม่น้ำหรือภูเขา เป็นบุคคลได้ แนวคิดนี้เริ่มขยายตัวมากขึ้นในทางมานุษยวิทยา เช่น ศึกษาเกี่ยวกับลิงและสุนัข ในป่าซึ่งมีปฏิสัมพันธ์แบบระบบเครือญาติ

แนวคิดเรื่องมนุษย์เริ่มเปลี่ยนไปภายใต้บริบทของแอนโทรโปซีน ซึ่งหมายถึงการพยายาม รวมเอาสิ่งที่ไม่เป็นมนุษย์ (Non-human) เช่น ถ้าเรามีแนวคิดที่ว่าแม่น้ำเป็นบุคคล เราต้อง พยายามทำความเข้าใจแม่น้ำโดยที่ไม่มองว่าแม่น้ำเป็นวัตถุที่ใช้ประโยชน์เท่านั้น หรือเราต้องมอง สิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ที่แชร์กับโลกของมนุษย์ด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้จึงสามารถสรุปได้ว่าวิชาสังคมศาสตร์ เองจะต้องปรับตัว โดยขยายหน่วยการศึกษาออกไปมากขึ้น และเปิดรับเอาแนวคิดการศึกษาที่ สลายพันธู์อื่น ๆ ที่ไม่ใช่มนุษย์เข้ามามากขึ้น

ประเด็นที่สอง ประวัติศาสตร์ของมนุษย์กับประวัติศาสตร์ของดาวโลก นักสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์เริ่มกลับมาทำความเข้าใจเรื่องประวัติศาสตร์ แต่เดิมมีความเข้าใจว่า ประวัติศาสตร์ คือการบันทึกเรื่องราวของมนุษย์และสังคมโลก แต่จะเป็นไปได้ไหมที่นักสังคมศาสตร์และ มนุษยศาสตร์จะศึกษา ประวัติศาสตร์ที่หลุดออกจากดาวโลก รวมถึงสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ที่ดำรงอยู่ ในเอกภพ โดยมีข้อถกเถียงสำคัญคือ จะเป็นไปได้อย่างไรถ้าเราจะเข้าใจมนุษย์โดยปราศจาก การศึกษาสิ่งอื่น ๆ

ประเด็นที่สาม ที่มาของมนุษยสมัย ถ้าเรามองว่าแอนโทรโปซีนเกิดขึ้นจากการทำ เกษตรกรรม นั่นหมายความว่า การทำเกษตรกรรมที่พัฒนาโดยมนุษยชาติเริ่มเป็นปัญหา เมื่อ เป็นเช่นนี้ทำให้เราต้องมาทบทวนว่า ระบบอาหารที่พึ่งพาเกษตรกรรมเป็นสิ่งที่สามารถดำเนิน ต่อไปได้หรือไม่ และจะมีวิธีแก้ไขอย่างไร หรือในทางกลับกัน ถ้ามนุษยสมัยเกิดขึ้นจากการพัฒนา อุตสาหกรรม เราก็จะต้องกลับมาตั้งคำถามเกี่ยวกับการใช้พลังงาน การผลิต หรือการขยายตัว ของเมือง

ซึ่งในประเด็นที่มาจากมนุษยสมัยจะต้องพึ่งพาอาศัยในการหาคำตอบจากหลาย ศาสตร์ เช่น การอธิบายว่ามนุษยสมัยเกิดขึ้นจากการทิ้งระเบิดของสหรัฐอเมริกาที่เมืองนางาซากิ

และอิโรซิมาหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 หรือหลังปี ค.ศ. 1945 ก็จะทำให้ต้องทำความเข้าใจใหม่ ว่า อะไรที่ทำให้เกิดแอนโทรโปซีน การถกเถียงเรื่องดังกล่าวเป็นเรื่องสำคัญที่ทุกสาขาวิชา สามารถถกเถียงได้ หรือสามารถมีหลายคำตอบที่ซ้อนกันก็ได้

ประเด็นที่สี่ วิชามานุษยวิทยาช่วยให้เข้าใจมนุษยสมัยได้อย่างไร และอะไรคือทางออก โดยหนังสือที่มีชื่อว่า Arts of Living on a Damaged Planet ของ Anna Tsing ได้รวบรวม ข้อความคิดทางวิทยาศาสตร์และวรรณกรรมทางสังคมศาสตร์เพื่อหาทางออกจากวิกฤตสิ่งแวดล้อมร่วมกัน ทวีธีว่าเราจะใช้ชีวิตอยู่บนโลกนี้ได้อย่างไร แอนโทรโปซีนเป็นลักษณะเฉพาะตัวในแต่ละพื้นที่ และจะต้องถูกทำความเข้าใจจากความเฉพาะตัวของแต่ละพื้นที่ ฉะนั้นจึงไม่สามารถเข้าใจประวัติศาสตร์ของแอนโทรโปซีนในฐานะประวัติศาสตร์ที่เป็นเส้นตรงและมีเรื่องเล่า (Narrative) เดียวได้

ฉะนั้นหากเราจะเข้าใจแอนโทรโปซีนจะต้องเข้าใจถึงความหลากหลายทางประวัติศาสตร์ (Histories) ซึ่งในประเด็นนี้ทำให้เราไม่จำเป็นที่จะต้องเป็นนักธรณีวิทยาที่เข้าใจทั้งโลก แต่สามารถทำการศึกษาเฉพาะพื้นที่ได้

นอกจากนี้ งานอีกชิ้นหนึ่งที่มีความสำคัญคืองานของ Jason W. Moore ซึ่งถกเถียงว่าแอนโทรโปซีนเกิดขึ้นเมื่อใด หรือจริง ๆ แล้วแอนโทรโปซีนมีอยู่จริงหรือไม่ และงานของ Bruno Latour ที่ชื่อว่า An Inquiry into Modes of Existence อธิบายถึงข้อค้นพบที่ผ่านมาของการศึกษาโลกซึ่งพบว่า มีความเข้าใจโลกที่แตกต่างและหลากหลายกันอย่างมาก เราอาจจะพูดได้ว่าคนในสังคมไทย สังคมอเมริกา บราซิล อินเดีย มีวิถีคิดซึ่งอยู่ในโลกที่ต่างกันไป

นักมานุษยวิทยาพยายามจะชี้ให้เห็นว่าโลกมีความหลากหลาย แต่วิกฤตสิ่งแวดล้อมที่เราเผชิญอยู่หรือแอนโทรโปซีนเป็นวิกฤตที่คนทั้งโลกเผชิญร่วมกันและข้ามพ้นความหลากหลาย อันมีลักษณะของความกระจายอยู่ทั่วไป ไม่ว่าจะอยู่ที่ใดก็ได้รับผลกระทบทางสถานะอากาศเปลี่ยนแปลง (Climate Change) และเป็นไปไม่ได้ที่จะใช้เพียงความรู้ทางวิทยาศาสตร์ในการแก้ไขปัญหา แต่เราจำเป็นต้องเปิดพื้นที่ในการต่อรองระหว่างวิถีการดำรงอยู่ (Mode of Existence) ต่าง ๆ ได้เข้ามาร่วมกันกำหนดความหมายของแอนโทรโปซีน และกำหนดวิถีทางของโลกใหม่โดยไม้อิงอยู่กับวิทยาศาสตร์แบบตะวันตก

เนื่องจากแอนโทรโปซีนของแต่ละปริณทลมีความเฉพาะตัว จึงเป็นไปได้ที่จะอาศัยความรู้เดียวในการแก้ไขปัญหาของโลกได้ โดยจะต้องอาศัยความรู้ที่หลากหลายในการแก้ไขปัญหา เช่น ความรู้ทางชาติพันธุ์วรรณา ซึ่งความรู้ที่เรามีเกี่ยวกับกลุ่มคนต่าง ๆ จะช่วยในการรับมือกับวิกฤตที่กำลังเผชิญอยู่ได้อย่างดียิ่งขึ้น

แม้กระทั่งนักวรรณกรรมวิจารณ์เองก็ให้ความสำคัญกับแอนโทรโปซีน เช่น งานของ Timothy Morton ที่ชื่อว่า Being Ecological, Hyperobjects, Dark Ecology ให้ความสนใจในประเด็นวิกฤตการณ์เชิงนิเวศ (Ecological Crisis) เมื่อเป็นเช่นนี้จึงสะท้อนว่า ประเด็นเรื่องแอนโทรโปซีนไม่ใช่เรื่องของศาสตร์ใดศาสตร์หนึ่ง แต่เป็นประเด็นของทุก ๆ สาขาวิชา

รศ.ดร.เก่งกิจ ยังนำเสนองานที่เกี่ยวข้องกับแอนโทรโปซีนของตน ที่นำแนวคิดทางมานุษยวิทยามาอธิบายแอนโทรโปซีน โดยมีงานสำคัญ 3 ชิ้น ได้แก่

1) Anthropocene ซึ่งพยายามศึกษาว่าวิชามานุษยวิทยาทำอะไรได้บ้างกับแอนโทรโปซีน

2) Object - Oriented Ontology in One Hour: OOO

และ 3) Pluriverse ซึ่งเป็นหนังสือที่อธิบายแอนโทรโปซีนในมุมมองปรัชญาและมานุษยวิทยา

ดังนั้นจึงสามารถสรุปได้ว่า วิชามานุษยวิทยาช่วยสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับแอนโทรโปซีน ดังนี้

1) มองปรากฏการณ์จากระดับล่าง หรือมองจากคน ซึ่งไม่ได้เป็นเรื่องของโครงสร้างและนโยบาย แต่เป็นการเผชิญหน้ากับสิ่งต่าง ๆ ในโลกที่มีความหลากหลายและเฉพาะพื้นที่ซึ่งมานุษยวิทยาทำให้เราเข้าใจ 2 สิ่งนี้

2) มนุษยสมัยไม่ได้เหมือนกัน แต่ปะติดปะต่อและมีลักษณะขึ้นกับถิ่นที่ (Localities) กล่าวคือ แอนโทรโปซีนไม่ได้เหมือนกันหมดทุกที่ แต่ขึ้นกับเฉพาะถิ่น เช่น แอนโทรโปซีนในแอมะซอนไม่เหมือนกับในประเทศจีน เมื่อเป็นเช่นนี้ทำให้เรื่องเล่าของแอนโทรโปซีนไม่ถูกผูกขาดกับคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเท่านั้น

3) การให้ความสำคัญกับความหลากหลาย และการมองคนจากข้างล่าง ทำให้เราสามารถเรียนรู้จากผู้คนที่หลากหลายได้ว่าเราจะเผชิญหน้ากับวิกฤตอย่างไร และจะพัฒนาความรู้หรือภูมิปัญญาของผู้คนอย่างไร

สุดท้าย รศ.ดร.เก่งกิจ สรุปปรากฏการณ์ของมนุษยสมัยเป็น 3 ประการ

ประการแรก มนุษยสมัยเป็นปรากฏการณ์ที่ตัดข้ามพรมแดนทั้งในระดับการดำรงอยู่ เช่น ชนพันธุ์ ชนชั้น และในระดับของความรู้/สาขาวิชา และไม่สามารถที่จะทำความเข้าใจปรากฏการณ์ด้วยศาสตร์ใดศาสตร์หนึ่งได้

ประการที่สอง มนุษยสมัยทำให้ศาสตร์สาขาต่าง ๆ ต้องหันมาร่วมมือกันมากขึ้น เพราะวิกฤตสิ่งแวดล้อมไม่จำกัดด้วยสาขาวิชาหรือไม่ใช่ประเด็นของนักสิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่หลายศาสตร์ต้องเข้ามาร่วมกันหาคำตอบ

และประการสุดท้าย มนุษยสมัยมีลักษณะเฉพาะถิ่นที่ (Localities) ที่ต้องอาศัยการวิจัยในหลากหลายพื้นที่ ไม่อาศัยโครงการวิจัยขนาดใหญ่ แต่จะต้องเป็นงานวิจัยเชิงพื้นที่ ทำให้เห็นปรากฏการณ์ที่ชัดเจน ซึ่งที่ผ่านมามีขบวนการมานุษยวิทยามีความสนใจ แต่ยังไม่ได้ทำงานร่วมกันสาขาอื่น ๆ มากนักการเสวนาในวันนี้จึงอาจเป็นโอกาสอันดีที่เราจะได้พูดคุยและแลกเปลี่ยนกันมากขึ้น

รองศาสตราจารย์ ดร.ดารินทร์ ประดิษฐ์ทัศนีย์ จากคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นำเสนอในหัวข้อ “มนุษยสมัยจากมุมมองมนุษยศาสตร์: การวิจารณ์วรรณกรรมแนวนิเวศ (Ecocriticism)” โดยตั้งคำถามว่า มนุษยศาสตร์เข้ามาเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมอย่างไร นักวรรณกรรมศาสตร์ได้ทำอะไรบ้างในการตอบโต้ภัยกับภัยคุกคามนี้ มองมนุษยสมัยอย่างไร และการวิจารณ์เชิงนิเวศทำให้เกิดการเชื่อมโยงกับมนุษยสมัยอย่างไรบ้าง

การวิจารณ์วรรณกรรมเชิงนิเวศ (Ecocriticism) มีจุดเริ่มต้นในช่วงกลางทศวรรษที่ 1980 เนื่องจากปัญหาสิ่งแวดล้อมมีความรุนแรงมากขึ้น นักมนุษยศาสตร์จึงพยายามนำความรู้ด้านสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และวรรณกรรมศาสตร์มาประยุกต์ใช้กับการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม เช่น นักวรรณกรรมศาสตร์จำนวนมากได้ให้ความสนใจกับประเด็นดังกล่าว ยกตัวอย่างเช่น นักวรรณกรรมชาวอเมริกันหันมาให้ความสนใจในเรื่องวรรณกรรมกับสิ่งแวดล้อม โดยรวมตัวกันก่อตั้งเป็นกลุ่มการศึกษาวรรณกรรมสิ่งแวดล้อม

ในปี ค.ศ. 1992 มีการออกวารสาร การจัดเสวนา การเปิดรายวิชาใหม่ ๆ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาวรรณกรรมแนวนิเวศ โดยมีงานสำคัญชื่อ Landmarks in Literary Ecology (1996) โดย Cheryl Glotfelty และ Harold Fromm ซึ่งชี้ให้เห็นถึงการวิจารณ์วรรณกรรมเชิงนิเวศที่นำมุมมองการให้ความสำคัญกับโลกกายภาพมาศึกษาวรรณกรรม โดยมีฐานความคิดว่า วัฒนธรรมของมนุษย์เชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดกับโลกทางกายภาพ และส่งผลกระทบต่อกันและกัน

จากการศึกษาวรรณกรรมแนวนิเวศดังกล่าวทำให้เห็นถึงความเชื่อมโยงเบื้องต้นระหว่างวิกฤตสิ่งแวดล้อมกับวัฒนธรรมของมนุษย์ โดยอ้างถึงนักประวัติศาสตร์ชื่อ Donald Worster ซึ่งชี้ให้เห็นว่า วิกฤตสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันไม่ได้มาจากระบบนิเวศ แต่เป็นปัญหาทางจริยธรรมของมนุษย์ หากจะผ่านพ้นวิกฤตนี้จะต้องทำความเข้าใจรากเหง้าของปัญหา ฉะนั้นการวิพากษ์ (Criticism) พยายามอธิบายว่า มิติเชิงวัฒนธรรม เช่น ระบบความคิด ความเชื่อ ภาษา จริยธรรมภาษา หรือเรื่องเล่า มีอิทธิพลอย่างมากต่อความเข้าใจตำแหน่งแห่งที่ของมนุษย์

กับความสัมพันธ์ของมนุษย์กับโลกรอบตัว การวิจารณ์วรรณกรรมเชิงนิเวศพยายามที่จะเข้าใจ รากเหง้าของวิกฤตการณ์สิ่งแวดล้อม และเป็นกระบวนการที่พยายามเปลี่ยนวิธีการรับรู้ของผู้ เรียน เพราะลักษณะสำคัญของวิพากษ์ (Criticism) คือเอามนุษย์เป็นศูนย์กลางของทุกสิ่ง โดย มองว่าธรรมชาติเกิดขึ้นมาเพื่อรับใช้มนุษย์ และจะใช้ทรัพยากรอย่างไรก็ได้

แต่การศึกษาวรรณกรรมเชิงนิเวศจะแตกต่างจากการศึกษาวรรณกรรมที่มีอยู่ก่อน หน้านี้ คือการให้ความสำคัญกับตัวละครมนุษย์ ในขณะที่โลกธรรมชาติและสังคมจะเป็นฉาก ข้างหลังหรือเป็นเวทีให้แก่มนุษย์ กล่าวคือ วรรณกรรมเชิงนิเวศพยายามเบี่ยงความสนใจจาก มนุษย์มาให้ความสำคัญกับโลกกายภาพ สิ่งแวดล้อม และสิ่งมีชีวิตที่ไม่ใช่มนุษย์ ซึ่งมีลักษณะ ไม่อยู่นิ่ง มีความเปลี่ยนแปลง และมีผลกระทบต่อมนุษย์ด้วย โดย Glen A. Love นักวิจารณ์ วรรณกรรมได้อธิบายว่า การวิจารณ์ในรูปแบบนี้เป็นการหันความสนใจจากความรู้สึกนึกคิดใน มนุษย์ (Ego-consciousness) ไปสู่การสร้างสำนึกทางสิ่งแวดล้อม (Eco-consciousness) และพยายามชวนให้ผู้อ่านรับรู้ในเชิงวิธีคิดแบบใหม่

ในช่วงระยะเวลา 20-30 ปีที่ผ่านมา เริ่มมีการให้ความสำคัญกับการศึกษาและ วิเคราะห์ธรรมชาติ โดยเป็นงานเขียนประเภทร้อยแก้วบรรยายธรรมชาติ (Nature Writing) ที่ จะให้ความสำคัญกับความผูกพันที่ปัจเจกมีต่อท้องถื่นหรือชนบทแห่งใดแห่งหนึ่ง ซึ่งเชื่อว่าจะ ก่อให้เกิดสำนึกในการอนุรักษ์ รวมไปถึงมีการตั้งคำถามกับความคิดสำคัญ ๆ

ได้แก่ ความเป็นธรรมชาติ ความเชื่อมโยงระหว่างมนุษย์กับสัตว์ และความแตกต่างกัน ระหว่างสัตว์กับมนุษย์ ในโลกตะวันตกและตะวันออกมีงานเขียนจำนวนมากที่วิเคราะห์ วรรณกรรมสิ่งแวดล้อมร่วมสมัย และให้ความสำคัญในฐานะปัญหาสังคมที่เชื่อมโยงกับชนชั้น เพศสถานะ และชาติพันธุ์

อีกทั้งยังมีประเด็น ๆ ใหม่ เช่น ความยุติธรรมทางสิ่งแวดล้อม สิ่งแวดล้อมปนเปื้อน สารพิษ ปัญหาสิ่งแวดล้อมในโลกหลังอาณานิคมซึ่งปรากฏในวรรณกรรมอินเดีย แม้กระทั่ง เรื่องความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสัตว์ พืช ภาวะโลกรวน และการสูญพันธุ์ของสิ่งมีชีวิต ในส่วน ของการศึกษาตัวบทนั้น ในตอนแรกอาจจะเริ่มจากวรรณกรรม จากนั้นก็ขยายไปสู่งานเขียนรูป แบบอื่น ๆ เช่น นโยบายที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม และงานศิลปะแขนงอื่น ๆ เช่น ภาพยนตร์ ภูมิสถาปัตยกรรม เป็นต้น

เมื่อแอนโทโรโปซินเป็นที่รับรู้และพูดถึงในวงกว้างมากขึ้น มนุษยศาสตร์ก็นำความคิด นี้มาขบคิดเช่นกัน โดยมีนักคิดสำคัญ ๆ ได้แก่ Dipesh Chakrabarty นักมนุษยศาสตร์คนแรก ที่ถกเถียงเรื่องแอนโทโรโปซิน แนวคิดสำคัญคือการมองมนุษย์ในฐานะเป็นตัวแปรที่ก่อให้เกิด

การเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวง และมนุษยสมัยทำลายเส้นแบ่งระหว่างประวัติศาสตร์มนุษย์ และประวัติศาสตร์ธรรมชาติไปอย่างสิ้นเชิง เพราะในอดีตเรามองมนุษย์เป็นหลัก และธรรมชาติเป็นเพียงฉากหลัง

แต่พอเริ่มมีแนวคิดประวัติศาสตร์สิ่งแวดล้อม (Environment History) ในช่วงทศวรรษที่ 1970 นักวิชาการก็หันมาสนใจมนุษย์ในฐานะที่สามารถเปลี่ยนแปลงโลกและธรรมชาติได้ และในมนุษยสมัย มนุษย์ได้กลายเป็นตัวการหลักที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของโลกและธรณีวิทยาอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน เช่น มนุษย์สามารถทำให้เกิดวิกฤตโลกร้อนได้ และมนุษยสมัยทำให้การมองความเป็นสมัยใหม่และโลกาภิวัตน์เปลี่ยนแปลงไป

ถ้าพูดถึงมนุษยสมัยตั้งแต่ศตวรรษที่ 18 จนถึงปัจจุบัน เราจะเชื่อมโยงมนุษยสมัยกับเรื่องการแสวงหาเสรีภาพ แต่ในขณะนี้ มนุษยสมัยที่มนุษย์พยายามแสวงหาเสรีภาพได้เปลี่ยนรูปแบบการใช้เชื้อเพลิงจากการใช้ไม้เป็นการใช้ฟอสซิลจากถ่านหินและน้ำมัน ซึ่งสะท้อนว่าเสรีภาพของมนุษย์สร้างความเป็นสมัยใหม่โดยการใช้พลังงาน แต่แนวคิดแอนโทโรปีนพยายามท้าทายว่า การแสวงหาเสรีภาพของมนุษย์กำลังนำโลกไปสู่มหันตภัยทางสิ่งแวดล้อมหรือไม่

นอกจากนั้นยังมีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาประวัติศาสตร์มนุษย์ควบคู่ไปกับประวัติศาสตร์เชิงลึก โดยทั่วไปนักประวัติศาสตร์จะพูดถึงสิ่งที่มนุษย์บันทึกไว้ในอดีต โดยเริ่มต้นจากการทำเกษตรกรรม แต่ก็จะมีประวัติศาสตร์อีกชุดหนึ่งซึ่งเป็นประวัติศาสตร์เชิงลึกที่นักประวัติศาสตร์ไม่ได้ให้ความสนใจ

“หากเราต้องการจะเข้าใจจริง ๆ ว่าการเปลี่ยนแปลงทางภูมิศาสตร์ ก่อให้เกิดวิกฤตของมนุษย์ได้อย่างไรบ้าง

เราต้องมองย้อนไปให้ไกลกว่านั้น

โดยมองมนุษย์เป็นเพียงสิ่งมีชีวิตสายพันธุ์หนึ่ง

และประวัติศาสตร์มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชีวิตทั้งมวลบนโลกนี้

หรือมองมนุษย์

ในฐานะที่เป็นเพียงสายพันธุ์หนึ่ง (Species Thinking)

ท่ามกลางสิ่งมีชีวิตอีกมากมายบนโลก”

ขณะเดียวกัน นักวิจารณ์วรรณกรรมคนสำคัญอีกคนหนึ่งคือ Eva Horn ซึ่งเขียนงานที่มีชื่อว่า The Anthropocene: Key Issues for the Humanities (2020) โดยอธิบายว่า การเกิดขึ้นของแอนโทรโปซีนเป็นความท้าทายต่อการรับรู้และการเสนอภาพที่มนุษย์ไม่เคยได้สัมผัสหรือได้พบมาก่อน ทำให้การสร้างศิลปะหรือวรรณกรรมอาจจะต้องมีการเปลี่ยนรูปแบบการนำเสนอเพื่อที่จะถ่ายทอดภาพของสิ่งต่าง ๆ ได้

โดย Horn เสนอว่า หากจะเข้าใจแอนโทรโปซีนอาจจะต้องมีมุมมองใหม่ที่มีขนาดหรือระดับ (Scale) แตกต่างไปจากเดิมอย่างสิ้นเชิง เช่น ระดับในเชิงปริมาณของมนุษย์ในฐานะตัวแสดง (Human Agency) หรือพลังเชิงปริมาณของตัวการในการสร้างความเปลี่ยนแปลง เช่น การใช้พลังงานของปัจเจกบุคคล รวมกันหลาย ๆ ปัจเจก ซึ่งแต่ละปัจเจกไม่ได้มีเจตนาไม่ตีในการทำลายทรัพยากร แต่กลับสามารถสร้างมหันตภัยให้กับโลกได้

ฉะนั้นจะต้องตระหนักว่าเราเองก็เป็นผู้ที่สร้างวิกฤตต่อโลกเหมือนกัน แต่ที่ผ่านมาเรามองไม่เห็นความเชื่อมโยงระหว่างการทำกรกระทำของปัจเจกกับการทำลายโลกมากนัก จึงจะต้องมีการพูดคุยกันถึงความรับผิดชอบที่มากขึ้นและชัดเจนขึ้นต่อวิกฤตการณ์

อีกประเด็นหนึ่งคือมิติของพื้นที่ซึ่งต้องให้ความสนใจในระดับโลกและดาวโลก จึงจะสามารถเข้าใจปัญหาในมุมมองแอนโทรโปซีนได้ชัดเจนและกว้างขึ้น ขณะเดียวกันในด้านมิติของเวลา วากรรมการณ์อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมักจะเป็นการพูดถึงการพัฒนาที่ยั่งยืนและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเอาไว้ให้แก่คนรุ่นหลังหรือลูกหลานเรา

ซึ่งแอนโทรโปซีนทำให้เรามองอนาคตที่ไกลออกไปด้วย กล่าวคือ สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับสายพันธุ์อื่น ๆ บนโลก โดย Donna Haraway ตีความเครือข่ายใหม่ที่ไม่ใช่แค่ความสัมพันธ์ทางสายเลือด แต่หมายถึงชีวิตที่ไม่ใช่มนุษย์หรือชีวิตที่มีรูปแบบแตกต่างกันไปด้วย ดังนั้น เราอาจจะต้องมีการสร้างจริยธรรมชุดใหม่ขึ้นมา

อย่างไรก็ตาม แอนโทรโปซีนเป็นยุคสมัยที่เราไม่เคยเข้าใจ ไม่สามารถรับรู้ได้อย่างองค์รวม และไม่สามารถคาดการณ์ได้ว่าในอนาคตจะเกิดภัยพิบัติอะไรทั้งในเชิงของรูปแบบและความรุนแรง เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเป็นโจทย์ต่อนักเขียนว่าจะสื่อภาพหรือสื่อสารเรื่องแอนโทรโปซีนอย่างไร และวรรณกรรมจะมีบทบาทอย่างไรที่ทำให้ผู้คนตระหนักถึงปัญหาและความซับซ้อนของแอนโทรโปซีน รวมไปถึงจะอย่างไรให้เกิดความเข้มข้นในการตระหนักจนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง และยอมรับว่ามนุษย์เป็นหนึ่งในตัวแสดงในระบบนิเวศ (Ecological Agency)

ในขณะเดียวกันก็เกิดวรรณกรรมจำนวนหนึ่งที่อธิบายถึงเรื่องสิ่งแวดล้อม เช่น ภูมิอากาศที่เปลี่ยนแปลงไป (Climate Fiction) นักวรรณกรรมแนวนี้ก็พูดถึงเรื่องนี้ใน

รูปแบบแอนโทรโปซีนเชิงวิพากษ์ (Anthropocene Criticism) โดยใช้ภาษา เรื่องเล่า และวรรณกรรมเป็นพื้นที่การนำเสนอภาพของมนุษย์สมัย เพื่อให้เกิดทบทวนถึงวิกฤตสิ่งแวดล้อมและจินตนาการถึงสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

ยกตัวอย่างเช่น งานของ Atwood ในหนังสือที่ชื่อว่า MaddAddam ที่สามารถเขียนงานให้จินตนาการไปถึงภาพอนาคต โดยมีฐานอยู่กับความเป็นจริงที่มีอยู่ในปัจจุบัน เช่น จินตนาการถึงวันสิ้นโลกหลังจากที่เกิดภัยพิบัติแล้วและมนุษย์กำลังจะสูญพันธุ์ รวมถึงนำเสนอภาพในยุคก่อนล่มสลายซึ่งเป็นโลกในระบบทุนนิยมและวัตถุนิยมครอบงำ มีความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และการดัดแปลงพันธุวิศวกรรม แต่กลับนำไปสู่หายนะทางโรคระบาด ภาพที่วรรณกรรมเล่มนี้พยายามเสนอคือ การเอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง และการที่มนุษย์นำวิทยาศาสตร์มาใช้โดยขาดจริยธรรม ซึ่งเป็นการนำเสนอภาพทุนนิยมที่ได้ครอบงำปัญญาชนของสังคม ทำให้จริยธรรมบิดเบี้ยวไป

สิ่งที่วรรณกรรมพยายามเสนอคือ การชวนให้จินตนาการไปถึงสถานการณ์ที่มนุษย์กำลังจะสูญพันธุ์โดยมีประเด็นในเรื่องของจริยธรรมและความรับผิดชอบในการดูแลสิ่งแวดล้อม วรรณกรรมเรื่องนี้จึงทำให้เราคิดถึงอะไรที่ไม่เคยคิดมาก่อน นอกจากนั้น วรรณกรรมยังฉายภาพให้เห็นถึงวิกฤตสิ่งแวดล้อมที่ซับซ้อนและเชื่อมโยงกับวิกฤตอื่น ๆ ทางสังคม โดยประเด็นหนึ่งที่สำคัญมากคือความเหลื่อมล้ำในการแก้ปัญหาสภาพภูมิอากาศ (Climate Justice) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการแบกรับความรับผิดชอบที่ไม่เท่ากัน แม้ว่าแอนโทรโปซีนจะส่งผลกระทบต่อทั่วโลกทั้งในมิติเศรษฐกิจและสังคม แต่พื้นที่ต่าง ๆ ก็รับผลกระทบไม่เหมือนกันเมื่อเป็นเช่นนี้ทำให้ความรับผิดชอบของแต่ละพื้นที่และแต่ละชนชั้นแตกต่างกันด้วย เช่น งานที่ชื่อว่า The Tamarisk Hunter (2006) ของ Paolo Bacigalupi เสนอภาพให้เห็นถึงโลกอนาคตที่เผชิญภัยแล้ง พยายามทำให้เห็นถึงความทุกข์ของชาวบ้านยากจนซึ่งเผชิญภัยทางธรรมชาติอย่างไม่มีทางสู้

อีกทั้งยังทำให้เห็นถึงความแตกต่างทางชนชั้นระหว่างคนที่มีฐานะยากจนกับชนชั้นสูง ซึ่งได้รับการบริหารจัดการทรัพยากรอย่างไม่เท่าเทียมจากรัฐโดยสรุป วรรณกรรมเชิงนิเวศเป็นความพยายามที่จะสะท้อนพลังทางภาษา เรื่องเล่า และวรรณศิลป์เพื่อทำให้ผู้อ่านมองปรากฏการณ์แอนโทรโปซีนอย่างชัดเจนขึ้นในระดับและขนาด (Scale) ต่าง ๆ โดยวรรณกรรมจะทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกร่วม เห็นอกเห็นใจผู้ที่เผชิญกับวิกฤตสิ่งแวดล้อม และอาจจะนำไปสู่การปรับทัศนคติ โดยเฉพาะเรื่องความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม ฉะนั้น วรรณกรรมอาจจะเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้คนตระหนักถึงเรื่องสิ่งแวดล้อมและความยุติธรรมทางสิ่งแวดล้อมได้มากขึ้นเช่นกัน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุวิชาน พัฒนาไพรวลัย จากวิทยาลัยโพธิษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ แม่แจ่ม นำเสนอในหัวข้อ “การสร้างนิเวศการเรียนรู้เพื่อการอยู่รอดและอยู่รวมอย่างมีศักดิ์ศรี” โดยระบุว่า

เมื่อเราพูดถึงแอนโทรโปซีนและวิกฤตสิ่งแวดล้อมคนที่มักกลายเป็นจำเลยกลุ่มแรกๆ คือกลุ่มชาติพันธุ์ ไม่ว่าจะเกิดวิกฤตน้ำท่วมหรือน้ำแล้งก็มักจะถูกโทษว่าเขาว่าเป็นผู้ทำลายป่าไม้หรือวิกฤตหมอกควันในพื้นที่ภาคเหนือซึ่งกลุ่มชาติพันธุ์มักจะถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้เผาป่าในขณะที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับทุนนิยมกระแสหลักมักไม่ถูกพูดถึงว่าเป็นปัจจัยหรือเงื่อนไขที่ทำให้เกิดวิกฤตเหล่านั้น

เช่นเดียวกับกับแนวคิดชุดหนึ่งที่อธิบายว่า มนุษย์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของจักรวาลทั้งหมด มนุษย์ จึงมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับสิ่งอื่น ๆ ด้วย เช่น ความคิดของกลุ่มชาติพันธุ์ที่เชื่อว่าถ้ามีเด็กเกิดใหม่จะต้องนำเด็กไปทำพิธีกับต้นไม้ ดิน ฟ้า หรือนำสะดือของเด็กไปผูกกับต้นไม้ แต่ชุดความรู้เหล่านี้กระทำไม่ได้อีกต่อไปเมื่อระบบสาธารณสุขสมัยใหม่เข้ามามีบทบาท มีการบังคับให้นำเด็กไปแจ้งเกิดที่โรงพยาบาลเพื่อความอยู่รอดของชีวิตและสิทธิประโยชน์ที่จะได้รับจากการเป็นพลเมืองของรัฐ เช่น การได้รับใบสูติบัตร การได้รับสิทธิการศึกษาจากรัฐ ฉะนั้น การเป็นพลเมืองของรัฐไม่สามารถไปแจ้งเกิดกับต้นไม้หรือนำชีวิตไปผูกโยงกับธรรมชาติได้อีกต่อไป แนวคิดเช่นนี้ทำให้มนุษย์หลงลืมธรรมชาติ

เช่นเดียวกับประเด็นเรื่องไร่หมุนเวียนที่กลุ่มชาติพันธุ์ถูกมองว่าเป็นผู้ทำลายป่า แต่ในความเป็นจริงกลุ่มชาติพันธุ์มีชุดความรู้เกี่ยวกับต้นไม้หลายอย่าง เช่น ตัดต้นไม้อย่างไรไม่ให้ต้นไม้ตาย นี่คือชุดความรู้ที่กลุ่มชาติพันธุ์มี แต่เมื่อรัฐนำกลุ่มชาติพันธุ์เข้าสู่ระบบการศึกษาและการพัฒนาที่ทันสมัย ชุดความรู้เหล่านี้จึงถูกละเลยไป ทำให้พวกเขาเริ่มมีวิถีการผลิตแบบใหม่ที่ใช้เทคโนโลยีทางการเกษตร เช่น ปุ๋ยและยาฆ่าแมลง ซึ่งถือเป็นการเปลี่ยนแปลงชุดความคิดของกลุ่มชาติพันธุ์ ต่อมาเมื่อมีแนวคิดแอนโทรโปซีนเข้ามาเป็นกระแสหลักก็กลับกลายเป็นว่ากลุ่มชาติพันธุ์ก็ถูกกล่าวหาซ้ำอีกครั้งหนึ่ง โดยมองว่าชุดความรู้ดั้งเดิมเหล่านั้นล้าสมัยและใช้การไม่ได้

ทั้งนี้ ผศ.ดร.สุวิชาน ตั้งคำถามสำคัญว่า เหตุใดที่พี่น้องชาติพันธุ์จะต้องทำตามความรู้ต่างๆ เหล่านี้ และใครเป็นผู้กำหนดชุดความรู้เหล่านั้นขึ้น ซึ่งจะทำให้เห็นถึงโครงสร้างอำนาจและนำไปสู่การแก้ไขปัญหาได้ โดยประเด็นสำคัญเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ที่ต้องร่วมแลกเปลี่ยนกันคือแนวคิดเรื่องความอยู่รอด เราจะต้องสร้างนิเวศของการอยู่รอดและอยู่รวมกันอย่างมีศักดิ์ศรี

ยกตัวอย่างเช่น ชุมชนหนึ่งอยู่ในพื้นที่ป่า ซึ่งป่าเป็นนิเวศหรือบ้านของพวกเขา มีองค์ความรู้ของชุมชน แต่อยู่มาวันหนึ่งรัฐประกาศเขตป่า ทำให้พวกเขาที่อยู่ในป่ากลายเป็นผู้บุกรุก

และผิดกฎหมาย ส่งผลให้ถูกผลักดันออกจากป่าและต้องเปลี่ยนวิถีการผลิต เช่น ลดการทำไร่หมุนเวียนจาก 7 ปี เหลือ 5 ปี และนำเทคโนโลยีทางการเกษตรเข้ามาช่วย เช่น ใช้ปุ๋ยและยาฆ่าหญ้า อันจะนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงทางวิถีชีวิตและสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ยังอาจส่งผลให้ภาษาและวัฒนธรรมของชาติพันธุ์บางกลุ่มสูญหายไป โดยนักภาษาศาสตร์บางคนคาดการณ์ว่าภาษากว่าร้อยละ 90 ที่มีอยู่บนโลกกำลังสูญสิ้นภายในศตวรรษนี้ ซึ่งหมายความว่าเรากำลังสูญสิ้นชุดวัฒนธรรมและชุดความรู้อันหลากหลายบนโลกใบนี้ไป

ผศ.ดร.สุวิธาน ตั้งคำถามต่อไปว่า การเรียนรู้ร่วมกันจะส่งผลต่อการอยู่ร่วมและอยู่รอดอย่างไร โดยยกตัวอย่างเด็กชาติพันธุ์ที่หลุดจากระบบการศึกษา โดยมีสาเหตุ 2 ประการหลัก คือ

1) ข้อจำกัดทางเศรษฐกิจและสังคม การศึกษาที่เข้าไม่ถึงกลุ่มชาติพันธุ์ส่งผลให้มีพื้นฐานการเรียนรู้ที่ไม่เท่ากัน และทำให้กลุ่มชาติพันธุ์ไม่มีความสามารถในการแข่งขัน เช่น กลุ่มชาติพันธุ์จะได้เรียนภาษาอังกฤษในช่วง ป.5 แต่กลุ่มคนในพื้นที่เมืองเริ่มเรียนภาษาอังกฤษตั้งแต่เด็ก และมีมาตรฐานในการเรียนการสอนคนละมาตรฐานกัน ซึ่งส่งผลให้กลุ่มชาติพันธุ์หลุดออกจากระบบทางสังคมไปในที่สุด

2) ระบบการศึกษาไม่ตอบสนองความต้องการ กล่าวคือ ไม่มีความหลากหลายและไม่แสดงให้เห็นถึงประโยชน์ของชุดความรู้ที่ได้รับจากโรงเรียน ทำให้เด็กที่เป็นชาติพันธุ์จำนวนหนึ่งเลือกกลับมาใช้ชีวิตแบบวิถีดั้งเดิมและปรับตัว ซึ่งบางการปรับตัวก็นำไปสู่ความเสี่ยง เช่น ความเสี่ยงด้านชุมชน ระบบนิเวศ และกฎหมาย ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งที่ออกไปจากชุมชนและเข้าสู่เมืองก็มีแนวโน้มที่จะไปเป็นแรงงานไร้ฝีมือ ถูกเอารัดเอาเปรียบ และเสี่ยงต่อการกระทำผิดกฎหมาย

ฉะนั้น การสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้แก่กลุ่มชาติพันธุ์จึงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการอยู่ร่วมและอยู่รอดอย่างมีศักดิ์ศรี โดยมีหลักการ 3 ข้อ คือ

- 1) รู้สิทธิของตนเอง
- 2) รู้รากเหง้าและชุดความรู้ที่ตอบสนองการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับธรรมชาติ เช่น วิถีชีวิตของการทำไร่หมุนเวียนของกลุ่มชาติพันธุ์
- และ 3) รู้การเปลี่ยนแปลง รู้เรื่องของโลกภายนอก และสร้างเครือข่ายเพื่อนำองค์ความรู้มาใช้ในการอยู่ร่วมกัน

ปัจจุบันพื้นที่การอยู่อาศัยและระบบนิเวศของกลุ่มชาติพันธุ์เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก จึงจำเป็นต้องสร้างสมดุลระหว่างการจัดการเศรษฐกิจ ความรู้ วัฒนธรรม และจิตวิญญาณ ในขณะที่แนวคิดแอนโทรโปซิน มองว่าโลกและมนุษย์จะอยู่รอดได้ต้องมีการอนุรักษ์ป่าและรักษาพื้นที่สีเขียว ภาครัฐจึงพยายามเอาคนออกจากป่าโดยใช้ข้ออ้างด้านการรักษาป่า

อย่างไรก็ตาม แนวคิดดังกล่าวเป็นวิธีคิดที่ผิดหลักความรู้ด้านชาติพันธุ์วรรณาซึ่งจะต้องไม่ผูกขาดอยู่กับชุดความรู้ใดความรู้หนึ่งเท่านั้น แต่จะต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับธรรมชาติ

โดยสรุป แนวคิดที่มีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจความสัมพันธ์และการดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ประกอบด้วย 2 แนวคิดหลัก ได้แก่

1) แนวคิดนิเวศการเรียนรู้ชุมชน ซึ่งประกอบไปด้วยพื้นที่ภูมิวัฒนธรรม พื้นที่การต่อสู้ และพื้นที่เชิงกายภาพ โดยนิเวศการเรียนรู้ชุมชนเป็นการทำความเข้าใจผ่านความรู้ 3 ฐาน ได้แก่ วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจ

หากคนในชุมชนมีความเข้าใจจะสามารถสร้างภูมิคุ้มกันทางวัฒนธรรมให้แก่ชุมชนได้ และทำให้มีทัศนคติด้านการเรียนรู้ที่เหมาะสมต่อการออกแบบวิถีชีวิตของตัวเองภายในชุมชนด้วย ซึ่งเป็นวิถีชีวิตที่จะไม่สร้างผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและมนุษย์ด้วยตนเอง

2) แนวคิดการอยู่ร่วมและอยู่รอดอย่างมีศักดิ์ศรีบนฐานเศรษฐกิจและวัฒนธรรม เพื่อการออกแบบนิเวศวัฒนธรรมให้เหมาะสมกับความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ รวมถึงการอยู่ร่วมและอยู่รอดกับทั้งมนุษย์ ธรรมชาติ (Natural) และอภิมหาธรรมชาติ (Super Nature and Super Spirit) อย่างมีความหมาย มีสิทธิและศักดิ์ศรี

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า แนวคิดดังกล่าวมีความเกี่ยวเนื่องกันหลายระดับ ทั้งมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ

รองศาสตราจารย์ ดร.กนกวรรณ มะโนรมย์ จากคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี อภิปรายในหัวข้อ “กลุ่มน้ำโขง: ภูมิรัฐศาสตร์ สิ่งแวดล้อมและสรรพชีวิต” โดยระบุว่า แอนโทรโปซีนเป็นแนวคิดที่เริ่มต้นมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 2013 โดยในระยะเวลาที่ผ่านมามักเป็นเรื่องของนักวิทยาศาสตร์และวิศวกรรมศาสตร์ซึ่งอธิบายถึงผลกระทบจากแอนโทรโปซีนในด้านต่าง ๆ เช่น ผลกระทบต่อสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต

ประเด็นสำคัญคือแอนโทรโปซีนเป็นยุคที่เราต้องกังวลและตระหนักถึงวิกฤตด้านต่าง ๆ แต่การศึกษาเรื่องทรัพยากรธรรมชาติในช่วงก่อนหน้านั้นไม่ได้ให้ความสนใจกับการอนุรักษ์ทรัพยากรมากนัก ยกตัวอย่างเช่น การศึกษาเรื่องเขื่อนในช่วงปี ค.ศ. 1945-2019 เป็นพูดถึงเขื่อนในเชิงบวกมากกว่าเชิงลบ โดยมีวาทกรรม เช่น พลังงานหมุนเวียน (Renewable Energy) พลังงานสะอาด (Green Energy) พลังงานทางเลือก (Alternative Model) และธรรมาภิบาล (Governance) ซึ่งเป็นการพูดถึงทางเลือกของการพัฒนาในทางที่ดี และสะท้อนว่าเขื่อนไม่ได้ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าก่อนหน้านี้จะมีการอธิบายเรื่องการสร้างเขื่อนในเชิงบวก แต่การศึกษาในระยะต่อมาเริ่มมีการให้ความสำคัญกับผลกระทบที่เกิดขึ้น เช่น งานสำคัญที่มีชื่อว่า “The Anthropocene of Southeast Asian Deltas” (2021) ได้อธิบายถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นบริเวณพื้นที่สามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง โดยอธิบายว่าการไหลของแม่น้ำโขงที่อุดมสมบูรณ์สร้างความเจริญงอกงามให้แก่ประเทศเวียดนามอย่างไร แต่ความอุดมสมบูรณ์เหล่านี้กำลังลดลงจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ

สะท้อนให้เห็นว่าในยุคแอนโทรโปซีน ระบบนิเวศแม่น้ำโขงกำลังแบกรับผลกระทบอย่างหนักจากการกระทำของมนุษย์และเทคโนโลยี ภายใต้บริบทและอำนาจทางการเมืองที่ไม่เท่ากันระหว่างประเทศ และมีแนวโน้มว่าระบบนิเวศอาจจะรับไม่ไหวจนส่งผลกระทบต่อการทำมาหากินตามฤดูกาลของชาวบ้านในพื้นที่ เช่น การเลี้ยงสัตว์บริเวณลุ่มแม่น้ำ การปลูกพืชตามฤดูกาลน้ำขึ้นน้ำลง และการจับปลาตามฤดูกาล วิถีชีวิตเหล่านี้ จะดำเนินต่อไปอย่างไร และคนตัวเล็กตัวน้อยจะแบกรับความเสี่ยงเหล่านี้ได้อย่างไร

ในขณะที่งานของ Blake และ Barney (2022) ศึกษาการสร้างเขื่อนในประเทศลาว ตั้งแต่ปี ค.ศ.1990-2010 โดยพบว่า การพัฒนาในยุคแอนโทรโปซีนส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติอย่างรุนแรง แต่เป็นความรุนแรงที่ไม่กะทันหัน โดยอยู่ในสถานะที่ค่อย ๆ สะสมและเกิดขึ้นอย่างช้า ๆ เช่น การสร้างเขื่อนทำให้ปลาและสัตว์น้ำที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของผู้คนเริ่มทยอยลดจำนวนลง ทิศทางการไหลของน้ำเริ่มผันผวน

อีกทั้งกำลังการผลิตไฟฟ้าที่สิ้นเกินความจำเป็นยังทำให้ประชาชนต้องแบกรับภาระค่าไฟที่สูงขึ้น ภาวะเหล่านี้สะท้อนถึงความไม่เป็นธรรมต่อสังคมและธรรมชาติ ซึ่งส่งผลกระทบถึงการสูญหายของรายได้ วิถีชีวิต และสิ่งแวดล้อม ฉะนั้น ข้อเสนอของงานชิ้นนี้คือการไม่อนุญาตให้สร้างเขื่อนเป็นระยะเวลา 10 ปี แต่รัฐบาลลาวก็ไม่ได้ให้ความสนใจกับข้อเสนอดังกล่าว

การก่อปัญหาต่อสิ่งแวดล้อมของมนุษย์นำสู่ความพยายามตั้งคำถามและทำความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติและสังคม (Nature-society Relationships) ซึ่งมีประเด็นที่ควรพิจารณาอยู่ 3 ประการ ดังนี้

ประการแรก ต้องพิจารณาถึงผู้กระทำการ (Actor/Agency) อันหลากหลายในสังคม ทั้งสื่อสังคมออนไลน์ เด็ก องค์กรพัฒนาเอกชน และกลุ่มคนชายขอบ กลุ่มเหล่านี้ล้วนมีบทบาทสำคัญในการศึกษามนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

ประการที่สอง ต้องมองให้เห็นถึงความทุกข์ของคนไร้อำนาจที่สั่งสมมาจากความรุนแรงของการพัฒนา รวมถึงพิจารณาว่าพื้นที่ความรู้และพื้นที่ทางการเมืองในแต่ละระดับควรเป็นของใคร

โดยให้ความสำคัญกับการต่อรองของกลุ่มคนตัวเล็กตัวน้อย เพื่อทำให้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันลดช่องว่างลง

ประการที่สาม ต้องมีการศึกษาเรื่องนิเวศวิทยาเชิงลึก (Deep Ecology) เพิ่มขึ้น ให้ความใส่ใจกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติมากขึ้น และตั้งคำถามใหม่ ๆ โดยนำธรรมชาติเป็นตัวตั้ง เพื่อให้มนุษย์กับธรรมชาติสามารถดำรงอยู่ร่วมกันได้

โดยสรุป ในยุคแอนโทรโปซีนเราจำเป็นต้องคิดสองด้าน (Binary Thinking) ในการจัดการกับทรัพยากร ทั้งการนำธรรมชาติเป็นตัวตั้ง โดยมองว่าทรัพยากรธรรมชาติกำลังถูกทำลายอย่างหนักจนอาจไม่สามารถหวนย้อนกลับมาเป็นดังเดิมได้อีก รวมถึงหากจะนำมนุษย์เป็นตัวตั้งก็ต้องนำกลุ่มคนอันหลากหลายในสังคมเข้ามาร่วมตัดสินใจในการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะกลุ่มคนตัวเล็กตัวน้อยที่มักถูกเบียดขับออกจากกระบวนการตัดสินใจ

ในช่วงท้ายของการเสวนาวิชาการ ผู้เข้าร่วมเสวนาตอบคำถามจากผู้ฟังและให้ความคิดเห็นเพิ่มเติม โดยมีคำถามถึง **ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กุลวดี แก่นสันติสุขมงคล** จากคณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดลว่า ผู้กระทำการในการจัดการระบบนิเวศ-สังคมมักจะเป็นรัฐ ซึ่งมีกรอบและกฎหมายที่เป็นระเบียบชัดเจน อาจารย์คิดเห็นต่อประเด็นนี้อย่างไรบ้าง

ผศ.ดร.กุลวดี ระบุว่า หากมองถึงกรณีศึกษาการออกแบบระบบนิเวศ-สังคมที่ยกตัวอย่างใน 3 พื้นที่ข้างต้น จะพบว่าพื้นที่ 2 ใน 3 คือชุมชนแม่ระวาน จังหวัดตาก และเครือข่ายคุณค่าข้าวคุณธรรม มีการเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายระหว่างชุมชนกับภาคประชาสังคมจนสามารถจัดการกับภัยพิบัติได้ด้วยตนเอง

กล่าวคือ เน้นการพึ่งพาตนเองเป็นหลักก่อนที่จะพึ่งพารัฐ จึงพิสูจน์ให้เห็นว่าชุมชนสามารถจัดการระบบนิเวศ-สังคมด้วยตนเองได้ โดยไม่ต้องนำกรอบกติกาหรือกฎหมายของภาครัฐเข้ามายุ่งเกี่ยว ซึ่งขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของชุมชนด้วยว่ามีมากน้อยเพียงใด ส่วนตัวอย่างการจัดการระบบนิเวศ-สังคมในระดับโลก เช่น การจัดการภาคีคาร์บอน ซึ่งเป็นการจัดการในฐานะทรัพยากรร่วมระดับโลกและมีแนวคิดที่เป็นอธิปไตยร่วม (Co-sovereignty) จึงจำเป็นต้องใช้ความร่วมมือระหว่างรัฐเข้ามาจัดการระบบดังกล่าว

คำถามถึง **รองศาสตราจารย์ ดร.เก่งกิจ กิติเรียงลาภ** จากคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ว่า จะทำอย่างไรให้การจัดการทรัพยากรแบบมีส่วนร่วมเกิดขึ้นได้ในยุคแอนโทรโปซีน

รศ.ดร.เก่งกิจ ระบุว่า ปัจจุบันการให้ทุนวิจัยในประเทศไทยค่อนข้างน้อย และการจะเข้าถึงทุนได้จะต้องเสนอข้อเสนอทางนโยบายที่คาดว่าแหล่งทุน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นหน่วยงานภาครัฐ จะชื่นชอบ งานวิจัยส่วนใหญ่จึงมักกระจุกตัวอยู่ภายใต้แผนยุทธศาสตร์ชาติและการออกแบบผลลัพธ์เพื่อรับใช้หน่วยงานรัฐ

เช่น การสร้างตัวชี้วัดต่าง ๆ ในขณะที่งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการปกป้องสิทธิมนุษยชน สิทธิทางสิ่งแวดล้อม หรือความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมมักจะถูกปฏิเสธการให้ทุน จนกลายเป็นปัญหาใหญ่ของวงการวิชาการ

ในปัจจุบัน ทั้งที่จริงแล้วอำนาจของการกำหนดนโยบายควรจะฟังคนในพื้นที่ซึ่งรู้ปัญหาในเชิงลึกมากกว่า ทั้งหมดนี้เกิดจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน และทำให้เรายังคงไม่สามารถมีข้อเสนอเชิงนโยบายในการจัดการทรัพยากรแบบมีส่วนร่วมในยุค แอนโทรโปซีนอย่างแท้จริงได้

เสวนาวิชาการ

เรื่อง “กลไกการบริหารจัดการความรู้
ในแนวคิด ‘มนุษยสมัย’ เพื่อการเปลี่ยนผ่านสู่อนาคตที่ยั่งยืน”

วันศุกร์ที่ 2 กันยายน 2565 เวลา 13.30 – 17.00 น.

ผู้ร่วมเสวนา

รองศาสตราจารย์ ดร.กนกวรรณ มะโนรมย์

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

อาจารย์ ดร.กฤษฏา บุญชัย

มูลนิธิชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

รองศาสตราจารย์ ดร.สุจิต คุนธรมกุลวงศ์

ภาควิชาวิศวกรรมแหล่งน้ำ คณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รองศาสตราจารย์ ดร.ณัฐมา พงศ์ไพโรจน์

ผู้อำนวยการภารกิจเครือข่ายหน่วยงานในระบบวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม

สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.)

ดร.กาญจนา วานิชกร

สำนักงานสภานโยบายการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรมแห่งชาติ (สอวช.)

ดำเนินการเสวนาโดย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จรรย์กฤษ สิบรุษพันธ์ รองผู้อำนวยการ สถาบันเอเชียศึกษา

คุณปกรณ์ เลิศเสถียรชัย นักวิจัยประจำสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รองศาสตราจารย์ ดร.กนกวรรณ มะโนรมย์ จากคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ร่วมแลกเปลี่ยนโดยตั้งคำถามกับมนุษยสมัยหรือแอนโทรโปซีนใน 5 ประการหลัก โดยเฉพาะประเด็นเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังนี้

ประการแรก การเปลี่ยนผ่านไปสู่อนาคตที่ยั่งยืนในมนุษยสมัยไม่ได้เกี่ยวข้องกับนักวิจัยหรือนักวิชาการเท่านั้น แต่เกี่ยวข้องกับมนุษยทุกคนที่มีหลายบทบาทซ้อนทับกัน เช่น บทบาทของผู้บริโภค หรือบทบาทในครอบครัว สะท้อนให้เห็นว่า ไม่ใช่แค่นักวิจัยที่อยู่ภายใต้กระบวนทัศน์ของยุคสมัยแอนโทรโปซีนหรือสภาพที่สิ่งแวดล้อมถูกใช้ประโยชน์อย่างมหาศาล แต่ความเป็นมนุษย์ซึ่งก่อกินตัวเองและก่อกินธรรมชาตินั้นสร้างผลสะท้อนและผลกระทบต่อทรัพยากรอย่างมาก

เช่น สภาวะโลกร้อนที่มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง สถานการณ์น้ำท่วม น้ำแล้ง และสถานการณ์ในภูมิภาคลุ่มน้ำโขง โดยเฉพาะการสร้างเขื่อนต่าง ๆ อาทิ เขื่อนสาละวิน และเขื่อนไซยะบุรี สร้างผลสะท้อนทางธรรมชาติอย่างชัดเจน

เมื่อเป็นเช่นนี้จึงนำไปสู่การศึกษาที่จะต้องให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ของทั้ง 2 หน่วยการศึกษา ได้แก่ มนุษย์กับทรัพยากรธรรมชาติ โดยเน้นการให้ความสำคัญกับธรรมชาติมากขึ้นในฐานะฐานทรัพยากรที่ทำให้มนุษย์อยู่รอดได้ และมองว่าเป็นสิ่งที่ไม่สามารถหวนคืนกลับมาได้เมื่อสูญเสียไปแล้ว เช่น จำนวนปากแม่น้ำที่ลดลงไม่สามารถทำให้ระบบนิเวศหวนกลับมาได้ดังเดิม

ขณะเดียวกัน ความสำคัญของมนุษย์สมัยอีกประการหนึ่ง คือ การเปิดโอกาสให้ตั้งคำถามว่า “ธรรมชาติมีสิทธิดำรงอยู่หรือไม่ ทำไมมนุษย์มีสิทธิอยู่ฝ่ายเดียวในการจัดการควบคุมธรรมชาติ และทำไมธรรมชาติถึงไม่ได้รับความเป็นธรรมจากการพัฒนาอุตสาหกรรม”

ประการที่สอง การตั้งคำถามต่อองค์ความรู้ที่มีอยู่เกี่ยวกับธรรมชาติ จากการสำรวจพบว่า ความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศมีจำนวนน้อย และไม่มีการสร้างองค์ความรู้ข้ามศาสตร์หรือร่วมกับศาสตร์อื่น ๆ ในการทำความเข้าใจระบบนิเวศมากนัก เมื่อเป็นเช่นนี้ทำให้มีข้อจำกัดในการทำ ความเข้าใจปัญหามากขึ้นด้วยเช่นกัน ยกตัวอย่างเช่น สังคมอาจจะมียุทธศาสตร์เรื่องที่ดิน แต่เป็นองค์ความรู้ที่ไม่เชื่อมโยงกัน

กล่าวคือ ไม่มองที่ดินที่สัมพันธ์กับมิติอื่น ๆ ทั้งสังคม ประวัติศาสตร์ การเมือง หรือแม้กระทั่งความเชื่อและจิตวิญญาณ การไม่มียุทธศาสตร์เกี่ยวกับระบบนิเวศสะท้อนถึงการให้ความสำคัญกับมนุษย์จนละเลยความสัมพันธ์กับระบบนิเวศ และยอมรับว่ามนุษย์มีสถานะที่เหนือสิ่ง แวดล้อม มีความสามารถในการจัดการธรรมชาติได้ เช่น ความเชื่อที่ว่าน้ำท่วมจะต้องสร้างเขื่อนทันที แต่ไม่เคยตั้งคำถามว่าการจัดการปัญหาเรื่องน้ำจะต้องอาศัยการสร้างเขื่อนอย่างเดียวในการป้องกันภัยพิบัติหรือไม่ หรือสามารถมีวิธีอื่นที่ไม่ทำลายธรรมชาติ

ประการที่สาม มนุษย์ที่ใช้ความเป็นเสรีนิยมอย่างไร้ขอบเขต โดยเฉพาะในแง่ของวัฒนธรรมการบริโภคที่ทำให้มนุษย์มีอิสระเสรีในการใช้ทรัพยากรอย่างไม่มีขอบเขตและไม่สนใจระบบนิเวศ ซึ่งถือว่าเป็นการเบียดเบียนธรรมชาติอย่างมาก มนุษย์ถูกทุนนิยมกัดกินอย่างมากจนเราตัดสินใจตามตัวเราเอง โดยที่ไม่คำนึงถึงสังคมที่ใหญ่กว่าหรือสังคมส่วนรวมที่ไม่ได้มีเพียงแค่มนุษย์ แต่ยังรวมไปถึงสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ด้วย สะท้อนให้เห็นว่าธรรมชาติและทรัพยากรถูกละเลยไป

ประการที่สี่ การตั้งคำถามที่มีต่อกลไกในการจัดการความรู้ โดยระบุว่า องค์ความรู้ด้านใดด้านหนึ่งไม่เพียงพอต่อการเข้าใจปัญหาทรัพยากร ดังนั้น ภาควิชาการจะต้องให้ความสำคัญกับความรู้แบบข้ามศาสตร์มากขึ้น และมีความต่อเนื่องในลักษณะของการผลิตความรู้ร่วม อีกทั้งแหล่งทุนการวิจัยไม่ควรให้ความสำคัญกับนักวิจัยและนักวิชาการเท่านั้น แต่จะต้องให้การ

สนับสนุนกลุ่มคนตัวเล็กตัวน้อย ประชาชนในพื้นที่ หรือภาคประชาสังคมที่ไม่มีโอกาสได้แหล่งทุนด้วย เนื่องจากกลุ่มคนเหล่านี้จะต้องเป็นผู้ร่วมประกอบสร้างความรู้ เพื่อที่จะได้เห็นชาวบ้านที่อยู่ริมแม่น้ำโขงมีแนวทางในการจัดการผ่านประสบการณ์และฐานความรู้อย่างไร กลุ่มคนเหล่านี้ควรจะได้รับทำให้เกียรติเป็นนักวิจัยร่วมกับนักวิจัย อีกทั้งต้องมีการจัดเวทีเพื่อสื่อสารสาธารณะในศาสตร์ต่าง ๆ และศาสตร์ของชาวบ้าน

ทำอย่างไรเราจึงจะเกิดการสื่อสารสาธารณะให้เป็นที่รับรู้ โดยเฉพาะประเด็นเรื่องผลกระทบของการกลายเป็นมนุษย์สมัยต่อธรรมชาติ โดยมีคำถามสำคัญคือ ประเด็นสำคัญเหล่านี้จะแก้ไขปัญหาในเชิงสังคมและการเมืองได้อย่างไร โดยเฉพาะความไม่ลงรอยระหว่างนักวิชาการที่เห็นพื้นที่เป็นแหล่งของการผลิตกับกลุ่มคนอีกกลุ่มหนึ่งที่เห็นพื้นที่เป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจ ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม และพื้นที่ของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ โดยมองธรรมชาติในฐานะตัวแสดงสำคัญ รวมถึงการมองทางออกร่วมกันว่าเราจะจัดการความรู้ที่หลากหลายและแตกต่างกันนี้ได้อย่างไร

ประการสุดท้าย บทบาทของหน่วยงานและผู้วิจัยในการศึกษาและการจัดการทรัพยากรในยุคนมนุษย์สมัย ในความเป็นจริงนั้นควรมีกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ (Think Tank) เข้ามาจัดการธรรมชาติ และสร้างความร่วมมือระหว่างกลุ่มผู้เชี่ยวชาญกับภาคประชาชน โดยจะต้องมีกระบวนการที่นำเอาประชาชนเข้ามาเป็นผู้เชี่ยวชาญ และเน้นการวิจัยที่สร้างองค์ความรู้ ข้อเสนอเชิงนโยบาย และส่งเสริมหาทุนวิจัยจากต่างประเทศ อย่างไรก็ตาม คำถามสำคัญคือข้อตกลงร่วมกันระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ จะเห็นชัดขึ้นได้อย่างไรในประเด็นดังกล่าว

อาจารย์ ดร.กฤษฎา บุญชัย จากมูลนิธิชุมชนท้องถิ่นพัฒนา ได้นำเสนอประเด็นปัญหาสำคัญที่เกี่ยวข้องกับแอนโทรโปซีนในด้านภูมิอากาศ โดยชี้ให้เห็นว่าในระยะที่ผ่านมาหน่วยงานต่าง ๆ พยายามสร้างชุดความรู้และการจัดการความรู้ด้านภูมิอากาศบนฐานคิดแบบวิทยาศาสตร์ ที่มีลักษณะกลไกแบบลดทอนและแยกส่วน จนทำให้มุมมองด้านการจัดการกับภูมิอากาศของมานุษยวิทยาและกลุ่มคนต่าง ๆ ในสังคม เช่น กลุ่มชาติพันธุ์ ชนเผ่า คนจนเมือง เกษตรกร และพลเมืองทั่วไป ซึ่งมีความหลากหลายและจำเพาะกับพื้นที่ถูกลดทอนคุณค่าลงไป ชุดความรู้แบบวิทยาศาสตร์ที่แสดงอำนาจน่าทำให้สังคมมีคำอธิบายภูมิอากาศในเชิงสากลเพียงรูปแบบเดียว เช่น การใช้ระบบการตรวจวัดภูมิอากาศ เป็นต้น

ในเรื่องการเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศโลก ประเด็นสำคัญคือ ภูมิอากาศเหล่านี้ถูกอธิบายด้วยแง่มุมวิทยาศาสตร์เป็นหลัก เช่น การให้ความสำคัญกับจำนวนก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์

บนชั้นบรรยากาศผ่านการทำนายและวิเคราะห์ผล โดยมองว่าจะเกิดวิกฤตอะไรขึ้นในอนาคตอย่างไรก็ตาม การอธิบายเหล่านี้กลับปราศจากพื้นที่การแลกเปลี่ยนความรู้ รวมถึงเกิดการปิดกั้นทางความรู้ที่หลากหลาย

ตัวอย่างสำคัญคือ เรื่องแอนโทรโปซีนในแง่มุมมานุษยวิทยา พบว่าประเด็นสภาพภูมิอากาศมีการถกเถียงในมุมมองมานุษยวิทยาน้อยมาก ด้วยเหตุนี้จึงมีเพียงความรู้แบบวิทยาศาสตร์ที่อธิบายปัญหาภูมิศาสตร์ว่าเป็นเรื่องของมลภาวะ สภาพอากาศ และความผันผวนของฤดูกาล ในขณะที่วิถีชีวิตและโลกทัศน์ในมุมมองมานุษยวิทยามักไม่ถูกพูดถึง และไม่มีพื้นที่แลกเปลี่ยนความรู้ เช่น เรื่องวิถีชีวิต ความผันผวนทางฤดูกาล ภัยพิบัติ มลภาวะทางอากาศ ความมั่นคงทางอาหาร เป็นต้น

ฉะนั้น ความรู้แบบวิทยาศาสตร์จึงเป็นการให้ความสำคัญเพียงเรื่องเดียวคือการจัดการกับก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ ซึ่งถือเป็นการลดทอนความซับซ้อนของเรื่องภูมิอากาศ และปราศจากพื้นที่ให้กับความรู้ด้านอื่น ๆ

ทั้งนี้ ดร.กฤษฎา ได้ชี้ให้เห็นว่า ความรู้แบบวิทยาศาสตร์มองว่าก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ ไม่ว่าจะมาจากแหล่งใดต่างมีหน่วยเท่ากันและมีความหมายเท่ากัน ได้แก่

- 1) คาร์บอนไดออกไซด์ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติจากการดำรงชีพ เช่น การขับรด เป็นต้น
- 2) คาร์บอนไดออกไซด์จากการดำรงชีพของชาวบ้านทั่วไป เช่น การทำไร่ ทำนา หรือเกษตรกรรมอื่น ๆ

และ 3) คาร์บอนไดออกไซด์ที่เกิดจากการเผาผลาญพลังงานฟอสซิลหรือระบบพลังงานจากโรงไฟฟ้าและอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ กล่าวให้ถึงที่สุด การเรียก “คาร์บอน” แบบเหมารวมข้างต้นไม่ได้ให้ความสำคัญกับความแตกต่างกันในเชิงที่มาและสาเหตุ รวมไปถึงความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตและผลกระทบ

เช่น คาร์บอนไดออกไซด์ที่มาจากโรงงานอุตสาหกรรมสามารถเทียบเท่ากับ คาร์บอนไดออกไซด์จากชาวบ้านที่กำลังทำการเกษตรได้หรือไม่ เพราะกล่าวได้ว่า ความหมายของคาร์บอนไดออกไซด์มีนัยยะต่างกัน

แต่วิทยาศาสตร์ทำให้คาร์บอนไดออกไซด์มีความหมายเดียว และมนุษย์ทุกคนกลายเป็นผู้ที่ทำให้โลกอื่น การมองปัญหาเช่นนี้ทำให้ปัญหาความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างต่าง ๆ ถูกละเลย เช่น ภาคเมืองก่อให้เกิดมลพิษมากกว่าภาคชนบท และกลุ่มคนชนชั้นกลางและชนชั้นสูงปล่อยมลพิษมากกว่ากลุ่มคนชายขอบ ซึ่งวิทยาศาสตร์ไม่สามารถอธิบายถึงปัญหาความสัมพันธ์ทางสังคมเหล่านี้ได้ ทำให้การแก้ไขปัญหาเน้นไปที่การลดจำนวนก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์แต่เพียงอย่างเดียว

ยิ่งกว่านั้น ในยุคสมัยแห่งทุน (Capitalocence) ความรู้แบบวิทยาศาสตร์ยังสอดคล้องกับองค์ความรู้แบบกลไกตลาดคาร์บอนไดออกไซด์ ซึ่งเป็นแนวคิดที่พยายามหาทางออกให้แก่ระบบทุนนิยมให้สามารถขับเคลื่อนและดำรงอยู่ต่อไป โดยทำให้คาร์บอนไดออกไซด์เป็นสิ่งที่สามารถลดได้โดยใช้เทคโนโลยีและเครื่องมืออื่น ๆ เช่น ทุนนิยมพลังงานหมุนเวียนที่ทำให้ระบบคาร์บอนสามารถแปรรูปได้ การชดใช้คาร์บอนไดออกไซด์ที่ทำให้คาร์บอนไดออกไซด์สามารถถูกดูดซับได้ด้วยธรรมชาติหรือระบบป่าไม้ และการปลูกป่าเพื่อชดเชยการปล่อยพลังคาร์บอนไดออกไซด์

วิธีคิดในลักษณะนี้เรียกว่า “คาร์บอนเครดิต” ซึ่งทำให้คาร์บอนไดออกไซด์กลายเป็นสากล และมองข้ามบริบทสิ่งแวดล้อมในเชิงนิเวศ สังคม และการเมือง สะท้อนให้เห็นว่าเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีทางวิศวกรรมในการลดหรือจัดการกับคาร์บอนไดออกไซด์ถูกนำมาใช้เพื่อการค้าและการลงทุน

วิธีการเช่นนี้ยังเป็นการเปิดทางให้มนุษย์สร้างมลพิษมากยิ่งขึ้น เนื่องจากอยู่ภายใต้วิธีคิดที่ว่าคาร์บอนไดออกไซด์เป็นสิ่งที่ลดได้ด้วยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เพื่อชดเชยการปล่อยคาร์บอนไดออกไซด์เหล่านั้น เช่น บริษัทยักษ์ใหญ่จำนวนมากประกาศว่าตนปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์เป็นศูนย์ (Zero Carbon) ทั้ง ๆ ที่ได้สร้างมลพิษให้แก่ประชาชนอย่างมหาศาล

ด้วยเหตุนี้ วิทยาศาสตร์ที่ปราศจากปรัชญาทางการเมืองและสังคมทำให้เกิดระบบการค้าใหม่และการแก่งกำไรใหม่ และสร้างความหายนะมากมาย ดังนั้น คาร์บอนเครดิตไม่ได้เป็นการจัดการทรัพยากรเพื่อทำให้เกิดความสมดุลทางระบบธรรมชาติ แต่เป็นไปเพื่อการค้าและการลงทุน เมื่อเป็นเช่นนี้เราต้องหันกลับมาทบทวนเรื่องแอนโทรโปซีนอีกครั้ง

จากการใช้เพียงกลไกตลาด เทคโนโลยี และผู้เชี่ยวชาญ มาศึกษาทำความเข้าใจเรื่องคาร์บอนไดออกไซด์ดังกล่าว ส่งผลให้ไม่มีพลังทางปัญญาด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ไม่มีการผลักดันผู้คนที่ไม่มีบทบาทต่อการสร้างนวัตกรรมในการรับมือต่อปัญหา เช่น น้ำท่วมในปากีสถานมีผู้เสียชีวิตจำนวนมาก แต่โรงงานอุตสาหกรรมไม่มีความรับผิดชอบ เน้นแต่เรื่องการบริหารคาร์บอนเครดิต โดยปราศจากการเชื่อมโยงไปสู่ชีวิตของผู้คนและสังคม ขณะที่ภาควิชาการอยู่บนฐานของการบริหารความรู้แบบวิทยาศาสตร์และเศรษฐศาสตร์ ไม่ได้ให้ความสนใจกับด้านสังคมศาสตร์ ไม่มีพื้นที่ความรู้จากข้างล่าง ทำให้ไม่มีความรู้ว่าด้วยมานุษยวิทยา ปรัชญา วรรณกรรม ศิลปะ หรือเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางอากาศซึ่งให้ความหมายที่ลุ่มลึกต่อวิถีชีวิตของผู้คน และพื้นที่ทางนโยบายในประเด็นการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศซึ่งไม่มีที่ทางของมานุษยวิทยาในการออกแบบสังคม

ด้วยเหตุนี้ ข้อเสนอแนะต่อการแก้ไขปัญหาคือความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ที่ลดทอนภาวะโลกร้อนให้เป็นเพียงสสารหรือเศรษฐศาสตร์คาร์บอน คือการส่งเสริมให้เกิดมุมมองที่หลากหลายในเรื่องแอนโทรโปซีน การตอบโจทย์ทางสังคมและปรัชญามากขึ้น และเชื่อมโยงไปสู่โลกทัศน์ในเชิงนิเวศและวัฒนธรรม เพื่อให้เกิดความหลากหลาย ความเป็นธรรม ความยั่งยืน และเป็นแกนกลางในทางนิเวศ

นอกจากนี้ กระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์และเศรษฐศาสตร์จะต้องก้าวข้ามปัญหาความขัดแย้งระหว่างศาสตร์ และทำให้การมองเรื่องการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศเป็นมิติที่ซับซ้อนมากขึ้น โดยเชื่อมโยงกับระดับท้องถิ่นและระดับสากล ให้ความสำคัญกับการเชื่อมโยงความรู้ระหว่างวิทยาศาสตร์กับสังคมศาสตร์ และเปิดพื้นที่การเรียนรู้ในเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางภูมิอากาศให้กว้างยิ่งขึ้น ตั้งแต่การให้ความสำคัญกับความรู้ของกลุ่มชาติพันธุ์ที่มองสภาพภูมิอากาศที่เปลี่ยนแปลงไปผ่านสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมว่ามีการให้ความหมายอย่างไร รวมไปถึงการเปิดโอกาสให้เกิดบทสนทนาระหว่างผู้เชี่ยวชาญและคนในชุมชนในเรื่องวิถีคิดท้องถิ่นกับวิทยาศาสตร์ที่มากขึ้น ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนเพื่อทำความเข้าใจทั้งผลกระทบและการสร้างภูมิคุ้มกัน

จากปัญหาที่เกิดขึ้นจึงทำให้เกิดข้อเสนอในการสร้างกระบวนการเรียนรู้และการสร้างองค์ความรู้ในยุคสมัยของแอนโทรโปซีน 6 ประการหลัก ดังนี้

- 1) การสร้างการเปลี่ยนแปลงเชิงกระบวนทัศน์ผ่านการสร้างช่องทาง (Platform) ที่เปิดกว้างสำหรับความรู้ด้านการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศในทุกมิติ
- 2) การส่งเสริมการศึกษาวิจัยสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ โดยส่งเสริมทั้งในส่วนของนักวิชาการ และภาคประชาชน เช่น กลุ่มชาวบ้าน ภาคประชาสังคม ที่มีศักยภาพในการวิจัยสร้างความรู้
- 3) การสร้างโครงการวิจัยเรื่องการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ โดยเป็นการศึกษาแบบสหวิทยาการร่วมกันระหว่างวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ โดยหยิบเอาประเด็นปัญหาผลกระทบ และการปรับตัวของประชาชนกลุ่มต่าง ๆ เป็นตัวตั้ง
- 4) การศึกษาเพื่อออกแบบอนาคต ในบริบทที่เราเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทางภูมิอากาศ ซึ่งแต่ละพื้นที่มีความแตกต่างกัน ในแง่นี้ เราต้องร่วมกันออกแบบว่าอนาคตแบบใดที่ประชาชนจะสามารถเรียนรู้และปรับตัวได้
- 5) การสร้างความรู้สาธารณะจากระดับล่างสู่บน และการสร้างข้อเสนอทางสังคมกับวิทยาศาสตร์จากมิติที่หลากหลาย เช่น การตั้งรับและปรับตัวกับวิถีที่หลากหลาย การคุ้มครองส่งเสริมสิทธิของประชาชน การคุ้มครองสิทธิธรรมชาติของน้ำ ดิน และป่า การให้ความสำคัญ

กับประชาชนในฐานะเป็นตัวแสดงหลักในเชิงการสื่อสารที่ก่อให้เกิดพลังทางปัญญาและพลังการขับเคลื่อนสังคม การสร้างความรู้เพื่อไปสนับสนุนชุมชนให้เข้มแข็ง การส่งเสริมกลุ่มคนเปราะบาง และการสร้างความรู้แบบสังคมศาสตร์ก็เป็นวิทยาศาสตร์แบบฟิสิกส์ (Science Physics) ได้เพื่อตอบโจทย์ว่าเราจะอยู่ในโลกใบนี้อย่างไร

6) การออกแบบวิจัยเชิงปฏิบัติการร่วมกันที่มีทั้งพลังและความยืดหยุ่น เนื่องจากในยุคสมัยของแอนโทรโปซีน มนุษย์กำลังเผชิญกับโลกที่คาดเดาไม่ได้ ดังนั้นการวิจัยต้องออกแบบให้มีลักษณะกึ่ง ๆ การทดลอง และเป็นการวิจัยระยะยาวซึ่งทำให้เกิดการเรียนรู้ที่มีจุดยึดโยงอยู่กับปรัชญาทางธรรมชาติและปรัชญาทางสังคมร่วมกัน ซึ่งจะก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมกับสาธารณะ โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมกับกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่มีความสำคัญในการสร้างองค์ความรู้ด้วยวิถีแบบใหม่

รองศาสตราจารย์ ดร.สุจริต คุณธนกุลวงศ์ จากภาควิชาวิศวกรรมแหล่งน้ำ คณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจกับการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรว่า การพัฒนาทางเศรษฐกิจในระยะที่ผ่านมามีผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาตินับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เช่น ภัยพิบัติทางน้ำ โดยปัจจัยที่เป็นอุปสรรคในการจัดการกับปัญหาคือ

1) การมองการจัดการในระยะสั้น ทั้งในส่วนของภาครัฐและภาคประชาชนต่างเคยชินต่อการแก้ไขเฉพาะหน้า

2) ความเหลื่อมล้ำและความยากจนถือเป็นโจทย์ใหญ่ของประเทศ ท่ามกลางความยั่งยืนบนฐานของความหลากหลาย

และ 3) การมองปัญหาทรัพยากรที่ไม่เชื่อมโยงกัน เช่น น้ำสัมพันธ์กับที่ดิน น้ำเป็นแหล่งของการผลิตอาหาร น้ำเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตในหลาย ๆ ด้าน

อย่างไรก็ตาม โจทย์ใหม่คือ จะทำอย่างไรให้เกิดความสมดุล (New Balance) ระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจกับการใช้ทรัพยากร ซึ่งยังไม่มียุทธศาสตร์ความรู้ในส่วนนี้มากนัก

สำหรับเรื่องการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความยั่งยืน ที่ผ่านมาพยายามอธิบายว่าจะต้องเปลี่ยนที่ตัวเราเองหรือเน้นที่ความสามารถในการปรับตัวของแต่ละคน เช่น การหาอาชีพใหม่ ๆ อย่างไรก็ตามงานวิจัยพบว่า การมุ่งสู่ความยั่งยืนต้องเปลี่ยนแปลงการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ทรัพยากรมากขึ้น เช่น น้ำกับป่าต้องไปด้วยกัน จึงจะเกิดจุดเปลี่ยนที่สำคัญได้

ดังนั้น นักวิชาการในปัจจุบันจะต้องให้ความสนใจกับประเด็นดังกล่าวเพื่อนำไปสู่การ

ปรับเปลี่ยนความรู้ที่เหมาะสมและเพียงพอ

ขณะที่ประเด็นเรื่องการจัดการน้ำ โดยเฉพาะในพื้นที่ภาคกลางทั้งหมด เรามีข้อมูลย้อนหลังจำนวนมาก มีผู้เชี่ยวชาญจำนวนมาก แต่ทั้งหมดนี้เป็นความพยายามจัดการแบบใช้ประสบการณ์ในการตัดสินใจ (Experience Base) และใช้อำนาจในการตัดสินใจว่าการจัดการน้ำต้องเป็นรูปแบบนี้เท่านั้น

ขณะที่อีกด้านหนึ่ง การวิจัยพยายามพูดเรื่องการปฏิบัติ (Implement Base) มากขึ้น แต่ในความเป็นจริง (Fact Base) พบว่ายังไม่ถึงภาคการปฏิบัติที่มีการเชื่อมโยงความรู้แบบองค์รวมในการจัดการน้ำ เช่น การคาดการณ์ปริมาณฝน การบริหารจัดการอ่างเก็บน้ำ และการประเมินศักยภาพน้ำบาดาล น้ำท่า และการประเมินความต้องการน้ำ ซึ่งเป็นการศึกษาก่อน 14 วันล่วงหน้าเพื่อลดความเสี่ยงในการตัดสินใจที่อาจจะผิดพลาด ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องของการจัดการน้ำที่จะต้องมีความสอดคล้องไปด้วยกัน

ประเด็นต่อมาคือการพัฒนาความรู้ พบว่าศาสตร์บางด้านยังคงขาดองค์ความรู้ด้านการปฏิบัติ ในแง่นี้ เราจำเป็นต้องเติมองค์ความรู้ระหว่างการฝึกอบรมและถ่ายทอดความรู้เพื่อพัฒนานักวิจัย เช่น ระบบการคาดการณ์สภาพภูมิอากาศสตราโตสเฟียร์ (SINTEX-F) ของ Takeshi Doi ถึงแม้ว่าเรา仍将พัฒนาไปไม่ถึง เนื่องจากประเทศเรายังมีข้อจำกัดด้านโครงสร้างพื้นฐาน (Infrastructure) อย่างมาก แต่เครื่องมือตรวจสอบสภาพอากาศซึ่งเป็นระบบการคาดเดาอากาศ 7 วันจะสามารถช่วยให้เราพัฒนาได้

ในส่วนของงานวิจัยเรื่องแนวคิดการขับเคลื่อนการบริหารจัดการน้ำที่ได้มีการประยุกต์ไปสู่นโยบาย มีหลายโครงการ เช่น โครงการเพื่อสนับสนุนเป้าหมายการประหยัดน้ำในพื้นที่เขตพัฒนาพิเศษภาคตะวันออก (EEC) โครงการนำร่องเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพโครงการชลประทานต่อทองแดง การพัฒนาเทคโนโลยีในการเสริมการเพิ่มน้ำต้นทุนของเขื่อนหลัก เพื่อพัฒนาลุ่มน้ำเจ้าพระยา และงานสนับสนุนนโยบายการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำของชาติ

การจัดทำโครงการเหล่านี้มีประเด็นท้าทายหลายด้าน ได้แก่

- 1) ประเด็นด้านเทคโนโลยีในการจัดการทรัพยากรน้ำ
- 2) ประเด็นด้านเศรษฐศาสตร์ ซึ่งเป็นการคิดคำนวณในแง่ของการคืนทุน โดยมีการตั้งประเด็นว่า โครงการจะสามารถคืนทุนได้เท่าใด และพบว่าสามารถคืนทุนได้ภายใน 3 ปี
- 3) ประเด็นด้านสังคม คือเมื่อโครงการเกิดขึ้น ผู้ใช้น้ำจะใช้ประโยชน์จากโครงการได้หรือไม่ ในประเด็นนี้ขึ้นอยู่กับความเคยชินของการใช้ทรัพยากรน้ำที่ผ่านมา
- 4) ประเด็นด้านกฎหมาย คือการตัดสินใจและการออกแบบโครงการต่าง ๆ จะต้องมี

ความสอดคล้องกับกฎหมาย โดยในส่วนนี้ได้มอบหมายให้หน่วยงานซึ่งรับผิดชอบทางกฎหมาย เป็นผู้เข้ามาจัดการและดูแล

5) **ประเด็นด้านวิธีการจัดหางบประมาณ** เป็นการพิจารณาว่าการทำโครงการค้ำค้ำกับต้นทุนหรือไม่ จากกระบวนการที่ได้อธิบายข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่า การกำหนดนโยบายหนึ่ง ๆ ต้องผ่านการวิเคราะห์หลายแง่มุมก่อนจะนำไปปฏิบัติจริง

ต่อมาคือขั้นตอนการทดสอบกับหน่วยงานและพื้นที่ โดยทางโครงการได้พยายามเข้าไปสร้างความร่วมมือกับหลายหน่วยงาน ได้แก่ กรมชลประทาน การไฟฟ้าส่วนภูมิภาค และศูนย์ปฏิบัติการน้ำอัจฉริยะ (Smart Water Operation Center: SWOC) อีกทั้งยังเข้าไปทดสอบในห้องปฏิบัติการจริง (Lab) เพื่อให้เกิดความมั่นใจ ในขณะเดียวกันก็ปฏิบัติงานร่วมกับชุมชนด้วย เพื่อสร้างกิจกรรมห้องปฏิบัติการทางสังคมและทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันมากขึ้น

อีกทั้งยังได้สร้างความร่วมมือร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) และองค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) โดยดำเนินกิจกรรมตามกลุ่มพื้นที่ซึ่งมีปัญหาแตกต่างกัน เช่น ในพื้นที่เมืองเผชิญกับปัญหาน้ำท่วม ในพื้นที่ชนบทเผชิญกับปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตรเป็นหลัก ฉะนั้น การใช้ประโยชน์จากระบบนั้นมีความหลากหลาย มีการหยิบยกประเด็นปัญหาข้อมูล และแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ โดยมีผู้นำชุมชนเป็นผู้ขับเคลื่อนหลัก จากนั้นจึงนำไปสู่ข้อเสนอเชิงนโยบายในระดับจังหวัดซึ่งแต่ละพื้นที่มีความต้องการต่างกัน

ฉะนั้นจึงต้องมีระบบการจัดการที่ไม่ยึดโยงกับประสบการณ์ในการตัดสินใจต่อการจัดการทรัพยากรที่ผ่านมา แต่จะต้องยึดโยงอยู่กับนโยบายและความต้องการของพื้นที่ เป็นสำคัญ เพื่อนำไปสู่การสังเคราะห์ร่วมกัน หาจุดร่วมในการแก้ปัญหา และแก้ไขประเด็นที่มีความขัดแย้งกัน

ที่จะต้องทำเช่นนี้เพราะการจัดการทรัพยากรน้ำเป็นปัญหาที่สัมพันธ์กับระบบนิเวศอื่น ๆ เช่น ปัญหาน้ำท่วมส่งผลให้เกิดปัญหาหน้าดินพังทลายตามมา จึงเป็นปัญหาพหุมิติที่ต้องเร่งแก้ไขเป็นลำดับแรก ๆ

ขณะที่งานวิจัยในต่างประเทศได้อธิบายว่า การจัดการทรัพยากรไม่ได้เป็นเรื่องของภาครัฐเพียงอย่างเดียว เช่น งานของ UNESCO PPP for Sustainable Water Management Move (Toward 4P) ซึ่งเน้นการสร้างเครือข่ายและความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ทูบ ชุมชน และเอกชน โดยจะต้องทำงานด้วยกัน หาข้อตกลงร่วมกันภายใต้ข้อมูลเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ แต่ประเทศไทยแตกต่างจากประเทศอื่น กล่าวคือ กระบวนการของประเทศไทยมักเริ่มจากการ

ทดลองในห้องปฏิบัติการ ก่อนจะนำโครงการไปพูดคุยหรือโน้มน้าวภาคส่วนอื่น ๆ จึงจะสามารถนำไปสู่การกำหนดนโยบายได้

ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างโครงการนวัตกรรมสังคม (Social Innovation) ของประเทศที่พัฒนาแล้ว ซึ่งจะมีระบบและช่องทาง (Platform) ในการนำต้นทุนทางสังคมต่าง ๆ เข้ามาร่วมเป็นตัวแสดงในการจัดการทรัพยากร ได้แก่

- 1) ทุนด้านมนุษย์ (Human Capital) ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญ เช่น นักวิชาการ ผู้นำชุมชน
- 2) โครงสร้างพื้นฐาน (Infrastructure) ซึ่งเป็นเรื่องของเทคโนโลยี

และ 3) ด้านการเงิน (Financial Instruments) โดยมีประเด็นท้าทายคือ ในด้านสังคมเราจะจัดการอย่างไร จะวางความสัมพันธ์ของตัวแสดงต่าง ๆ ให้เกิดเครือข่ายและเกิดการขับเคลื่อนไปได้อย่างไร

ตัวอย่างเช่นในสหรัฐอเมริกาเมื่อเผชิญกับปัญหาน้ำท่วม หน่วยงานที่มีบทบาทจะพยายามซ่อมระบบที่มีอยู่ และมีกระบวนการจากบนลงล่าง (Top-down) ต่างจากกรณีของสหราชอาณาจักรและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หลายประเทศที่ได้เริ่มทำระบบบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ตัวเองมากขึ้น เพื่อที่จะให้พื้นที่พัฒนาไปตามความต้องการของชุมชน โดยมีแนวคิดหลักว่า มหาวิทยาลัยที่ตั้งอยู่ในชุมชนจะต้องตอบสนองและแก้ไขปัญหาของชุมชนด้วย ในปัจจุบันองค์ความรู้มีมาก แต่การจัดการกับความรู้และนำมาปฏิบัติจริงกลับเป็นเรื่องยาก

ยกตัวอย่างเช่นการผลิตรองเท้า NIKE กระบวนการผลิตจะวิเคราะห์ตั้งแต่ห่วงโซ่อุปทานเพื่ออุตสาหกรรม การสำรวจความต้องการ และการแสวงหาโรงงานการผลิต ซึ่งเป็นแนวคิดแบบทำไปคิดไป ปรับเปลี่ยนตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป ไม่ใช่การนำความรู้มาใช้แบบเป็นเส้นตรงหรือเป็นแท่ง ๆ เพียงอย่างเดียว

ท้ายที่สุดแล้วระบบบริหารจัดการความรู้ต้องเชื่อมโยงไปสู่เป้าหมายและการใช้ประโยชน์ โดยจะต้องพัฒนาร่วมกับแกนนำและผู้นำชุมชน ผู้ทดลองเรียนรู้ รวมไปถึงการพัฒนากลไกในระดับพื้นที่ และการจัดการนวัตกรรมความรู้ไปสู่นโยบาย

รองศาสตราจารย์ ดร.ณัฐมา พงศ์ไพโรจน์ ผู้อำนวยการภารกิจเครือข่ายหน่วยงานในระบบวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม (สกสว.) ร่วมแลกเปลี่ยนในฐานะหน่วยงานผู้ให้ทุนสนับสนุนการวิจัยว่า นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2563 สกสว.ได้ออกโปรแกรมและโครงการประยุกต์ใช้จำนวนมากเพื่อการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืนและการปรับตัวให้เท่าทันต่อพลวัตการเปลี่ยนผ่าน

โปรแกรมดังกล่าวเป็นการเสริมสร้างองค์ความรู้ใหม่ในสาขาวิชาต่าง ๆ ไปสู่เทคโนโลยี หรือนวัตกรรมขั้นแนวหน้า อย่างไรก็ตาม สำหรับทุนวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และศิลปกรรมศาสตร์ สกสว.อาจไม่ได้ให้โดยตรง แต่เป็นการให้ทุนวิจัยที่อยู่ในประเด็นต่าง ๆ เช่น ประเด็นเรื่องการจัดการกับความยากจน ความเหลื่อมล้ำ และสิ่งแวดล้อม

ดร.ณัฐมา ระบุว่า สกสว.มีความพยายามในการจัดลำดับความสำคัญและความสนใจ ในประเด็นการวิจัยต่าง ๆ โดยจากการสำรวจผ่านระบบข้อมูลสารสนเทศวิจัยและนวัตกรรม แห่งชาติ (NRIS) ในปี พ.ศ. 2563-2564 พบว่า นักวิจัยสนใจประเด็นการวิจัยใน 7 กลุ่ม ได้แก่

- 1) เทคโนโลยี/การสื่อสารทางไซเบอร์
- 2) การบูรณาการข้ามศาสตร์
- 3) พหุวัฒนธรรม
- 4) ศิลปกรรมและมรดกทางวัฒนธรรม
- 5) ภาษาและวรรณกรรม
- 6) ผลกระทบจากโควิด-19
- 7) การพัฒนาระบบงานวิจัยด้านมนุษยศาสตร์และศิลปกรรม

(ทัศนศิลป์ ประวัติศาสตร์ศิลป์ สถาปัตยกรรม และดนตรีนาฏศิลป์)

อย่างไรก็ตาม ในช่วง 2 ปีที่ผ่านมามีการให้ทุนวิจัยใน 3 กลุ่มหลัก ได้แก่

- 1) ภาษาและวรรณกรรม
- 2) ศิลปกรรมและมรดกทางวัฒนธรรม
- 3) พหุวัฒนธรรม

โดยมีงานวิจัยบางกลุ่มที่น่าสนใจแต่ไม่พบการให้ทุนมากนัก เช่น การบูรณาการข้ามศาสตร์ ทั้งนี้ ดร.ณัฐมา ได้สรุปคุณลักษณะของงานวิจัย 7 กลุ่มข้างต้น โดยชี้ให้เห็นถึงประเด็นการ ศึกษาในหัวข้อต่าง ๆ ดังนี้

กลุ่มแรก การวิจัยด้านเทคโนโลยี/การสื่อสารทางไซเบอร์ ประกอบด้วยการศึกษา 3 ลักษณะย่อย ได้แก่

- 1) การศึกษาเทคโนโลยีในฐานะที่เป็นเครื่องมือการจัดการชุดข้อมูลความรู้
- 2) การศึกษาเทคโนโลยีในฐานะที่เป็นความปลอดภัยทางไซเบอร์
- 3) การวิจัยพื้นฐานเกี่ยวกับดิจิทัล

กลุ่มที่สอง การวิจัยด้านการบูรณาการข้ามศาสตร์ ซึ่งพบไม่มากนัก โดยงานวิจัยที่ผ่านมา เช่น งานวิจัยว่าด้วยมนุษยศาสตร์การแพทย์ โครงการและการบูรณาการพุทธจิตวิทยา เข้ากับประเด็นสุขภาพ แต่ทาง สกสว.คาดว่าในปี พ.ศ. 2565 น่าจะมีงานวิจัยกลุ่มนี้เพิ่มมากขึ้น

กลุ่มที่สาม การวิจัยด้านพหุวัฒนธรรม ประกอบด้วยการศึกษา 3 ลักษณะย่อย ได้แก่

- 1) การศึกษาพหุวัฒนธรรมในฐานะของพื้นที่การศึกษา เช่น ศึกษาชุมชนพหุวัฒนธรรม ในอำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่
- 2) การศึกษาพหุวัฒนธรรมในแง่ของคุณค่าที่อยู่ในสังคมพหุวัฒนธรรม ซึ่งมุ่งวิเคราะห์แนวคิดเรื่องความเป็นธรรม สิทธิ เสรีภาพ และภราดรภาพ

กลุ่มที่สี่ การวิจัยด้านศิลปกรรมและมรดกทางวัฒนธรรม ประกอบด้วยการศึกษา 3 ลักษณะย่อย ได้แก่

- 1) งานวิจัยที่มองศิลปกรรมและมรดกทางวัฒนธรรมว่าเป็นสิ่งที่ต้องอนุรักษ์ เช่น งานศิลปะท้องถิ่นในพื้นที่จังหวัดต่าง ๆ และการจัดการทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่
- 2) งานวิจัยที่ทำให้องค์ความรู้/ข้อมูลด้านวัฒนธรรมอยู่ในรูปแบบของดิจิทัล และเทคโนโลยีที่มีบทบาทในการจัดการกับศิลปวัฒนธรรม
- 3) การเป็นเครื่องมือไปสู่เป้าหมายอื่น เช่น การเพิ่มคุณค่าทางเศรษฐกิจด้านการท่องเที่ยวของพื้นที่

กลุ่มที่ห้า การวิจัยด้านภาษาและวรรณกรรม ประกอบด้วยการศึกษา 4 ลักษณะย่อย ได้แก่

- 1) งานวิจัยว่าด้วยการเรียน การสอน และสมรรถนะของการใช้ภาษา
- 2) การใช้เทคโนโลยีเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้และการสอนภาษา
- 3) งานวิจัยที่อนุรักษ์ภาษาท้องถิ่น และภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์
- 4) งานวิจัยทางวรรณกรรม เช่น โครงการแปลงงานวรรณกรรมเป็นภาษาไทย หรือการศึกษาวรรณกรรมแปล

กลุ่มที่หก การวิจัยผลกระทบจากโควิด-19 ยังคงมีจำนวนน้อยเนื่องจากเป็นปรากฏการณ์ใหม่ เช่น งานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารข้อมูลในภาวะวิกฤต การศึกษาปัญหาสุขภาพ และการปรับตัวของสถานที่ต่าง ๆ เช่น หอศิลป์ หอสมุด หอจดหมายเหตุ และพิพิธภัณฑ์ แต่ยังไม่มีการศึกษาถึงผลกระทบจากโควิด-19 ในระยะยาวมากนัก

และกลุ่มสุดท้าย การวิจัยด้านการพัฒนาระบบงานวิจัยด้านมนุษยศาสตร์และศิลปกรรม เป็นงานที่สนใจการสร้างระบบการจัดการความรู้ในเชิงงานวิจัย เช่น การจัด

ระเบียบข้อมูลงานวิจัย การเสนอข้อมูลเชิงบูรณาการ และการสนับสนุนงบประมาณในการพัฒนากำลังคนทางด้านมนุษยศาสตร์

ขณะเดียวกัน สกสว.พยายามสังเคราะห์ข้อเสนอแนะสำหรับหัวข้อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และศิลปกรรมศาสตร์ในหลากหลายประเด็น และสำรวจอยู่เป็นระยะว่าข้อเสนอแนะดังกล่าวเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับหัวข้อการวิจัยที่นักวิจัยสนใจหรือไม่ ซึ่งพบว่าส่วนใหญ่มีแนวโน้มไปในทิศทางเดียวกัน เช่น การส่งเสริมการวิจัยด้านเศรษฐกิจสร้างสรรค์ดิจิทัล และมรดกทางวัฒนธรรม แต่ก็มีอีกหลายหัวข้อที่ยังขาดการศึกษา เช่น ศาสตร์ของโลกตะวันออก การอยู่ร่วมกันท่ามกลางความหลากหลาย และประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อม

สกสว.ยังพยายามเสนอแนะหัวข้อการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาเชิงระบบ เช่น การเกิดวิกฤตศรัทธาต่อระบบโครงสร้างของสังคม ความเหลื่อมล้ำที่เกิดจากปัญหาเชิงโครงสร้าง วิกฤตเชิงคุณค่าอันเชื่อมโยงกับประเด็นทางสังคม รวมถึงเศรษฐกิจสร้างสรรค์ที่มีเทคโนโลยีดิจิทัลเข้ามามีบทบาท อย่างไรก็ตาม ประเด็นเหล่านี้ยังไม่มีการศึกษาส่งเสริมแผนงานอย่างชัดเจนและจริงจัง

นอกจากนั้น จากการจัดเวทีสาธารณะเกี่ยวกับการศึกษาทางด้านสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และศิลปกรรมศาสตร์ พบว่าประเด็นร่วมสมัยที่นักวิจัยกำลังให้ความสนใจและต้องการทุนสนับสนุน คือการนำทั้ง 3 ศาสตร์มาบูรณาการร่วมกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีใน 4 ประเด็นหลัก ได้แก่ คือ

- 1) การศึกษาโลกดิจิทัลกับมนุษยศาสตร์ โดยเฉพาะในแง่ของปัญญาประดิษฐ์ (AI) อำนาจบนโลกดิจิทัล และปัญหาว่าด้วยเรื่องต้นกำเนิดของเสรีภาพในการใช้ภาษาของมนุษย์
- 2) การศึกษาสื่อสังคมออนไลน์ ข้อมูล ตัวตน อารมณ์ และการจัดการข้อมูลกับขนาดใหญ่ (Big Data)
- 3) สื่อมวลชนและผู้ใช้สื่อสังคมออนไลน์ในยุคหลังความจริง (Post-truth) พฤติกรรมและปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ใช้สื่อสังคมออนไลน์ วัฒนธรรมการบริโภคที่เปลี่ยนไปในโลกดิจิทัล เทคโนโลยีในโลกดิจิทัลกับคุณค่าที่พลิกผัน รวมถึงการปรับตัวที่เปลี่ยนไปและความไม่ลงรอยกันระหว่างคน 2 รุ่นในยุคดิจิทัล
- 4) การบูรณาการระหว่างศิลปะและเทคโนโลยี โดยเฉพาะในแง่บทบาทการสร้างปฏิสัมพันธ์และการสร้างมูลค่าในสังคม

ทั้งนี้ สกสว.มีทุนสนับสนุนทั้งศาสตร์พื้นฐานและศาสตร์ประยุกต์ แต่ปัญหาของงาน

วิจัยในสังคมไทยคือยังไม่สามารถชี้ให้เห็นถึงการบูรณาการระหว่างสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และศิลปกรรมศาสตร์ กับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้อย่างสอดคล้องมากนัก ทำให้เข้าถึงทุนได้ยาก อีกทั้งยังคงขาดพื้นที่ เครือข่าย ทรัพยากร ตลอดจนความร่วมมือระหว่างหน่วยงานที่จะเข้ามาสนับสนุนด้านศิลปะและเทคโนโลยี ดังนั้น รัฐจึงควรสร้างช่องทางหรือแพลตฟอร์มเพื่อสร้างเครือข่ายให้นักวิจัยและภาคส่วนต่าง ๆ ได้รู้จักกันมากขึ้น

โดยสรุป สกสว.พยายามจัดลำดับความสำคัญในการให้ทุนวิจัย โดยให้ความสำคัญกับงานวิจัยที่มีความสำคัญเร่งด่วนก่อน อย่างไรก็ตาม สกสว.ไม่ได้สนับสนุนเฉพาะงานวิจัยขั้นพื้นฐานเท่านั้น แต่ให้ความสำคัญกับงานวิจัยแบบสหวิทยาการ (Inter-disciplinary) ที่เจาะลึกประเด็นและพื้นที่มากขึ้นด้วย เพื่อส่งเสริมให้เกิดประเด็นเฉพาะของศาสตร์นั้น ๆ ต่อไป

ดร.กาญจนา วานิชกร จากสำนักงานสภานโยบายการอุดมศึกษาวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรมแห่งชาติ (สอวช.) ร่วมแลกเปลี่ยนว่า ปัจจุบันการศึกษาวิจัยโดยใช้เพียงศาสตร์ใดศาสตร์หนึ่งอาจไม่เพียงพอต่อการตอบสนองเป้าหมายเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน เมื่อเป็นเช่นนี้จึงจำเป็นต้องสร้างองค์ความรู้แบบข้ามศาสตร์ และเชื่อมโยงกับผู้รับประโยชน์ไม่ว่าจะเป็นสังคม ชุมชน ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม สำหรับในส่วนของนักวิชาการก็จะต้องนำโจทย์เหล่านั้นมาเป็นโจทย์การวิจัย โดยหน่วยวิจัยต้องมีตัวชี้วัดความสำเร็จ (Key Performance Indicators) เป้าหมายและการวัดผลความสำเร็จ (Objective and Key Results) ที่สอดคล้องกับมุมมองแบบข้ามศาสตร์ ศาสตร์ด้านต่าง ๆ จะต้องมองให้ครอบคลุมทั้งด้านสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และศิลปกรรมศาสตร์ ซึ่งถือเป็นความท้าทายใหม่ และส่วนสำคัญคือการทำงานโดยใช้แพลตฟอร์มร่วมกัน ตั้งแต่การตั้งโจทย์ การคิดกลไกใหม่ และการกำหนดให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมและสร้างปฏิสัมพันธ์ร่วมกัน เพื่อนำความรู้เหล่านี้ไปกำหนดเป็นนโยบายและวาระที่จะต้องเชื่อมโยงกับฝ่ายสังคมและการเมือง

ประเด็นที่สังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และศิลปกรรมศาสตร์กำลังให้ความสนใจในการศึกษาแบบข้ามศาสตร์ มี 3 ประเด็นหลัก ได้แก่

1) การลดความเหลื่อมล้ำและการจำกัดความยากจน

ประเด็นดังกล่าวเป็นโจทย์ใหญ่จะต้องใช้การขับเคลื่อนร่วมกันของ 3 ศาสตร์ ซึ่งทำให้ต้องกลับไปทบทวนวิธีการแก้ไขปัญหาใหม่ ที่ผ่านมามีใช้เศรษฐกิจเป็นเครื่องมือหลักในการแก้ไขปัญหาเพียงอย่างเดียว

กล่าวคือ แนวคิดที่ว่าหากเศรษฐกิจข้างบนดีจะนำไปสู่การกระจายรายได้สู่ชนชั้นล่าง

มากขึ้น ทว่ากลับไม่ได้เป็นเช่นนั้นเสมอไป เพราะรายได้ไม่ได้ถูกกระจายลงมาสู่คนชนชั้นล่างอย่างแท้จริง ดังนั้น ปัญหานี้เป็นโจทย์ที่ สอวช.กำลังให้ความสำคัญและพิจารณาทั้งในเชิงประเด็นและพื้นที่ศึกษา

อีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจคือ วิธีเชิงสังคมชุมชนท้องถิ่น โดยมีโจทย์สำคัญคือ เราจะสามารถพัฒนาคนกลุ่มนี้ได้อย่างไรบ้าง จะสามารถนำวิถีคิดในรูปแบบเศรษฐกิจหมุนเวียนที่มีฐานชีวภาพ (Bio-Circular-Green Economy: BCG) เข้าไปมีบทบาททำให้ชุมชนพัฒนาแบบก้าวกระโดดได้อย่างไร

2) ประเด็นด้านการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (Climate Change)

โดยเฉพาะการลดก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ให้เป็นศูนย์ (Carbon Neutrality Net Zero) ซึ่งมีมิติด้านสังคม เช่น จริยธรรมทางภูมิอากาศ (Climate Ethics) ความเปลี่ยนแปลงด้านทรัพยากรน้ำและที่ดินจนกระทบต่อวิถีชีวิต ซึ่งหากนักวิจัยศึกษาโดยนำองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและโมเดลเศรษฐกิจ BCG มาประยุกต์ใช้ ก็เป็นประเด็นที่น่าสนใจ และ สอวช.จะให้การสนับสนุน

3) ประเด็นเรื่องเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI)

คุณค่าของคนรุ่นใหม่ และการสร้างคุณค่าใหม่ที่ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำรูปแบบใหม่ ๆ มิติเหล่านี้นำไปสู่การตั้งโจทย์วิจัยได้หลากหลายรูปแบบ และ สอวช.ก็ให้ความสนใจในแง่มุมเหล่านี้ด้วยเช่นกัน

มากไปกว่านั้น โควิด-19 ก็เป็นประเด็นที่ทำให้เชื่อมโยงมาสู่ปัญหาความยากจนได้เช่นกัน โดยชี้ให้เห็นถึงปัญหาที่ส่งสมมาในระดับโครงสร้าง รวมถึงการแสวงหาแนวทางและองค์ความรู้ในการปรับตัวไปสู่สังคมหลังโควิด-19 ที่มีความเท่าเทียมและเป็นธรรมมากขึ้น

ในส่วนของกำหนัดวาระทางนโยบาย (Agenda Setting) สอวช.ก็มีบทบาทเช่นกัน แต่บทบาทส่วนใหญ่ยังคงเป็นการมองจากบนลงล่าง (Top-down) ซึ่งกำลังพยายามปรับรูปแบบเป็นการมองจากล่างสู่บน (Bottom-up) มากขึ้น โดยการกำหนัดวาระทางนโยบายจะต้องรู้เป้าหมายก่อน เพื่อที่จะนำมาสู่กระบวนการการปฏิบัติภายใต้ทรัพยากรที่มีอยู่

อีกทั้งยังต้องสร้างเครือข่ายโดยเชื่อมโยงองค์ความรู้ระหว่างศาสตร์และเชื่อมโยงกับสังคม โดยเฉพาะผู้ให้ประโยชน์และผู้รับประโยชน์ (Social Engagement) ซึ่งถือเป็นการเชื่อมระหว่างวงวิชาการกับสังคม ทำให้เกิดกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement) และสัญญาประชาคม (Social Contract) เพื่อนำไปสู่เป้าหมายคือการกำหนัดวาระทางนโยบายร่วมกัน

ฉะนั้น หัวข้อการทำวิจัยในปัจจุบันจะต้องเป็นเรื่องที่นักวิจัยและสังคมเห็นร่วมกันว่า มีความสำคัญ ทุกคนและทุกฝ่ายเห็นถึงประโยชน์ร่วมกัน โดยมีการเชื่อมโยงกับสังคมและฝ่ายการเมืองให้เกิดความมุ่งมั่นและข้อตกลงร่วมกัน เพื่อนำไปสู่ความยั่งยืนและความสมดุลในการจัดสรรทรัพยากร รวมถึงสามารถสร้างองค์ความรู้ได้

ในช่วงท้ายของการเสวนาวิชาการ ผู้เข้าร่วมเสวนาร่วมแลกเปลี่ยนและให้ความเห็นเพิ่มเติม เพื่อตอบคำถามว่า สิ่งใดควรเริ่มดำเนินการเป็นลำดับแรกเพื่อให้สามารถขับเคลื่อนการวิจัยแบบข้ามศาสตร์ไปในยุคแอนโทรโปซีนได้

รองศาสตราจารย์ ดร.สุจิต คุณธนกุลวงศ์ จากภาควิชาวิศวกรรมแหล่งน้ำ คณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ให้ความเห็นว่า

ปัจจุบันสถาบันทางสังคมต่าง ๆ ทั้งผู้กำหนดนโยบายอย่างสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ หน่วยงานทางสังคม และมหาวิทยาลัยมีมุมมองต่อการแก้ไขปัญหาความยากจนแตกต่างกันและไม่เชื่อมโยงถึงกัน ทำให้การแก้ไขปัญหาเป็นไปอย่างกระต่อนกระแต่น ไม่บูรณาการ และไม่สามารถลงไปสู่คนด้านล่างได้จริง

นอกจากนั้น ปัญหาของสังคมไทยคือเป็นสังคมที่ยังไม่มีตัวตนเป็นของตัวเอง มีเครือข่ายเชื่อมโยงกันไม่แข็งแรง และมีความขัดแย้งทางความคิด ฉะนั้น หากจะเริ่มทำงานวิจัยแบบข้ามศาสตร์ต้องเริ่มปรับปรุงกระบวนการตั้งแต่ระดับโครงสร้างหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ โดยสังคมจำเป็นต้องมีเครือข่ายที่เชื่อมโยงระหว่างโครงสร้างส่วนบนและส่วนล่างอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น รวมถึงมีความคิดพื้นฐานที่จะเข้ามาบูรณาการองค์ความรู้ร่วมกัน เพื่อผลักดันสังคมไปในทางที่ดีขึ้น

รองศาสตราจารย์ ดร.ณัฐมา พงศ์ไพโรจน์ ผู้อำนวยการภารกิจเครือข่ายหน่วยงานในระบบวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม (สกสว.) ร่วมแลกเปลี่ยนว่า

ประเด็นเรื่องสหวิทยาการหรือการวิจัยแบบข้ามศาสตร์ยังคงมีจำนวนไม่มาก อาจารย์มหาวิทยาลัยก็ไม่ได้ข้ามศาสตร์มากนัก หรือหากมีการข้ามศาสตร์ก็จะเป็นศาสตร์ที่ใกล้เคียงกัน เช่น สังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และศิลปกรรมศาสตร์ มีน้อยมากที่จะข้ามศาสตร์ไปอีกด้าน เช่น มนุษยศาสตร์ข้ามไปอยู่กับวิศวกรรมศาสตร์ ดังนั้นจึงควรสร้างแพลตฟอร์มเพื่อเป็นพื้นที่ให้แต่ละศาสตร์เข้ามาพูดคุยแลกเปลี่ยนองค์ความรู้กันได้มากขึ้น

ดร.กาญจนา วานิชกร จากสำนักงานสภานโยบายการอุดมศึกษาวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรมแห่งชาติ (สอวช.) ได้อธิบายว่า

การพูดคุยแบบข้ามศาสตร์จะเกิดขึ้นได้จริงต้องมีเป้าหมายร่วมกัน กล่าวคือ เลือกโจทย์วิจัยมาสักหนึ่งเรื่องแล้วนำมาคิดร่วมกันแบบเชื่อมโยงข้ามศาสตร์ อีกทั้งยังควรดึงภาคส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้น ๆ มาแลกเปลี่ยนและสร้างองค์ความรู้ร่วมกันด้วย เพื่อส่งต่อแนวทางปฏิบัติที่ดี (Best Practice) ให้เกิดความยั่งยืน

ขณะเดียวกัน ทูสนับสนุนการวิจัยด้านสังคมศาสตร์ไม่ได้น้อยไปกว่าด้านวิทยาศาสตร์ หรือเศรษฐกิจ แต่ที่ผ่านมาการตั้งประเด็นวิจัยอาจจะยังไม่ได้สร้างเครือข่ายกับภาคส่วนอื่น ๆ หรือบูรณาการร่วมกับศาสตร์อื่น ๆ อย่างชัดเจนมากนัก ซึ่งหากนักวิจัยตั้งประเด็นอย่างมีเครือข่าย และบูรณาการข้ามศาสตร์มากขึ้น สอวช.ก็ยินดีให้การสนับสนุนและจะกำหนดเป็นวาระสำคัญทางการวิจัย

ศาสตราจารย์ สิริชัย หวันแก้ว ผู้อำนวยการศูนย์ศึกษาสันติภาพและความขัดแย้ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กล่าวสรุปการเสวนาวิชาการในวันที่ 2 โดยระบุว่า

การพูดคุยในวันนี้ทำให้เราได้เห็นมิติที่หลากหลายของสังคมศาสตร์ ตั้งแต่โลกของการสร้างความรู้ ปฏิบัติการของความรู้ทั้งในเชิงการแก้ไขปัญหาและการประยุกต์ใช้ รวมถึงการศึกษาทางสังคมศาสตร์ที่สามารถไปด้วยกันได้กับศาสตร์อื่น ๆ อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ทำทลายคือ

1) เราจะหาประเด็นร่วมกันในการทำงานได้อย่างไร ซึ่งเวทีเสวนานี้ทำให้เห็นว่าเรามีความเห็นไปในทิศทางเดียวกัน นั่นคือ ในสภาวะที่โลกพยายามรับมือกับปัญหาแอนโทรโปซีน หรือวิบากกรรม ที่มนุษย์สร้างความเจริญและสร้างผลกระทบต่อเนื่องนั้น ทุกสังคมมีปัญหาในการรับมือทั้งหมด ไม่เว้นแม้แต่ประเทศที่เราองว่ามีความเจริญหรือมีความเป็นอยู่ที่ดี (Well-being) อย่างญี่ปุ่นและสหรัฐอเมริกา ต่างก็ต้องเผชิญกับวิกฤตการณ์ที่แตกต่างกันไป

วิกฤตแอนโทรโปซีนจึงเป็นโจทย์ที่มนุษยชาติเผชิญร่วมกัน โดยมีส่วนย่อย ๆ ในแต่ละพื้นที่ที่แตกต่างกันไป และในส่วนย่อยนี้เองที่ทำให้ให้นักมานุษยวิทยาและสังคมวิทยาต้องลงไปศึกษา ทำความเข้าใจ และดึงศาสตร์อื่น ๆ เข้ามาร่วมช่วยเหลือสังคม

2) ศาสตร์ต่าง ๆ จะทบทวนความเข้าใจเกี่ยวกับศาสตร์ของตนเองอย่างไร เพราะในยุคแอนโทรโปซีน สาขาวิชาต่าง ๆ ก็อาจสร้างปัญหาให้กับโลกโดยไม่รู้ตัว เช่น การบริหารจัดการน้ำโดยใช้โครงสร้างคอนกรีตในเชิงวิศวกรรมศาสตร์สร้างปัญหาต่อสภาพแวดล้อมและวิถีการใช้น้ำของชุมชนเป็นอย่างมาก เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะองค์ความรู้ในปัจจุบันผูกติดอยู่กับ

สาขาวิชาใดวิชาหนึ่งมากกว่าจะเข้ามาบูรณาการแบบข้ามศาสตร์

อีกทั้งโครงการวิจัยจำนวนมากยังไม่ได้ส่งเสริมวิธีวิจัยที่เน้นการมีส่วนร่วมของภาคสังคม จึงทำให้ห้องค์ความรู้คับแคบและตัดขาดจากสภาพความเป็นจริงทางสังคม ดังจะเห็นจากการที่คนขายขอมักถูกชี้ว่าเป็นตัวปัญหาอยู่ตลอดเวลา นี่คือปัญหาที่ภาควิชาการกำลังเผชิญอยู่ในโจทย์แห่งยุคแอนโทรโปซีน

ขณะเดียวกัน โครงสร้างการวิจัยในปัจจุบันยังเน้นการตอบโจทย์แผนยุทธศาสตร์ชาติ หรือความต้องการของชนชั้นนำเป็นหลัก เพราะเป็นโจทย์ที่ตรงกับเป้าหมายของแหล่งทุน จนทำให้งานวิจัยที่เน้นช่วยเหลือผู้ที่ได้รับผลกระทบจากความเหลื่อมล้ำทางอำนาจและการใช้อำนาจแบบรวมศูนย์ถูกลดทอนความสำคัญลงไป

ด้วยเหตุนี้ นักวิจัยจำเป็นต้องปรับมุมมองใหม่ว่า การวิจัยต้องเป็นเครื่องมือของการค้นหาความรู้ในหลาย ๆ ระดับ โดยยอมรับความรู้ที่ตนคุ้นเคยและหันไปทำความเข้าใจความรู้ของศาสตร์อื่นบ้าง เช่น สังคมศาสตร์ต้องไปเรียนรู้วิทยาศาสตร์บ้าง เพื่อลดความเหลื่อมล้ำระหว่างสาขาวิชาและนำไปสู่ความร่วมมือกันมากขึ้น หากทำได้เช่นนี้ งานวิจัยจะสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ทั้ง 3 ฝ่าย คือ นักวิจัยและนักวิชาการ นักนโยบาย และภาคสังคม โดยเฉพาะความเชื่อมั่นของผู้ได้รับผลกระทบว่างานวิจัยจะสามารถเข้ามาแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างแท้จริง

8

เสวนาวิชาการ

เรื่อง “การเสริมพลังการขับเคลื่อน BCG Model

ในระดับชุมชนเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงสู่สังคมคาร์บอนต่ำ”

เสวนาวิชาการ

เรื่อง “การเสริมพลังการขับเคลื่อน BCG Model ในระดับชุมชนเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงสู่สังคมคาร์บอนต่ำ”

ผู้ร่วมเสวนา

คุณพีรพงษ์ สุภทรเดชะ

นักวิชาการสิ่งแวดล้อมชำนาญการพิเศษกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม

คุณปฐุม ชัยพฤกษ์กุล

ผู้จัดการสำนักส่งเสริมตลาดคาร์บอน และนวัตกรรม องค์การบริหารจัดการก๊าซเรือนกระจก

คุณวิษุฒดา ปิณฑกรบุญศักดิ์

ศิลปินผู้สร้างสรรค์ผลงานศิลปะจากวัสดุเหลือใช้ และผู้ก่อตั้งบริษัทเกิร์นทิวอาร์ตจำกัด

คุณธันวันน์ ทังตระกูล

ผู้ร่วมก่อตั้งบจก.ธาส อีโคเลกเจอร์ ผู้ผลิตนวัตกรรมเครื่องหมักรีไซเคิล แบรนด์ THAIS

คุณมานิตา วิวัฒน์เศรษฐชัย

ผู้ร่วมก่อตั้งกิจการเพื่อสังคมในนาม ผักDone

ดำเนินการเสวนาโดย

ดร.บัวหลวง ฝ้ายเชื้อ

นักวิจัยและรองหัวหน้าหน่วย

ประจำหน่วยปฏิบัติการวิจัยการขับเคลื่อน BCG สู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

ดร.พรพจน์ ศรีตัน หัวหน้าหน่วยปฏิบัติการวิจัยการขับเคลื่อน BCG สู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน ได้กล่าวเปิดงานสัมมนา พร้อมวัตถุประสงค์ในการจัดงาน สัมมนาวิชาการเรื่อง “การเสริมพลังการขับเคลื่อน BCG Model ในระดับชุมชน เพื่อการสร้างการเปลี่ยนแปลงสู่สังคมคาร์บอนต่ำ”

มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ผู้เข้าร่วมเห็นถึงสถานการณ์ แนวทางการขับเคลื่อน BCG Model ในระดับชุมชน รวมถึงกลไกการพัฒนาการขับเคลื่อน BCG Model ในประเทศไทย สู่การเปลี่ยนแปลงสังคมคาร์บอนต่ำ เพื่อวิเคราะห์สถานการณ์ นโยบาย และแนวทางในการขับเคลื่อนสู่สังคมคาร์บอนต่ำด้วย BCG Model ที่มุ่งพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมในระดับชุมชน และขยายผลศักยภาพไปยังทั่วประเทศ อีกทั้งยังมุ่งให้เกิดการเผยแพร่ข้อมูลองค์ความรู้ที่เหมาะสมสู่สังคม ตลอดจนการร่วมมือ การหารือ การแลกเปลี่ยนมุมมองกับวิทยากรทุกท่านและผู้เข้าร่วมประชุมในวันนี้

หน่วยปฏิบัติการวิจัยการขับเคลื่อน BCG สู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตระหนักถึงความสำคัญของปัญหาสภาวะโลกร้อน ที่จะทวีความรุนแรงขึ้น ซึ่งในปัจจุบันทุกประเทศและองค์กรทั่วโลกต่างให้ความสำคัญ มุ่งที่จะปรับตัวรับผิดชอบต่อทางเศรษฐกิจที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม โดยการใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุด ในการบรรลุเป้าหมายการลดการปล่อยก๊าซเรือนกระจก ที่ทำให้ทุกภาคส่วนต้องปรับตัวและร่วมกันรับผิดชอบต่อ ดำเนินธุรกิจให้เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

โดยมีเป้าหมายเช่นเดียวกันกับของประเทศไทยคือการมุ่งสู่การเป็นสังคมคาร์บอนต่ำ บนพื้นฐานของความร่วมมือ ภายใต้กรอบของการขับเคลื่อนโมเดลเศรษฐกิจ BCG ดังนั้นวิถีคาร์บอนต่ำจะเป็นมาตรฐานต่อไปในอนาคตข้างหน้าของธุรกิจใหม่ โดยที่ภาคธุรกิจจะต้องสร้างความสมดุลระหว่างผลตอบแทนทางธุรกิจกับผลกระทบที่เกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อม

“การก้าวไปสู่สังคมคาร์บอนต่ำ

มีความจำเป็นที่จะต้องยกระดับเศรษฐกิจและสังคม
ที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม บนพื้นฐานของ

การใช้องค์ความรู้ ผลงานวิจัย เทคโนโลยี นวัตกรรม และขับเคลื่อน BCG Model สู่ภาคการปฏิบัติ

ตลอดจนการผลักดันนโยบาย กฎหมาย ระเบียบที่เกี่ยวข้อง
ในการเพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
และการลดการปล่อยก๊าซเรือนกระจก อย่างเป็นระบบ
เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงสู่สังคมคาร์บอนต่ำในอนาคตต่อไป”

ดังนั้นธุรกิจของไทยจะต้องมีการปรับตัวเพื่อให้สามารถแข่งขันได้ในเวทีการค้าโลกที่ให้ความสำคัญและใส่ใจต่อผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศและภาวะโลกร้อน จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการเตรียมตัวล่วงหน้าและสร้างภูมิคุ้มกันตั้งแต่วันนี้ หากสามารถลดปริมาณการปล่อยก๊าซเรือนกระจกให้อยู่ในปริมาณที่ต่ำลงได้ ซึ่งจะสามารถสร้างความได้เปรียบในการแข่งขัน สร้างโอกาสที่จะแข่งขันกับเวทีโลก ขายสินค้าได้มากขึ้น และเป็นประโยชน์ในการเจรจาทางการค้าในอนาคต รวมทั้งเป็นการช่วยลดความกดดันจากมาตรการทางด้านสิ่งแวดล้อมหรือกฎเกณฑ์ทางการค้าที่มีแนวโน้มที่จะเข้มข้นขึ้นในอนาคต

ดร.บัวหลวง ฝ่ายเยื่อ นักวิจัยและรองหัวหน้าหน่วยประจำหน่วยปฏิบัติการวิจัยการขับเคลื่อน BCG ผู้การพัฒนาที่ยั่งยืน ผู้ดำเนินรายการกล่าวถึงภาพรวมของการเสวนาในครั้งนี้ว่า BCG เป็นโมเดลการพัฒนาเศรษฐกิจแบบองค์รวมของรัฐบาล ประกอบไปด้วยเศรษฐกิจชีวภาพ เศรษฐกิจหมุนเวียน และเศรษฐกิจสีเขียว เป็นการพัฒนาเศรษฐกิจควบคู่กับการดูแลสิ่งแวดล้อมเพื่อความยั่งยืน ซึ่งผู้ที่มีบทบาทสำคัญคือชุมชน

คุณปฐม ชัยพุกขทล ผู้จัดการสำนักส่งเสริมตลาดคาร์บอน และนวัตกรรม องค์การบริหารจัดการก๊าซเรือนกระจก ได้นำเสนอ 2 ประเด็นคือ

ประเด็นที่หนึ่ง ความสำคัญประเด็นการดำเนินธุรกิจคาร์บอนต่ำและยั่งยืน สรุปเนื้อหาสำคัญดังนี้

โคโรนาไวรัส และ สภาวะโลกรวน (Climate Change) เป็นปรากฏการณ์สำคัญที่เปลี่ยนการดำเนินชีวิตของมนุษย์ การดำเนินงานเกี่ยวกับโคโรนาไวรัสมีหลากหลาย ไม่ว่าจะ เป็น Social Distancing การรักษาสุขภาพอนามัย หรือวิธีการรับมือกับโรคระบาด ซึ่งหากมองในส่วนของ Climate Change ปัจจุบันมันมีกรอบการดำเนินงานต่างๆที่เกี่ยวข้องมากมาย แต่แนวปฏิบัติที่ชัดเจนที่จะรับมือกับเรื่องนี้ยังไม่ปรากฏให้เห็นภาพเป็นรูปธรรมมากนัก อาจจะ เป็นเพราะผลกระทบจาก Climate Change ที่เกิดขึ้นในหลายมิติ และเป็นวงกว้างมากๆ แต่มันจะเริ่มเข้ามาเกี่ยวข้อง ผูกพันกับชีวิตเราในด้านลบมากขึ้น จึงเป็นเรื่องที่เราต้องเร่งดำเนินการในรุ่นเรา

World Economic Forum ประเมิน Climate action failure (ความล้มเหลวในการแก้ปัญหาเรื่อง Climate Change) อยู่ในอันดับ 1 ของความเสี่ยงของโลกนี้ใน 10 ปีข้างหน้า

สำหรับประเทศไทยมีความเสี่ยงที่จะได้รับผลกระทบจาก Climate Change มากอยู่ในอันดับที่ 9 โดยประเมินจากข้อมูลที่ผ่านมาในช่วงปี 2543-2562 โดยยกตัวอย่างออกกภัยในปี 2554 และปัญหาภัยแล้งในปี 2563

81 ประเทศทั่วโลกประกาศเป้าหมาย Net-zero emissions หรือสัญญาใจของทุกประเทศทั่วโลกในการลดการปล่อยก๊าซเรือนกระจกเพื่อควบคุมอุณหภูมิเฉลี่ยของโลกไม่ให้เพิ่มขึ้นเกิน 1.5-2 องศา สำหรับประเทศไทยนายกรัฐมนตรีแถลงในการประชุม COP26 ว่า ประเทศไทยจะบรรลุเป้าหมายการเป็นกลางทางคาร์บอน (Carbon Neutrality คือการปล่อยและดูดกลับคาร์บอนให้เกิดความสมดุลกัน) ภายในปี 2050 และบรรลุเป้าหมายการปล่อยก๊าซเรือนกระจกสุทธิเป็นศูนย์ (Net-zero GHG emissions ควบคุมสมดุลการปล่อยก๊าซ

เรือนกระจกทั้ง 7 ชนิด) ได้ในปี 2065 ผ่านแผนยุทธศาสตร์ Thailand's Long-term Low GHG Emission Development Strategy ซึ่งเป็นแนวทางที่ทุกภาคส่วนรับเป็นนโยบายไปปฏิบัติ

มีแนวทางขับเคลื่อนใน 4 ด้านที่สำคัญคือ นโยบายกฎหมาย (การขับเคลื่อน BCG) การมีส่วนร่วม (ในทุกภาคส่วน) เทคโนโลยีนวัตกรรมต่าง ๆ (เทคโนโลยีหรือนวัตกรรมใหม่ ๆ เข้ามาแก้ปัญหา) งบประมาณและการลงทุนต่าง ๆ (Green Climate Fund ที่สนับสนุนองค์กรที่ปล่อย GHG ต่ำ)

แนวทางปฏิบัติขององค์กรเพื่อมุ่งสู่ Carbon Neutrality/Net Zero

1) คำนวนการปล่อยก๊าซเรือนกระจกขององค์กร (Carbon Footprint & GHG Disclosure) เพื่อให้ทราบถึงปริมาณการปล่อยก๊าซ โดยสามารถคำนวณได้ผ่าน Application Footprint Calculator ได้เช่นกัน

2) ตั้งเป้าหมายในการลดก๊าซเรือนกระจก (GHG Targets)

3) ลดการปล่อยก๊าซเรือนกระจก (GHG Reductions)

ประเด็นที่สอง การกำหนดเป้าหมายในการลดก๊าซเรือนกระจกให้เป็นไปตามหลักพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์ หรือ Science-based Targets (SBT) สรุปเนื้อหาสำคัญดังนี้

Science-based Targets คือ การกำหนดเป้าหมายการลดก๊าซเรือนกระจก บนพื้นฐานทาง Climate Science ซึ่งมีเป้าหมายในการจำกัดอุณหภูมิเฉลี่ยโลกไว้ไม่เกิน 2 องศาเซลเซียส และมุ่งสู่การจำกัดอุณหภูมิไว้ไม่เกิน 1.5 องศาเซลเซียส เปรียบเทียบเป็นถึงน้ำที่สะสมก๊าซเรือนกระจก โดยหากจำกัดอุณหภูมิเฉลี่ยโลกไว้ไม่เกิน 1.5 องศา สามารถปล่อยก๊าซเรือนกระจกได้อีก 400 Gt. หรือจำกัดอุณหภูมิเฉลี่ยโลกไว้ไม่เกิน 2 องศา สามารถปล่อยก๊าซเรือนกระจกได้อีก 1,150 Gt

ขั้นตอนของบริษัทต่อ Science-based Targets

1) คำนวนการปล่อยก๊าซเรือนกระจก ทั้งทางตรง และทางอ้อม (อาจจะใช้ Greenhouse Gas Protocol หรือใช้ ISO 14064-1)

2) ดูรวมถึงผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งทางตรงและทางอ้อม

3) ทานโยบายมากำหนดรอบเป็นความตกลงร่วมกันให้ชัดเจนเพื่อบรรลุถึงเป้าหมาย โดยหากประเทศไทยมุ่งสู่การเป็นสังคมคาร์บอนต่ำ จะต้องปล่อยก๊าซเรือนกระจกให้น้อยที่สุด มีการกำหนดเป้าให้เป็นรูปธรรม โดยใช้เครื่องมือพื้นฐาน ใช้มาตรการ BCG เป็นแรงผลักดัน

“หากประเทศไทยต้องการมุ่งสู่ความเป็นกลางทางคาร์บอน และปล่อยก๊าซเรือนกระจกสุทธิเป็นศูนย์ ต้องมีแนวทางส่งเสริมภาคธุรกิจให้มีการปรับตัว เพื่อสอดคล้องกับข้อตกลงระดับโลก และแนวโน้มการลงทุนในธุรกิจคาร์บอนต่ำที่เพิ่มสูงขึ้น”

คุณพิรพงษ์ สุนทรเดช นักวิชาการสิ่งแวดล้อมชำนาญการพิเศษกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กล่าวว่า ความมุ่งมั่นของนานาชาติในการลดก๊าซเรือนกระจก เทคโนโลยีสีเขียว ก้าวหน้าอย่างรวดเร็วทำให้ต้นทุนในการลดผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมต่ำลง ในขณะเดียวกันก็ทำให้สินค้านี้และบริการที่ปล่อยก๊าซเรือนกระจกสูงมีแนวโน้มถูกกีดกันทางการค้า

ความสามารถในการลดก๊าซเรือนกระจก เป็นส่วนหนึ่งของทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งการลดก๊าซเรือนกระจกของประเทศไทยในภาคพลังงานทำได้เกินกว่าเป้าหมายที่ตั้งไว้ในปี 2563 แต่การบรรลุเป้าหมายในระยะต่อไปต้องอาศัยความร่วมมือในทุกภาคส่วน

นโยบายการสนับสนุน การผลิต การบริการ และการบริโภคที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ได้แก่

- ยุทธศาสตร์ชาติและแผนแม่บท 20 ปี
- โมเดลเศรษฐกิจ BCG ยุทธศาสตร์ที่ 3 การยกระดับการพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้เศรษฐกิจ BCG ให้สามารถแข่งขันได้อย่างยั่งยืน และยุทธศาสตร์ที่ 4 ส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมพร้อมยกระดับคุณภาพชีวิตที่ดี
- เป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน SDGs เป้าหมายที่ 12 เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน SDGs การสร้างแบบแผนการผลิตและการบริโภคอย่างยั่งยืนภายในปี 2573
- ร่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 13 (2566-2570) หมายเหตุ 7 ไทย มีวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อมที่เข้มแข็ง มีศักยภาพสูง และสามารถแข่งขันได้ และหมายเหตุ 10 ไทยมีเศรษฐกิจหมุนเวียนและสังคมคาร์บอนต่ำ

กรอบแนวคิดการขับเคลื่อนเศรษฐกิจ BCG Model ของ ทส. ได้แก่

- มีฐานข้อมูลทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมครอบคลุมในพื้นที่เป้าหมาย
- การใช้ทรัพยากรลดลง 1 ใน 4
- ผลิตภัณฑ์และบริการที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมได้รับการรับรองและส่งเสริมในตลาด
- การนำพลาสติกเป้าหมายกลับมาใช้ประโยชน์ให้ได้ร้อยละ 100
- สัดส่วนของพื้นที่สีเขียวเพิ่มขึ้นในพื้นที่เมืองและชนบทร้อยละ 3
- ปริมาณการปล่อยก๊าซเรือนกระจกลดลงร้อยละ 15 จากกรณีปกติ

นอกจากนี้ยังนำเสนอมุมมองการขับเคลื่อน BCG ของทางภาครัฐผ่าน 2 โครงการหลักที่ขับเคลื่อน BCG Model ของ ทส. ได้แก่

1. โครงการเมืองสิ่งแวดล้อมยั่งยืน มี 4 กรอบแนวคิดคือ

1.1 เมืองอยู่ดี การใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างเหมาะสม โครงสร้างพื้นฐานเพียงพอ สำหรับคนทุกกลุ่ม มีความมั่นคงทางด้านที่อยู่อาศัยและปลอดภัย มีเศรษฐกิจที่มั่นคง

1.2 คนมีสุข คนมีสุขภาพดี ได้รับการศึกษา สวัสดิการ และการพิทักษ์สิทธิที่เหมาะสมและเท่าเทียม ครอบครัวอบอุ่น ชุมชนเอื้ออาทร มีกิจกรรม สร้างสรรค์สังคม ดำรงประเพณี วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น

1.3 สิ่งแวดล้อมยั่งยืน ทรัพยากรธรรมชาติมีความอุดมสมบูรณ์ มีพื้นที่สีเขียวที่เพียงพอ มีภูมิทัศน์สวยงาม ของเสียหรือมลพิษถูกจัดการอย่างเหมาะสมมีประสิทธิภาพครอบคลุมพื้นที่ ประชาชนมีวิถีชีวิตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม

1.4 เมืองแห่งการเรียนรู้และการบริหารจัดการที่ดี มีวิสัยทัศน์และแผนงานอย่างชัดเจน บุคลากรมีความรอบรู้ มีความเชี่ยวชาญ มีระบบการทำงาน ได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง มีการบริหารจัดการที่ดี และมีนวัตกรรมของการพัฒนาเมือง

เป้าหมายของโครงการเมืองสิ่งแวดล้อมยั่งยืน คือการเพิ่มจำนวนเมืองสิ่งแวดล้อมยั่งยืนในพื้นที่จังหวัดเมืองรอง การพัฒนาระบบและกลไกการประเมินให้ทันสมัย การส่งเสริมเมืองต้นแบบและแหล่งเรียนรู้จัดการสิ่งแวดล้อม และยกระดับสู่เมืองสิ่งแวดล้อม ตามเกณฑ์การประเมินตนเอง

2. G Green เป็นโครงการเพื่อสนับสนุน BCG

G Green มีการรับรอง 8 ประเภทคือ Green Production, Green Hotel, Green Office, Green Restaurant, Green National Park, Green Airport, CE Upcycle, Green Residence

“เมืองสิ่งแวดล้อมยั่งยืน คือเมืองที่มีการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างเหมาะสม มีโครงสร้างพื้นฐานที่รองรับคนทุกกลุ่ม

ส่งเสริมให้คนมีสุขภาพดีและเท่าเทียม มีพื้นที่สีเขียวที่ครอบคลุมและต้องเป็นเมืองแห่งการเรียนรู้ และมีการบริหารจัดการเมืองที่ดี

คุณวิชชุดา ปั่นทรานวงศ์ ศิลปินผู้สร้างสรรค์ผลงานศิลปะจากวัสดุเหลือใช้ และผู้ก่อตั้งบริษัทเทิร์นทูอาร์ตจำกัด เล่าถึงจุดเริ่มต้นของการเป็น Social Activist Artist เกิดจากความคิดว่าอยากที่จะเอาเรื่องราวของศิลปะ และวิทยาศาสตร์มาบาลานซ์กันและหาจุดตรงกลางเพื่อทำออกมาให้เป็นธุรกิจของตนเอง โดยเริ่มจากสมัยเรียนที่อยากเปลี่ยนวัสดุเหลือใช้รอบ ๆ ตัวให้มันเกิดประโยชน์สูงสุด

คุณวิชชุดาบอกว่า นักออกแบบมีส่วนสำคัญในการสร้างหรือลดขยะบนโลก รวมทั้งเสนอแนวคิดการลดขยะที่ลดได้ตั้งแต่พฤติกรรมของมนุษย์

บริษัทเทิร์นทูอาร์ต มีการเชื่อมโยงประเด็นสิ่งแวดล้อมและประเด็น SDGs Goals เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการทำธุรกิจในภาคออกแบบทั้งหมด เชื่อมโยงตั้งแต่สิ่งแวดล้อม สังคม ชุมชน โดยนำ Waste Materials จากแหล่งต่างๆมาสร้างสรรค์งานศิลปะโดยใช้แนวคิดที่เรียกว่า ‘Turning Trash To Treasured Art’ หยิบยกเอาองค์ความรู้ทางด้าน Circular Economy มาใช้กับการสร้างงานศิลปะจากวัสดุเหลือใช้ โดยลดการพ่นสี ใช้น้ำสีเคมี หรือเอาวัสดุอื่นๆมาผสม เพื่อเป็นการหมุนเวียนใช้ซ้ำอย่างไม่รู้จบ โดยในอนาคตจะมีการนำเรื่องของพลังงานเข้ามาเกี่ยวข้องกับผลงานศิลปะ

คุณวิชชุดาอธิบายวงจรในการทำงานว่ามีดังนี้

1. เก็บรวบรวมวัสดุเหลือใช้ จากทั้งการสะสม การซื้อ และการบริจาค
2. ทำความสะอาด
3. ออกแบบ

4. สร้างสรรค์ ให้ความรู้กับทีมงาน

5. ติดตั้งงาน การให้ความรู้ผ่านการ Workshop, caption ต่างๆที่เล่าถึงกระบวนการผลิต กระบวนการติดตั้ง และมีการคำนวณ Carbon Footprint

6. รื้อถอน พร้อมนำวัสดุไปใช้ใหม่

พร้อมกันนี้ยังนำหลักการ 3 ห่วง 2 เงื่อนไข มาประยุกต์ใช้กับบริษัท ซึ่งเปรียบเทียบ เป็น SWOT Analyze โดยรายละเอียดดังนี้

ห่วงที่ 1 คือ สติ ที่ต้องรู้ว่าทำอะไรอยู่ ถนัดอะไร และเอาทรัพยากรอะไรมาทำให้เกิดประโยชน์

ห่วงที่ 2 คือ มีเหตุผล ว่าสิ่งที่ทำก่อให้เกิดอะไรขึ้นมา ยกตัวอย่างเช่น การที่มี Passion ในการลดขยะเป็นเรื่องที่ดี แต่ถ้าไม่Balance กับการทำธุรกิจ ธุรกิจก็ไม่สามารถดำเนินต่อได้

ห่วงที่ 3 คือ มีภูมิคุ้มกัน โดยต้องมองภาพกว้างและเข้าใจให้กว้าง หาความรู้เพิ่ม อยู่เสมอ

เงื่อนไขที่ 1 ความรู้ รอบรู้รอบคอบ ะมัดระวัง

เงื่อนไขที่ 2 คุณธรรม ซื่อสัตย์ สุจริต ขยัน อดทน แบ่งปัน

คุณวิซุลดา ยังแนะนำผลงานการทำความร่วมมือกับองค์กรชั้นนำของประเทศไทย เช่น Volvo UNICEF ธนาคารกรุงศรีอยุธยา The body shop River City AIS เป็นต้น โดยทุกชิ้นจะมีการคำนวณปริมาณ Carbon Footprint ที่ลดลงได้ เธอเชื่อว่าทุกคนสามารถเปลี่ยนโลกได้ ด้วยแนวคิด 3R ของวิซุลดา คือ Rethink คิดใหม่ ถึงกระบวนการผลิต ว่าคุ้มค่าจริงๆไหม ทำลายธรรมชาติรีเปล่า Reduce ลดการใช้ และ Reuse ใช้ซ้ำ

“แนวคิดในการทำงานการเชื่อมโยงกับชุมชน
ไม่ใช่การจ้างงานแล้วจบไป แต่ต้อง
ส่งเสริมให้ชุมชนเป็นส่วนหลักในการสร้างสรรค์ผลงาน

เกิดความภาคภูมิใจในฐานะศิลปิน และต้องรู้ทุกขั้นตอน
ตั้งแต่การผลิต จนถึงปลายทางของสินค้า”

คุณฉันทน์ ทั้งตระกูล ผู้ร่วมก่อตั้ง บจก.ฮาอีส อีโคเลทเธอร์ ผู้ผลิตนวัตกรรมเครื่องหนังรีไซเคิล แบรินด์ THAIS เล่าถึงจุดเริ่มต้นการตระหนักถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมว่า เริ่มตั้งแต่การไปเรียนที่สิงคโปร์ และพบเจอเหตุการณ์ควั่นปกคลุมจากการเผาวัชพืช ทำให้ที่สิงคโปร์ตระหนัก จึงได้รับแนวคิดว่าเป็นปัญหาสิ่งแวดล้อมคือ ‘A part of well being’ หมายถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่แน่นอน จากนั้นจึงเกิดคำถามว่า ‘ถ้าเรารักโลก แล้วเราจะมีกินมีใช้ไหม’ ซึ่งคำตอบของคุณฉันทน์ คือสามารถทำได้ เพียงแต่สังคมไม่ทราบถึงแนวคิดการประยุกต์ใช้ ซึ่งองค์กรภาครัฐต่างๆหรือว่าทางภาคเอกชนต้องมีส่วนร่วมในการนำเสนอให้ความรู้

มีแนวคิด ‘Transitions for Sustainable Futures’ โดยเปรียบเทียบคำว่า Sustainable กับความหมายทางดนตรีที่นักดนตรีต้องรื้อกลองไปเรื่อยๆ ยาวๆ อย่างไม่มีจุดสิ้นสุด ซึ่งถ้าในความหมายของ Sustainable ในปัจจุบัน จะเป็นความน่ากลัว เนื่องจากเราไม่รู้ว่าต้องเจออะไรในอนาคต ทำให้เกิดคำสำคัญคือ Transitions ซึ่งเป็นแนวคิดที่จะผลักดันและพาเราเข้าไปสู่ห้วงไซของ Sustainable Futures ได้

Transitions ของแบรินด์ THAIS เกิดขึ้นจากแนวคิดง่ายๆคือ ‘งานอดิเรกของเราสร้างความหายนะให้กับโลก’ เนื่องจากกระบวนการฟอกหนังมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ถือเป็น 1 ใน 4 อุตสาหกรรมหนักๆที่ทำให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อม จึงเกิดความสงสัยถึงเศษหนังจากการผลิตอุตสาหกรรมเครื่องหนัง ซึ่งกว่า 90% จะถูกทำลายโดยการฝังกลบ (เกิดการปนเปื้อนของชั้นน้ำใต้ดิน) หรือการเผาทำลาย (มีค่าใช้จ่ายสูง) ส่งผลเสียไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของค่าใช้จ่ายหรือเรื่องของสิ่งแวดล้อมทั้งสองวิธี จึงมีการการทำ Research และ Development เพื่อหลีกเลี่ยงการเพิ่มขยะให้กับโลก

โดย THAIS ประสาน 17 SDGs ด้านการบริการ และการสร้างนวัตกรรมเข้ากับการดำเนินงานของแบรินด์ อีกทั้งยังมีแนวคิดเรื่อง People (การจ้างงานในชุมชนต่างจังหวัด) Planet (จัดการเศษหนังที่ต้องทิ้ง สร้างมูลค่าจากการรีไซเคิล และลดการปล่อยคาร์บอนจากการฝังกลบ) และ Profit (ลดค่าใช้จ่ายจากการขนทิ้ง และสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสินค้า)

ให้แนวคิดเกี่ยวกับ Design Thinking ร่วมกับ BCG Model คือการออกแบบความคิดใหม่ ๆ โดยไม่ต้องยึดติดกับการสร้างโรงงาน ขนาดใหญ่ หรือคิดค้นนวัตกรรมรีไซเคิลที่จับต้องได้เท่านั้น

THAIS คือแบรินด์เครื่องหนังที่รีไซเคิลวัสดุอย่างยั่งยืน โดยขั้นตอนแรกจะนำเศษหนังจากโรงงานผ่านกระบวนการจัดการขยะ และนวัตกรรม Green Technology Zero Waste Production ส่งต่อให้กับ Eco Design Company สร้างดีไซน์ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะ พร้อมส่ง

ให้กับกลุ่ม End Customer ถือเป็นารสร้าง Extra Life ให้กับวัสดุต่างๆ

ทั้งนี้ รางวัลที่ได้รับ ได้แก่ รางวัลในเรื่องของ Clean Technology จากองค์การพัฒนาอุตสาหกรรมแห่งสหประชาชาติ ภายใต้ UN ได้รับการสนับสนุนจากทาง NIA รางวัล 100 Innovation International และ Thailand Synergy Award รางวัลชนะเลิศสุดยอดนวัตกรรมด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม

“โจทย์ คือ

ต้องสร้างนวัตกรรมรีไซเคิล ที่ไม่สร้างขยะเพิ่มขึ้นใหม่ให้แก่โลกใบนี้

ด้วยแนวคิด **People** สร้างคุณค่าที่บริษัทส่งต่อชุมชน
ในการสร้างงานสร้างอาชีพ
Planet ใช้กระบวนการ clean technology และ
Profit สร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่สินค้า
รวมถึงลดค่าใช้จ่ายในการขนกึ่ง”

คุณมานิตา วิวัฒน์เศรษฐชัย ผู้ร่วมก่อตั้งกิจการเพื่อสังคมในนาม ผักDone เล่าว่า
แรกเริ่มผักDone เกิดจากการอยากพึ่งพาตนเอง โดยออกจากงานประจำและปฏิเสธเงิน แต่
พบว่าไม่มีความสุข จึงได้ความคิดการทำธุรกิจที่ลือไปกับความชอบส่วนตัว โดยในช่วงแรกเริ่ม
ขายของที่ตัวเอง เช่นน้ำยาล้างจาน สบู่ เห็ด ผัก แต่ด้วยความที่ไม่อยากโฆษณา จึงเปลี่ยน
เป็นการรับเศษอาหารมาทำปุ๋ยเพื่อปลูกพืชผักโดยที่ไม่ต้องไปซื้อดินคุณภาพหรือไม่ต้องไปซื้อ
ปุ๋ยจากข้างนอก ใช้วิธีไปรับเศษอาหารทุกวัน ซึ่งเป็นวิธีที่ไม่ยั่งยืน โดยในระหว่างนั้นได้แนวคิด
เกี่ยวกับการจัดการขยะ อีกทั้งได้รับเงินสนับสนุนจากโครงการบ้านปู แชมป์เปียน พอร์ เซนจ์
จึงนำมาพัฒนาต่อยอด Business Model แรก โดยเชิญชวนให้ในแต่ละพื้นที่ที่สร้างขยะ
จัดการขยะของตัวเอง แล้วรวบรวมปุ๋ยมาจำหน่าย

ปัญหาในช่วงแรกคือกลุ่มลูกค้าที่กระจายอยู่ทั่วประเทศ ทำให้ไม่สามารถเก็บรวบรวม
ปุ๋ยมาจำหน่ายได้ จึงเปลี่ยนเป้าหมายเป็นการทำให้คนเมืองมีความรู้ความเข้าใจ และมีอุปกรณ์
ที่ช่วยให้ใกล้ชิดกับสิ่งแวดล้อมได้ง่ายขึ้นโดยไม่ต้องเปลี่ยนวิถีชีวิตมาก ผ่านการหมักปุ๋ยด้วย
วัสดุดินเผาจากธรรมชาติ หรือวัสดุมือสอง

Feedback จากลูกค้าก่อให้เกิดการพัฒนาตัวผลิตภัณฑ์ รวมทั้งการเชิญชวนของลูกค้า
กันเอง จากการผลิตปุ๋ย จนเกิดแรงจูงใจในการปลูกผักเพื่อบริโภค เป็นโมเดลที่ครบวงจร และ
การบอกต่อของลูกค้า ทำให้ผักDone ไม่ต้องทำการตลาด การเชิญชวนเป็นทอด ๆ ทำให้เกิด
การลดขยะแบบยกกำลัง และเชื่อว่าพอระดับบุคคลเปลี่ยนแปลงได้แล้ว จะขยายส่งต่อไปถึงระดับ
องค์กรได้ มีการออก event จัดการขยะ ทำให้ดึงดูดลูกค้าที่ไม่ได้มีความสนใจสิ่งแวดล้อมแต่แรก
แต่สนใจในวิธีการที่เห็น และอยากทำบ้าง

โดยเป้าหมายของผักDone ณ ปัจจุบันคือ อยากทำให้คนเมืองกับธรรมชาติอยู่เกี่ยว
กันได้อย่างมีความสุข ซึ่งในปัจจุบันผักDoneมีโปรเจกต์ที่จะทำในเรื่องของน้ำ ลม และพลังงาน
โดยมีชื่อโปรเจกต์ว่า “บ้านทำนะ”

“การรับฟังปัญหาแบบเพื่อน และไม่ถึงให้ชุมชนต้องอยู่กับปัญหาลำพัง

ท้ายที่สุดกลายเป็นการสร้าง

โมเดลการจัดการขยะครบวงจรต่อเนื่องและยั่งยืน

เพราะเกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับบุคคล
ต่อเนื่องไปในระดับกลุ่มและองค์กร”

ในช่วงสุดท้าย มีผู้ฟังส่งคำถามมายังผู้ร่วมเสวนา ดังนี้

1. ชื่อกิจการผักDone เริ่มมาจากอะไร

ชื่อกิจการผักDone เริ่มมาจากที่ช่วงแรกสนใจในผัก และต่อยอดความคิด
ว่าผักสามารถสำเร็จได้ด้วยการเอาขยะเศษอาหารกลับมาใช้ประโยชน์

2. แนวทางหรือคำแนะนำในการสื่อสารกับชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการทำกิจกรรม
เพื่อการลดคาร์บอน รวมไปถึงผู้ตั้งคณคาร์บอนต่ำ ว่ามีแนวทางอย่างไร

คุณปฐม ชัยพฤกษทล ทางอบก.จะสื่อสารให้เห็นถึงตัวมาตรการหรือแนวทางที่จะพัฒนาขึ้นมาก่อน และรับฟังความคิดเห็น ปรึบนนำมาใช้ เพราะหน่วยงานรัฐเป็นคนกำกับ แต่ผู้ใช้งานและเกิดประโยชน์จริงๆก็คือคนที่เอาแนวทาง หรือมาตรการเหล่านี้ไปใช้

คุณวิษุทธดา ปัทมทรานวุธ ในมุมมองของวิษุทธดา มองว่าการเชื่อมโยงของชุมชนอย่างต่อเนืองจริงๆเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก แต่วิธีที่วิษุทธดาทำคือจะทำให้ผู้ร่วมสร้างงานศิลปะมีการรับรู้ร่วม ไม่ใช่การจ้างงานที่จ้างและจบไป

คุณธันว์วัฒน์ ทังตระกูล THAIS จะไม่ได้มองว่ากลุ่มชุมชนที่ทำงานด้วยผู้รับจ้างงานโดยมองว่าเป็นหนึ่งในห่วงโซ่แห่งคุณค่า ซึ่งต้องใช้ความเข้าใจ ทำให้ THAIS รับรู้ได้ว่า สิ่งที่ทำมันคือการแลกเปลี่ยนและถ่ายเทสิ่งที่ดีขึ้น

คุณมานิตา วิวัฒน์เศรษฐ ในแง่ของผักDone อาจจะได้ไม่ได้ทำงานกับชุมชนโดยตรง จึงขอตอบในแง่ของชุมชนเมืองที่เราอยากสร้างการเปลี่ยนแปลง ก็คิดว่าการรับฟังเหมือนเป็นเพื่อน และไม่ทิ้งให้ต้องอยู่กับปัญหาคนเดียวก็เป็นแนวทางของผักDone

ผู้ดำเนินการสัมภาษณ์ประชาสัมพันธ์ Application ‘ทึ่งถูก’ แพลตฟอร์มการจัดการขยะบรรจุภัณฑ์พลาสติกที่ให้บริการบนเว็บไซต์และแอปพลิเคชันทำให้เราได้มองเห็นตลอดห่วงโซ่ของขยะ ว่าถ้าทิ้งขยะ เราจะสามารถทิ้งที่ไหนได้ และจะไปไหนต่อ ทำให้เกิดความรู้ว่าขยะแต่ละประเภท เป็นขยะประเภทไหน สร้างความรู้ รวมถึงมีเกมให้เล่นเพื่อส่งเสริมองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการขยะพลาสติก

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อาคารวิศิษฐ์ ประจวบเหมาะ ถนนพญาไท แขวงวังใหม่
เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ 10330

โทรศัพท์ 0-2218-7396 โทรสาร 0-2215-5523

www.cusri.chula.ac.th

<https://facebook.com/chula.cusri/>